

VAL-YOU

Europese waarden tastbaar gemaakt

Inge Sieben & Quita Muis
Departement Sociologie
Jean Monnet Centre of Excellence for
European Values
Tilburg University

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Gefinancierd door de Europese Unie. De opvattingen en meningen die in deze publicatie worden geuit, zijn uitsluitend die van de auteurs en weerspiegelen niet noodzakelijkerwijs die van de Europese Unie of het Europees Uitvoerend Agentschap onderwijs en cultuur (EACEA). Noch de Europese Unie, noch het EACEA kan hiervoor verantwoordelijk worden gehouden.

Content

1	Wat zijn Europese waarden?	Pagina 4
2	Trends in Europese waarden	Pagina 14
3	Democratie	Pagina 38
4	Pluralisme	Pagina 56
5	Vrijheid	Pagina 74
6	Gelijkheid	Pagina 90
7	Solidariteit	Pagina 104
8	Rechtvaardigheid	Pagina 122
9	Het implementeren in onderwijs over democratie	Pagina 136

Wat zijn Europese waarden?

Hoofdstuk 1

Samenvatting

Waarden zijn diepgewortelde motivaties, principes of oriëntaties die bepaalde houdingen, normen, meningen, overtuigingen en verlangens sturen, begeleiden, vormgeven of verklaren, en die op hun beurt menselijk handelen, of in ieder geval deel ervan, richting geven.

Waarden zijn cruciaal om gemeenschappen zoals de Europese Unie bijeen te houden

De zes kernwaarden van Europa die in dit rapport worden behandeld zijn democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid.

Deze Europese waarden zijn zeer moeilijk meetbaar, omdat het abstracte concepten zijn. Om ze tastbaarder te maken, bestuderen we waarden indirect door te kijken naar hoe mensen oordelen over gebeurtenissen, gedrag of uitkomsten in hun omgeving.

1.1 Introductie

Hoewel het woord ‘waarden’ relatief nieuw is, gaan de ideeën erachter al ver terug. In de oude Griekse filosofie spraken denkers zoals Plato en Aristoteles over deugden – eigenschappen zoals wijsheid of moed – die als belangrijk werden beschouwd voor een goed en

Zij introduceerden het idee dat waarden niet altijd vaststaand of universeel zijn, en dat ze kunnen verschillen van persoon tot persoon of van cultuur tot cultuur. In tegenstelling tot deugden, die aangeven wat ‘goed’ is, werden waarden als neutraler beschouwd: ze wijzen niet altijd de juiste weg, maar ze beïnvloeden wel ons gedrag (Halman & Sieben, 2020).

Sociologen zoals Durkheim en later ook Parsons (1960) toonden aan hoe belangrijk gedeelde waarden zijn voor de samenleving: zonder overeenstemming over enkele fundamentele overtuigingen kan een samenleving uit elkaar vallen. Daarom probeerden onderzoekers waarden wetenschappelijk te bestuderen, maar dat bleek lastig. Het is moeilijk om precies aan te tonen hoe waarden ontstaan of hoeveel invloed ze werkelijk hebben op wat mensen doen (bijv. Spates, 1983; Kohn, 1969; Rokeach, 1973). Daardoor raakten wetenschappers een tijdlang minder geïnteresseerd in waarden (Hechter,

1993; Spates, 1983).

In de afgelopen jaren is de belangstelling voor waarden echter weer toegenomen. Vragen over economische ongelijkheid, kunstmatige intelligentie, culturele verandering en de toekomst van democratieën hebben duidelijk gemaakt dat waarden nog steeds van belang zijn (bijv. Craglia et al., 2018; Etzioni, 2008; Hechter, 1992; Kriesi, 1998; Miles, 2015; Putnam, 1993). Ze helpen ons bepalen

zinnig leven Deze deugden werden onderdeel van de christelijke leer en werden eeuwenlang gebruikt om te bepalen wat goed of fout was (Halman & Sieben, 2020). In die tijd gingen waarden vooral over persoonlijk karakter en morele richtlijnen.

In de loop der tijd begon de aandacht te verschuiven. In de 19e en 20e eeuw begonnen filosofen zoals Nietzsche en sociologen zoals Weber traditionele morele overtuigingen ter discussie te stellen.

in wat voor soort samenleving we willen leven en wat voor soort mensen we willen zijn.

Dit is precies waarom de Europese Unie haar kernwaarden heeft vastgelegd in het Verdrag betreffende de Europese Unie (European Union, 2007a). Voordat we ingaan op de fundamentele waarden waarop de EU is gebouwd en die daarom een essentieel onderdeel zouden moeten zijn van democratisch en burgerschapseducatie in Europa, moeten we eerst de moeilijke vraag stellen waar wetenschappers zich al eeuwenlang mee bezighouden: wat zijn waarden?

1.2 Waarden definiëren

Tot op de dag van vandaag is er nog steeds geen eenduidig antwoord op de vraag wat waarden precies definieert. Een van de redenen hiervoor is dat waarden niet direct zichtbaar zijn: het zijn mentale constructen die alleen kunnen worden afgeleid uit wat mensen zeggen of doen (Hechter, 1993). Veel onderzoekers hebben geprobeerd waarden nauwkeuriger te definiëren en ze te onderscheiden van verwante begrippen zoals normen, houdingen, overtuigingen en meningen (bijv. Kluckhohn, 1959; Rokeach, 1973; Van Deth & Scarbrough, 1995). Een gangbare opvatting is dat waarden fundamenteeler zijn dan deze

andere concepten: ze liggen dieper, in de kern van ons wezen, en hebben een meer richtinggevende rol; ze kunnen ons helpen bepalen wat goed of slecht is, juist of onjuist, belangrijk of onbelangrijk (Ester et al., 2006; Haidt, 2012; Halman, 1991; Miles, 2015; Rokeach, 1968). Op deze manier beïnvloeden ze hoe mensen zich gedragen, zonder altijd duidelijk zichtbaar te zijn. Als we al deze elementen samenbrengen, kunnen waarden als volgt worden gedefinieerd:

Gemeenschappelijke waarden worden zelfs als cruciaal beschouwd voor het voortbestaan van gemeenschappen (Almond & Verba, 1965; Etzioni, 2008; Parsons, 1960; Tocqueville, [1848] 1998).

Deze essentiële rol van gedeelde waarden wordt erkend door de Europese Unie, zoals blijkt uit de openingsverklaring van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie: "De volkeren van Europa, die een steeds hechtere Unie onder hen tot stand brengen, zijn vastbesloten

"Waarden zijn diepgewortelde motiva-
ties, principes of oriëntaties die bepaalde
houdingen, normen, meningen, overtuigingen en
verlangens sturen, begeleiden, vormgeven of ver-
klaren, en die op hun beurt menselijk handelen, of in
ieder geval deel ervan, richting geven."

(Halman & Sieben, 2020: 3)

Hoewel wetenschappers het groten-
deels eens zijn over de kernelementen
van deze algemene definitie, bestude-
ren verschillende wetenschappelijke
disciplines waarden op uiteenlopende
manieren. Psychologen beschouwen ze
bijvoorbeeld vaak als persoonlijke moti-
vaties, terwijl economen zich richten op
waarde in de zin van de bruikbaarheid
van producten of diensten. Sociologen
daarentegen zien waarden als gedeelde
culturele standaarden die sociaal gedrag
sturen en samenlevingen vormgeven.

een vreedzame toekomst te delen op ge-
meenschappelijke waarden" (European
Union, 2000: 8). We gaan nu bespreken
wat deze gemeenschappelijke waarden
precies zijn.

1.3 Fundamentele Europese waarden

Bij het bepalen van de fundamentele
waarden van de Europese gemeenschap
stuiten we meteen opnieuw op de mo-

eilijkheid om waarden te definiëren: in verschillende EU-documenten worden net iets andere kernwaarden genoemd. De meest uitgebreide beschrijving is te vinden in Artikel 2 van het Verdrag betreffende de Europese Unie (Europese Unie, 2007a: 5):

„De waarden waarop de Unie berust, zijn eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtsstaat en eerbiediging van de mensenrechten, waaronder de rechten van personen die tot minderheden behoren. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, nondiscriminatie, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en gelijkheid van vrouwen en mannen.”

In deze definitie worden fundamentele waarden genoemd naast kernprincipes zoals pluralisme en solidariteit. Bij het uitleggen van de doelstellingen en waarden van de EU worden deze principes echter niet expliciet genoemd, maar slechts impliciet beschreven. Zo verwijst bijvoorbeeld het streven om “respect te hebben voor de rijke culturele en taalkundige diversiteit” naar pluralisme (European Union, n.d.). In andere documenten, zoals het Handvest van de grondrechten, worden principes zoals solidariteit opnieuw als waarden omschreven (European Union, 2000: 8).

In aansluiting op de eerder gegeven definitie van waarden, worden in dit rapport uiteindelijk de volgende zes Europese waarden opgenomen: democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid. Dit zijn allemaal kernprincipes die Europeanen zouden moeten leiden naar een vreedzame toekomst.

De beslissing om menselijke waardigheid en mensenrechten niet als waarden op te nemen, is gebaseerd op twee overwegingen: ten eerste wordt menselijke waardigheid door de EU omschreven als “(...) niet alleen een fundamenteel recht op zich, maar (...) de werkelijke basis van fundamentele rechten” (European Union, 2007b), en door de VN als “(...) de grondslag van vrijheid, rechtvaardigheid en vrede in de wereld” (United Nations, 1948: 1). Omdat men gelooft dat menselijke waardigheid de basis vormt van

de waarden van de EU, beschouwen we het niet als een waarde op zich, maar als het fundament waaruit alle Europese waarden zijn voortgekomen. Ten tweede worden mensenrechten gedefinieerd als “universeel toepasbare juridische normen” die worden gebruikt om onze gemeenschappelijke waarden te waarborgen (Council of the European Union, 2012).

Daarom kunnen ze worden beschouwd als een instrument in plaats van een waarde. (Vergelijkbaar met de ‘rechtsstaat’, die sterk verbonden is met de waarde van rechtvaardigheid.)

Nu we de kernwaarden van de Europese Unie hebben vastgesteld, is het doel van dit rapport om deze abstracte Europese waarden concreter en tastbaarder te maken, zodat ze kunnen worden ingezet voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs. Hoe kunnen we dat doen?

1.4 Europese waarden meten

Hoewel het moeilijk is om waarden direct te meten, hebben onderzoekers verschillende methoden geprobeerd – van mensen vragen naar hun waarden, tot het analyseren van toespraken of mediacontent, tot het gebruik van enquêtes (Rokeach, 1973; Kluckhohn, 1959; Lowenthal, 1944; Inglehart, 1997; Schwartz, 1992). Daarbij is een functionele benadering van waarden nodig, die ervan uitgaat dat het aanhangen van een bepaalde waarde betekent dat men geneigd is zich op een bepaalde manier te gedragen; het beïnvloedt hoe mensen reageren op situaties en keuzes maken (Halman, 1991; Ester et al., 2006; Van Deth & Scarbrough, 1995). Deze benadering richt zich minder op wat waarden zijn en meer op wat ze doen, waardoor het mogelijk wordt om waarden indirect te bestuderen door te kijken naar hoe

mensen gebeurtenissen, gedragingen of uitkomsten om hen heen beoordelen (Halman & Sieben, 2020: 3).

Projecten zoals de European Values Study en de World Values Survey hanteren een dergelijke benadering van waarden en hebben ons geholpen te begrijpen hoe waarden tussen landen verschillen en hoe ze in de loop van de tijd veranderen (Hagenaars et al., 2003; Inglehart, 2018). Uit deze studies blijkt dat waarden worden gevormd door zowel persoonlijke ervaringen als bredere maatschappelijke krachten zoals globalisering, modernisering en politieke conflicten (Halman & Gelissen, 2019; Norris & Inglehart, 2019).

1.5 1.4 Conclusie

In dit eerste hoofdstuk hebben we geleerd dat waarden richtinggevende principes zijn die onze normen, houdingen en gedrag sturen. Ze zijn essentieel voor het vormen van gemeenschappen zoals de Europese Unie. De EU is gebaseerd op meerdere principes die we hebben samengevat in zes kernwaarden: democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid. Omdat waarden zo abstract zijn, hebben wetenschappers moeite om ze direct te meten. Daarom vragen ze mensen naar hun beoordeling van gebeurtenissen, gedrag en uitkomsten die deze waarden vertegenwoordigen. Deze onderzoek benadering heeft ons geholpen inzicht te krijgen in waardeverschillen tussen mensen, landen en tijden.

In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op deze waardeontwikkelingen in Europa. Dit zal inzicht geven in waarom het belangrijk is om op school te leren over Europese waarden. Het resteren-

de deel van het rapport biedt praktische hulpmiddelen voor het voortgezet onderwijs om deze waarden concreter en tastbaarder te maken.

Literatuur lijst

Almond, G.A. & Verba, S. (1965). *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press.

Council of the European Union. (June 25, 2012). EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy [press release]. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/ue-docs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf

Craglia, M. (ed.), Annoni, A., Benczur, P., Bertoldi, P., Delipetrev, P., De Prato, G., Feijoo, C., Fernandez Macias, E., Gomez, E., Iglesias, M., Junklewitz, H., López Cobo, M., Martens, B., Nascimento, S., Nativi, S., Polvora, A., Sanchez, I., Tolan, S., Tuomi, I. & Vesnic Alujevic, L. (2018). *Artificial Intelligence – A European Perspective*. Luxembourg: Publications Office.

Ester, P., Mohler, P. & Vinken, H. (2006). "Values and the Social Sciences: A Global World of Global Values?" In Ester, P., Braun, M. & Mohler, P. (eds.), *Globalization, Value Change, and Generations*. Leiden, Boston: Brill, 3-29.

Etzioni, A. (2008). *The Denial of Virtue*. *Society* 45(1):12-19.

European Union. (n.d.). *Aims and Values* [webpage]. Retrieved from <https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/>

aims-and-values_en

European Union. (2000). Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). Official Journal of the European Communities, C 364, 1–22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2000:364:TOC>

European Union. (2007a). Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (2007/C 306/01). Official Journal of the European Union, C 306, 1–271. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

European Union. (2007b). Article 1 - Human dignity [webpage]. Retrieved from <https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/1-human-dignity>

Hagenaars, J., Halman, L. & Moors, G. (2003). "Exploring Europe's Basic Values Map". In Arts, W., Hagenaars, J. & Halman, L. (eds.), *The Cultural Diversity of European Unity: Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*. Leiden and Boston: Brill, 23-58.

Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind*. London: Allen Lane.

Halman, L. (1991). *Waarden in de Westerse wereld (Values in the Western World)*. Tilburg: Tilburg University Press.

Halman, L. & Gelissen, J. (2019). Values in Life Domains in a Cross-National Perspective. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 71 (1): 1-25.

Halman L., & Sieben I. (2020). Values. In: R. List, H. Anheier & S. Toepler (Eds.), *International Encyclopedia of Civil Society* (pp. 1-9). Springer, Cham.

Hechter, M. (1992). Should Values Be Written out of the Social Scientist's Lexicon? *Sociological Theory*, 10(2): 214-230.

Hechter, M. (1993). Values Research in the Social and Behavioral Sciences. In Hechter, M., Nadel, L. & Michod, R.E. (eds.), *The Origin of Values*. New York: Aldine de Gruyter, 1-28.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (2018). "Modernisation, Existential Security and Cultural Change: Reshaping Human Motivations and Society". In Gelfand, M., Chiu, C., & Hong, Y. (eds.), *Handbook of Advances in Culture and Psychology, Volume 7*, Oxford: Oxford University Press.

Kluckhohn, C. (1959), "Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification". In T. Parsons & Shils E.A., *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Harvard University Press, 388-433.

Kohn, M. (1969). *Class and Conformity*. Chicago: University of Chicago Press.

Kriesi, H. (1998). The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture. *European journal of political research*, 33(2), 165-185.

Lowenthal, L. (1944). "Biographies in

Popular Magazines". In Lazarsfeld, P.F. & Stanton, F., (eds.), Radio Research 1942-43. New York: Columbia Univ. Bur. Appl. Soc. Res.

Miles, A. (2015). The (Re)genesis of Values: Examining the Importance of Values for Action. *American Sociological Review*, 80(4): 680-704.

Norris, P. & Inglehart, R. (2019). Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge: Cambridge University Press.

Parsons, T. (1960). Structure and Process in Modern Societies. Glencoe: Free Press.

Putnam, R. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rokeach, M. (1968). Beliefs, Attitudes and Values. San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers.

Rokeach, M. (1973). The Nature of Human Values. New York: Free Press.

Schwartz, S. (1992). "Universals in the

Content and Structure of Values. Theoretical Advances and Empirical tests in 20 Countries". In Zanna, M. (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press, 1-66.

Spates, J. L. (1983). The Sociology of Values. *Annual Review of Sociology*, 9: 27-49.

Tocqueville, A. de ([1848] 1998). Democracy in America. Ware, Hertfordshire: Wordsworth.

United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

Van Deth, J.W., Scarbrough, E. (1995). "The Concept of Values". In van Deth, J.W. & Scarbrough, E. (eds.), *The Impact of Values*, Oxford: Oxford University Press, pp. 21-47.

Dit hoofdstuk is grotendeels gebaseerd op het hoofdstuk 'Values' van Loek Halman en Inge Sieben (2020) uit de *International Encyclopedia of Civil Society*. We hebben enkele nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. ChatGPT werd gebruikt met de prompt: "Zou je deze tekst kunnen verbeteren om hem toegankelijker te maken voor democratie- en burgerschapseducatie in het voortgezet onderwijs."

Trends in Europese waarden

Hoofdstuk 2

Samenvatting

De Moderniseringstheorie stelt dat patronen op het lange termijn in waarden binnen samenlevingen worden gevormd door de materiële omstandigheden die we ervaren tijdens onze vormende jaren.

Oudere generaties geven over het algemeen prioriteit aan orde, stabiliteit en economische groei, terwijl jongere generaties eerder zelfexpressie, autonomie en democratische waarden centraal stellen. Door generatievervanging hebben Europese samenlevingen zich ontwikkeld richting meer post-materiële, emanciperende waarden.

Naast de economie dragen veel micro- en macrofactoren bij aan de waarden die we belangrijk vinden, zoals individuele levenservaringen, culturele tradities, institutionele contexten en regionale omgevingen.

Vanwege hun complexe aard veranderen waarden niet gemakkelijk. De zorgen over snel groeiende waarden kloven en extreme polarisatie worden daarom vaak overdreven.

Affectieve polarisatie lijkt echter toe te nemen en kan onze tolerantie beïnvloeden tegenover mensen met wie we (denken dat we) van mening verschillen. Dit kan ertoe leiden dat we ons minder houden aan democratische principes.

Er lijkt sprake te zijn van een culturele terugslag onder zowel oudere als jongere generaties. Terwijl oudere cohorten onzeker zijn over reeds gevestigde waarden en identiteiten, worstelen jongeren met de 'vier D's' (Four D's): wantrouwen [distrust], ontkoppeling [dealignment], deprivatie en vernietiging [destruction].

Leren kritisch te reflecteren op eigen waarden en in respectvolle dialoog te treden met anderen helpt leerlingen om vaardigheden te ontwikkelen waarmee ze hun Europese gemeenschap kunnen verdedigen, verbeteren of hervormen.

We bieden 12 onderwijsmethoden aan die kunnen helpen bij het aanleren van de vaardigheid om kritisch te reflecteren op waarden, namelijk: 5W1H, Schaak Bord, Cirkelgesprek, Vier Hoeken, Hoofd Hart Handen, INSERT, Meningslijn, Sneeuwbal, SPIDER web, Denk Deel Bespreek, Waardenkompas en Waardenkwadrant.

2.1 Introductie

In de afgelopen jaren hebben Europese waarden steeds meer aandacht gekregen, niet alleen in de wetenschap, maar ook in het publieke debat en politieke discussies. Vragen over Europese identiteit, integratie en eenheid worden steeds vaker benaderd vanuit het perspectief van waarden: wat delen we? Wat verdeelt ons? En hoe veranderen onze collectieve waarden in de loop van de tijd? De kernwaarden van de Europese Unie: democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid mogen dan wel zijn vastgelegd in het Verdrag betreffende de Europese Unie (European Union, 2007), toch maken veel mensen zich zorgen dat deze waarden aan het afnemen zijn.

Processen zoals modernisering, glo-

balisering en individualisering hebben traditionele sociale structuren en levenswijzen verstoord, wat zorgen oproept over de afname van burgerlijke verantwoordelijkheid en sociale cohesie (Joas, 2000; Fukuyama, 2000). Terwijl we ons een weg banen door een wereld die wordt gekenmerkt door snelle veranderingen en toenemende complexiteit, vrezen sommigen dat we afglijden richting egoïsme, politieke apathie en morele vaagheid. Door deze zorgen wordt het des te belangrijker om te begrijpen hoe waarden worden gevormd en hoe ze zich in de loop van de tijd ontwikkelen.

2.2 Waar komen waarden vandaan?

Een van de meest invloedrijke theorieën over waarde vorming is Ingleharts Moderniseringstheorie (1977; 1997). Centraal in deze theorie staan twee mechanismen: de schaarste hypothese en de socialisatie hypothese. De schaarste hypothese stelt dat mensen prioriteit geven aan die waarden die hen helpen omgaan met de meest urgente bedreigingen in hun (sociaaleconomische) omgeving. In tijden van schaarste zijn “materialistische” waarden die nadruk leggen op orde, autoriteit en overleving het belangrijkste. In welvarender en veiligere contexten verschuiven mensen naar “postmaterialistische” waarden zoals autonomie, zelfexpressie en participatie. Aanvullend hierop is er de socialisatie hypothese, die inhoudt dat de waarden die mensen ontwikkelen tijdens hun vormende jaren relatief stabiel blijven gedurende hun leven. Samen benadrukken deze hypothesen intergenerationele waardeverandering: naarmate oudere generaties verdwijnen en worden vervangen door jongere cohorten die zijn opgegroeid onder andere sociaaleconomische omstandigheden, verschuiven de dominante waarden in de samenleving geleidelijk. Dit proces wordt de “Stille Revolutie” genoemd en heeft geleid tot de opkomst van emanciperende, postmoderne waarden in grote delen van Europa (1977; 1997).

Modernisering is echter geen eenduidig proces. Het omvat verschillende onderling verbonden ontwikkelingen, zoals stijgende inkomens, toenemende opleidingsniveaus, verstedelijking en sociale complexiteit. Al deze veranderingen neigen ertoe waarden zoals vrijheid en pluralisme te ondersteunen (Welzel et al., 2003). Toch hebben critici erop ge-

wezen dat modernisering op zichzelf onvoldoende is om de diversiteit aan waardesystemen binnen en tussen landen volledig te verklaren (bijv. Gundelach, 1994; Eisenstadt, 2000). Een groeiende hoeveelheid literatuur benadrukt nu de wisselwerking tussen micro- en macro-niveau-factoren: individuele levensomstandigheden, culturele tradities, institutionele contexten en regionale omgevingen spelen allemaal een rol in de vorming van waarden (Inglehart & Baker, 2000; Arts, 2011; Halman & Gelissen, 2019). Waarden zijn dus niet uitsluitend het product van economische ontwikkeling of generatieverandering. Ze zijn ook verankerd in instituties en worden beïnvloed door politieke, sociale en culturele factoren. Het erkennen van deze complexiteit is essentieel bij het beoordelen van hoe Europese waarden zich in de loop van de tijd hebben ontwikkeld.

2.3 Continuïteit of polarisatie?

In tegenstelling tot het populaire narratief van toenemende polarisatie op waarden in Europa, schetst empirisch onderzoek een genuanceerder beeld (bijv. Mau et al., 2023; Muis, 2024). Hoewel er zeker verschillen bestaan tussen landen en demografische groepen, wijzen grootschalige enquêtegegevens, zoals die van de European Values Study, erop dat er geen sprake is van polarisatie op waarden; kern- emanciperende waarden blijven breed gedragen. De angst dat de samenleving steeds meer verdeeld raakt in extreme, homogene en tegen-gestelde blokken is vaak overdreven..

Dit betekent niet dat er geen uitdagingen zijn. Ondanks relatief stabiele waardeverschillen lijken veel mensen in Europa zich steeds positiever te voelen over hun

eigen groep en steeds negatiever over groepen buiten die kring: dit fenomeen wordt “affectieve polarisatie” genoemd (Hartevelt, 2019; Reiljan, 2020; Wagner, 2020). Dit type polarisatie vermindert het vermogen om op een constructieve manier politiek van mening te verschillen. Politieke debatten worden steeds vaker gekenmerkt door wederzijds wantrouwen en vijandigheid (Somer & McCoy, 2018; 2019; Stavrakakis, 2018; Svolik, 2019). In plaats van gezond democratisch conflict zien we vormen van polarisatie die vertrouwen en samenwerking ondermijnen. In zo’n omgeving kunnen zelfs bescheiden waardeverschillen uitgroeien tot bronnen van intense verdeeldheid, waarbij de “ander” wordt gezien als vijand in plaats van als legitieme tegenstander (Mouffe, 2014).

Dit “wij versus zij”-denken kan democratische waarden aantasten. Zoals

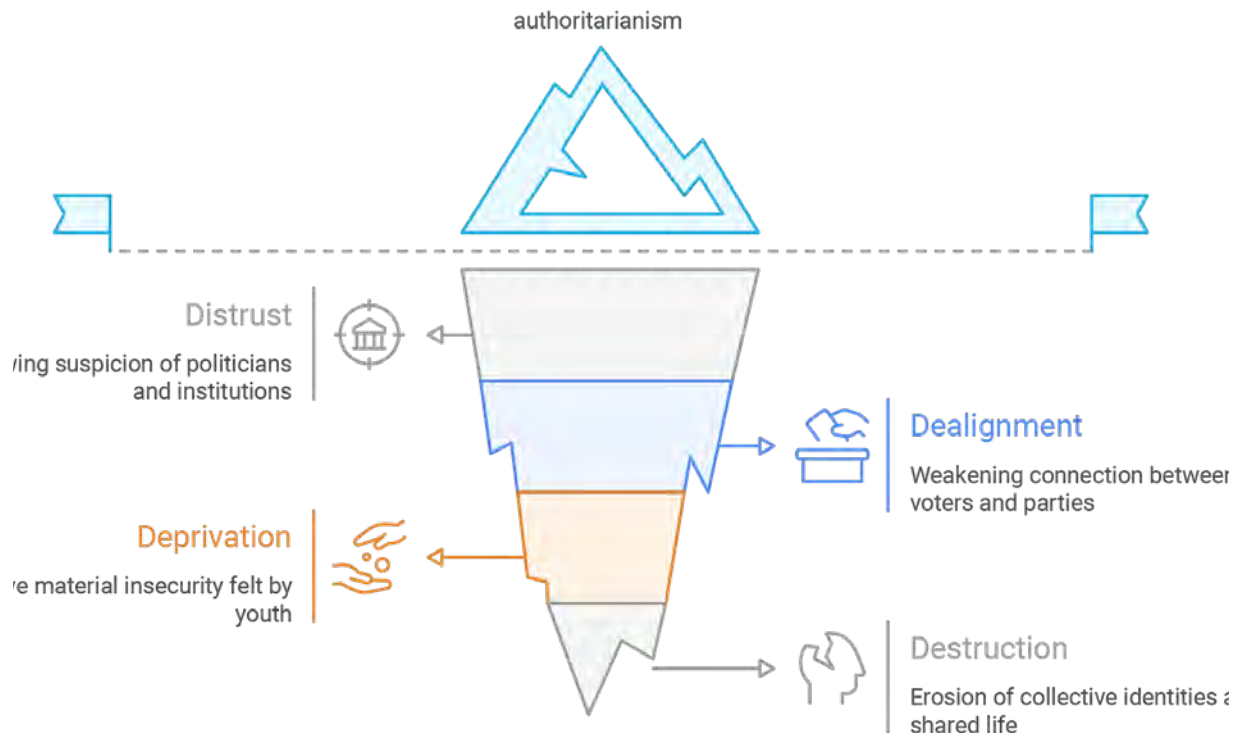
Körösényi (2013, p. 21) stelt: “het overtreden van basisnormen is acceptabel aan ‘onze’ kant, maar onvergeeflijk aan de ‘andere’. Het verdwijnen van een gemeenschappelijke standaard leidt tot moreel relativisme en geeft aanleiding tot politieke onverantwoordelijkheid en corruptie.” Er zijn aanwijzingen dat sommige groepen in de samenleving inderdaad minder positief staan tegenover democratie.

2.4 Een anti-democratische wending?

De geleidelijke dominantie van liberaal-democratische waarden in grote delen van Europa heeft een “autoritaire reflex” uitgelokt bij groepen die deze culturele veranderingen ervaren als een bedreiging voor hun identiteit, tradities en sociale positie (Norris & Inglehart, 2019). Deze individuen steunen in toenemende mate sterke leiders en hechten waarde aan conformiteit en gehoorzaamheid om hun eigen groeps cultuur te beschermen tegen vermeende buitenstaanders. Volgens de Cultural Backlash Theory vertonen met name oudere cohorten een afname in steun voor democratische waarden (Norris & Inglehart, 2019).

Andere wetenschappers stellen echter dat de reactie op modernisering niet uitsluitend beperkt blijft tot oudere generaties (Eatwell & Goodwin, 2018; Foa & Mounk, 2016; 2017; Schäfer, 2021). Zij wijzen op bewijs dat suggereert dat ook jongere cohorten beïnvloed kunnen worden in hun houding ten opzichte van democratische waarden, vooral wanneer zij economische en sociaal-culturele onzekerheid ervaren (Muis, 2024). Naast economische en sociaal-culturele krachten identificeren Eatwell en Goodwin (2018) twee politieke mechanismen

die kunnen helpen verklaren waarom autoritaire sympathieën onder jongeren toenemen. Zij vatten deze samen in de “vier D’s” (Four D’s):

- **Distrust:** Wantrouwen verwijst naar een groeiend wantrouwen tegenover politici en traditionele politieke instellingen. Dit gaat verder dan een gebrek aan vertrouwen in hun bekwaamheid: het weerspiegelt een overtuiging dat elites corrupt zijn en handelen vanuit verborgen agenda’s. Jongeren kunnen bovendien een mismatch ervaren tussen de trage werking van de democratie en hun snelle, dynamische levensstijl (Wuttke et al., 2022).
- **Dealignment:** Ontkoppeling staat voor de verzwakking van de band tussen kiezers en traditionele politieke partijen. In het verleden stemden mensen vaak loyaal op basis van religie, klasse of familieachtergrond. Te

genwoordig komt zulke loyaliteit veel minder vaak voor. Kiezers – vooral jongere – zijn flexibeler en steunen eerder nieuwe partijen die inspelen op hun specifieke zorgen. Deze verandering heeft geleid tot een toenemende fragmentatie van het politieke landschap en heeft meer ruimte gecreëerd voor autoritaire populistische partijen. Bovendien is het idee van stemmen als een burgerplicht verzwakt, vooral onder praktisch opgeleide jongeren.

- **Deprivatie** beschrijft de relatieve materiële onzekerheid die jongere generaties ervaren. Hoewel de algemene levensstandaard in de afgelopen eeuw is gestegen, voelen veel jongeren vandaag de dag een afname in kansen vergeleken met eerdere generaties. Ondanks dat zij de best opgeleide generatie ooit zijn, worden veel jonge mensen geconfronteerd

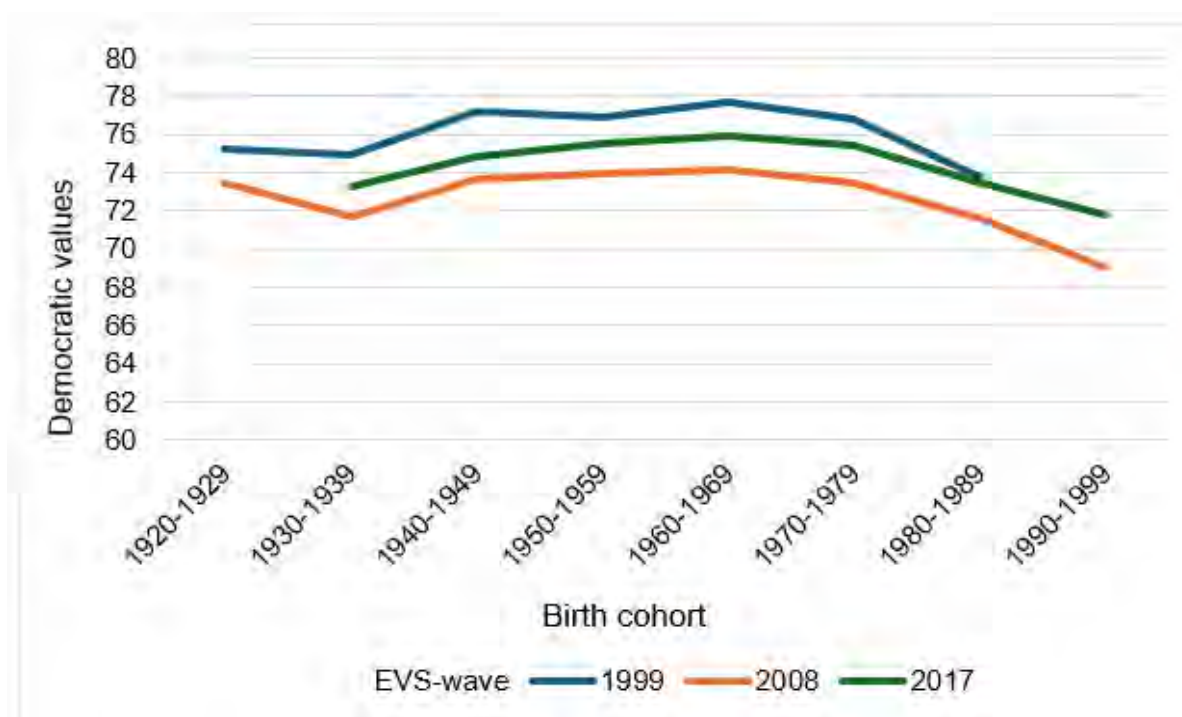
met onzekerheden op de arbeidsmarkt en hebben zij moeite met het kopen van een huis (Green, 2017). Daarbovenop versterkt de druk van meritocratie – waarbij succes volledig wordt voorgesteld als iets dat je zelf verdient – gevoelens van falen en onzekerheid bij degenen die moeite hebben om mee te komen (Sandel, 2020). In deze context kunnen jongeren zich aangetrokken voelen tot autoritaire waarden als een manier om een gevoel van controle, orde en veiligheid te herstellen te midden van toenemende economische onvoorspelbaarheid.

- **Destructie** verwijst naar de aantasting van collectieve identiteiten en gedeelde levenswijzen. Traditionele bronnen van verbondenheid, zoals religie, klasse en nationale identiteit, zijn verzwakt door modernise-

ring, globalisering en toenemend individualisme en hierdoor zijn veel mensen het gevoel van zekerheid en betekenis kwijtgeraakt dat deze collectieve kaders ooit boden. Jongeren staan voor een moeilijke uitdaging: opgroeien zonder duidelijke, stabiele bronnen van identiteit. Dit gebrek aan culturele verankering kan leiden tot onzekerheid over hoe te handelen, wat te geloven en waar men zich thuis voelt, waardoor waarden zoals conformiteit, gehoorzaamheid en sociale orde aantrekkelijker worden (Hornsey, 2008).

Autoritaire reflexen kunnen dus ontstaan bij verschillende cohorten om verschillende redenen. Onderzoek dat deze twee perspectieven combineert, laat inderdaad zien dat zowel de alleroudste als de allerjongste cohorten iets minder democratische waarden aanhangen,

Figuur 2.1 Gemiddelde democratische waarden per geboortecohort

Bron: Muis (2024), gebaseerd op de European Values Study (EVS), gewogen data

maar dat de zwakste steun voor democratie te vinden is bij de laatstgenoemden (Muis, 2024). Toch blijkt uit figuur 2.1 dat democratie nog steeds sterk gewaardeerd wordt door alle generaties.

2.5 Onderwijsstrategieën

De waarden van democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid bepalen hoe samenlevingen functioneren en hoe individuen met elkaar omgaan. In een tijdperk van wereldwijde onrust is het begrijpen van waarden – hoe ze veranderen, waarom ze belangrijk zijn en waarin ze verschillen – essentieel voor democratisch burgerschap. Dit maakt educatie over Europese waarden urgenter dan ooit.

Op de volgende pagina's beschrijven we kort 12 onderwijsstrategieën die leerkrachten kunnen gebruiken in hun klas om leerlingen te helpen leren over Europese waarden. Later in dit rapport passen we deze strategieën toe op de besproken waarden door middel van praktische voorbeelden uit de klas. De 12 onderwijsstrategieën zijn: 5W1H, Schaak Bord, Kringgesprek, Vier Hoeken, Hoofd Hart Handsen, INSERT, Meningslijn, Sneeuwbal, SPIDER web, Denk Deel Bespreek, Waardenkompas, Waardenkwadrant.

Voor meer gedetailleerde informatie over deze strategieën, zie: <https://atlasofeuropetanvalues.eu/materials.html>

Onderwijsstrategie 1: 5W1H

5W1H moedigt leerlingen aan om complexe maatschappelijke vraagstukken te verkennen via gestructureerde vraagstelling. Met behulp van zes leidende vragen – Wat, Waar, Wanneer, Waarom, Wie en Hoe – onderzoeken leerlingen een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken, wat bijdraagt aan een diepgaander begrip en kritisch denken. In kleine groepjes bespreken ze controversiële stellingen, werken samen aan het structureren van hun antwoorden en presenteren hun bevindingen aan de klas. De docent begeleidt dit proces door de inzichten van leerlingen te koppelen aan relevante waardentheorieën en data (zie volgende hoofdstukken). Deze strategie bevordert vaardigheden in argumentatie, perspectiefwisseling en beredenering vanuit feiten terwijl het leerlingen ook stimuleert om na te denken over hun eigen waarden in relatie tot die van hun klasgenoten.

Onderwijsstrategie 2: Schaak Bord

Schaak Bord biedt een dynamische en visuele manier voor leerlingen om zich te verdiepen in uitspraken gevuld met waarden door pionnen op een bord te plaatsen om hun instemming of afwijzing aan te geven. In kleine groepjes reflecteren leerlingen op controversiële kwesties, uiten ze hun eerste standpunten en gaan ze met elkaar in gesprek. Vervolgens krijgen ze de kans om hun mening te heroverwegen en, indien gewenst, hun pion te verplaatsen. Dit proces stimuleert niet alleen open dialoog, maar bevordert ook reflectie en het innemen van verschillende perspectieven. De docent sluit af door de reacties van leerlingen te koppelen aan kaders die waarden verhelderen en visuele data (zie volgende hoofdstukken). Via deze methode ontwikkelen leerlingen een dieper begrip van hoe waarden meningen vormen en hoe dialoog invloed kan hebben op iemands opvattingen.

Onderwijsstrategie 3: Kringgesprek

Kringgesprek stimuleert actieve deelname en doordachte dialoog door alle leerlingen te betrekken in een reeks roterende duo-gesprekken. In twee concentrische cirkels opgesteld, staan leerlingen tegenover een partner om een vraag of stelling te bespreken, waarna ze roteren naar een nieuwe partner voor de volgende ronde. Dit dynamische format stelt hen in staat om hun mening te uiten en uit te wisselen over een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken. De opeenvolging van gerelateerde vragen bevordert een diepere verkenning en begrip van diverse perspectieven. Een afsluitende klassikale discussie biedt de docent de gelegenheid om de inzichten van leerlingen te koppelen aan theoretische concepten en data (zie volgende hoofdstukken). Deze methode helpt leerlingen de oorsprong van uiteenlopende meningen te herkennen en versterkt hun communicatie- en redeneervaardigheden.

Onderwijsstrategie 4: Vier Hoeken

Vier Hoeken creëert een stimulerende setting waarin leerlingen kunnen reflecteren op een controversiële stelling of complexe vraag door zich fysiek te positioneren in een hoek van het klaslokaal die overeenkomt met hun mate van instemming of gekozen antwoord. Elke groep in een hoek bespreekt hun gedeelde standpunt en presenteert argumenten aan de rest van de klas. Leerlingen kunnen hun mening herzien en tijdens de discussie naar een andere hoek verplaatsen. Deze bewegingsgerichte aanpak bevordert open dialoog, perspectiefwisseling en kritische reflectie. De docent sluit af door de argumenten te koppelen aan relevante theorieën en data (zie volgende hoofdstukken), waardoor leerlingen beter begrijpen hoe waarden verschillende houdingen en meningen beïnvloeden.

Onderwijsstrategie 5: Hoofd, Hart, Handen

Hoofd, Hart, Handen moedigt leerlingen aan om zich op drie niveaus met een onderwerp bezig te houden: cognitief, emotioneel en praktisch. Aan de hand van een betekenisvolle prikkel, zoals een video, afbeelding of podcast, reageren leerlingen door hun gedachten (Hoofd), gevoelens (Hart) en mogelijke acties (Handen) op plakbriefjes te noteren. Deze reflecties worden besproken in roterende groepjes, waardoor leerlingen alle drie de dimensies kunnen verkennen. De activiteit eindigt met een klassikale bespreking waarin de docent de input van leerlingen verbindt aan relevante theorieën en data (zie volgende hoofdstukken). Deze methode bevordert multidimensionale reflectie, empathie en het innemen van verschillende perspectieven bij vraagstukken rond waarden..

Onderwijsstrategie 6: INSERT

INSERT (Interactief Annotatiesysteem voor Effectief Lezen en Denken [Interactive Noting System for Effective Reading and Thinking]) bevordert kritische betrokkenheid bij teksten door leerlingen aan te moedigen om informatie te annoteren of te 'coderen' met behulp van symbolen, plakbriefjes of andere visuele hulpmiddelen. Tijdens het lezen van geselecteerd materiaal identificeren leerlingen belangrijke inzichten, uiten ze onzekerheden en reflecteren ze op verbanden met eerder opgedane kennis. Deze methode ontwikkelt vaardigheden zoals onderscheid maken, vergelijken en evalueren, en stimuleert leerlingen om hun waarden te verwoorden en te verfijnen via discussie. De docent sluit de activiteit af door de leesresultaten te koppelen aan relevante theorieën en data (zie volgende hoofdstukken), waardoor het begrip verdiept wordt van hoe waarden meningen, beslissingen en gedrag beïnvloeden.

Onderwijsstrategie 7: Meningslijn

Meningslijn stelt leerlingen in staat om zich fysiek langs een (echte of denkbeeldige) lijn te positioneren om hun standpunt over een dichotome stelling aan te geven. Deze visuele en lichamelijke benadering vergemakkelijkt het uiten van persoonlijke meningen, stimuleert reflectieve dialoog en maakt het mogelijk om van perspectief te veranderen op basis van argumenten van klasgenoten. Door elke discussie te koppelen aan kaarten en verklarende kaders (zie volgende hoofdstukken), krijgen leerlingen diepgaander inzicht in de diversiteit aan standpunten binnen en tussen samenlevingen. Hoewel eenvoudig van opzet, vereist deze methode vaardige begeleiding om zinvolle debatten te sturen en de posities van leerlingen te verbinden met onderliggende waarden.

Onderwijsstrategie 8: Sneeuwbal

Sneeuwbal bevordert kritische reflectie en gezamenlijke besluitvorming door leerlingen stapsgewijs te begeleiden bij het verfijnen van opties rond een waarden-gerelateerde vraag. Leerlingen beginnen door individueel kernuitspraken uit een door de docent gekozen set te selecteren, bijvoorbeeld gekoppeld aan de kaarten die in de volgende hoofdstukken worden gepresenteerd. Via opeenvolgende rondes van duo- en groepsgesprekken verfijnen leerlingen hun keuzes, totdat ze gezamenlijk tot de meest relevante antwoorden komen en deze onderbouwen met argumenten. Deze gelaagde aanpak stimuleert diepgaand begrip, versterkt dialoog- en redeneervaardigheden en helpt leerlingen om individuele opvattingen te verbinden met bredere maatschappelijke patronen en theoretische inzichten.

Onderwijsstrategie 9: SPIDER web

SPIDER Web (Samenwerkende, Oefengerichte, Zelfstandige, Ontwikkende, Verken-nende Rubriek WEB [Synergetic Practiced Independent Developed Exploration Rubric WEB]) stimuleert samenwerkend leren via een visueel en interactief brainstormproces. Met behulp van materialen zoals touw of wol creëren leerlingen een fysiek web dat de verbindingen tussen ideeën, waarden en perspectieven rond een centraal thema weergeeft. In kleine groepjes delen ze inzichten, bouwen voort op elkaars bijdragen en verkennen onderling verbonden concepten. Deze methode bevordert respectvolle dialoog, empathie en kritisch denken door leerlingen centraal te stellen in het leerproces, terwijl de docent observeert en reflectie begeleidt. Door de complexiteit van waarden visueel in kaart te brengen en de discussie te koppelen aan relevante theorieën (zie volgende hoofdstukken), verdiepen leerlingen hun bewustzijn van hoe individuele overtuigingen verweven zijn met bredere maatschappelijke kaders.

Onderwijsstrategie 10: Denk Deel Bespreek

Denk Deel Bespreek is een flexibele en boeiende methode die reflectie, samenwerking en kritische dialoog stimuleert. Leerlingen denken eerst individueel na over een vraag of stelling (Denk), wisselen vervolgens perspectieven uit met een klasgenoot (Deel), en delen ten slotte hun inzichten in een bredere klassikale discussie (Bespreek). Dit gestructureerde proces moedigt leerlingen aan om hun waarden te verwoorden, alternatieve standpunten te overwegen en respectvol met elkaar in gesprek te gaan. Of de activiteit nu wordt ingezet om het leren te introduceren, verdiepen of afronden, ze ondersteunt de ontwikkeling van communicatie- en redeneervaardigheden.

Door de gedeelde reflecties te koppelen aan data en theorieën (zie volgende hoofdstukken), bevordert de strategie een betekenisvolle betrokkenheid bij waardevolle dilemma's uit de echte wereld.

Onderwijsstrategie 11: Waardenkompas

Waardenkompas stelt leerlingen in staat om te reflecteren op een reeks vragen rond waarden door hun mening te positioneren op een schaal van 0 tot 10. Deze visuele weergave van hun houding vormt het vertrekpunt voor vergelijking en discussie eerst binnen de klas, daarna met bredere maatschappelijke groepen. Door in gesprek te gaan met diverse perspectieven en waarde-patronen te visualiseren, krijgen leerlingen dieper inzicht in de complexiteit van individuele en culturele verschillen. De strategie bevordert bewustwording van de eigen positie, stimuleert respectvolle dialoog en legt verbanden tussen persoonlijke opvattingen, groepspectieven en internationale data.

Onderwijsstrategie 12: Waardenkwadrant

Waardenkwadrant nodigt leerlingen uit om hun eigen waarden te verkennen in relatie tot een specifiek onderwerp door zichzelf te positioneren in een kwadrant met twee assen, waarbij elke as een dimensie van de gekozen waarde vertegenwoordigt. Leerlingen kunnen ook fictieve of echte personages in het kwadrant plaatsen op basis van korte karakterbeschrijvingen. Via duo- en groeps gesprekken leggen ze hun keuzes uit, onderbouwen hun plaatsing, overwegen alternatieve perspectieven en reflecteren op de diversiteit aan motieven achter beslissingen over waarden. De docent begeleidt het proces en verbindt de uitkomsten aan data en verklarende kaders (zie volgende hoofdstukken). Deze visuele en interactieve methode helpt leerlingen om hun eigen positie kritisch te onderzoeken, het denkproces van anderen te begrijpen en hun bewustzijn van complexe dilemma's over waarden te verdiepen.

2.6 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we uiteengezet hoe patronen op de lange termijn in waarden binnen samenlevingen worden gevormd door de materiële en sociale omstandigheden die men ervaart tijdens de vormende jaren. Door generatievervanging waarbij oudere cohorten die waarde hechten aan orde, stabiliteit en economische groei worden opgevolgd door jongere cohorten die zelfexpressie, autonomie en democratie belangrijk vinden is Europa als geheel meer gericht geraakt op post-materiële waarden zoals vrijheid en pluralisme. Echter, niet alleen de economie beïnvloedt onze waarden: het samenspel van individuele levenservaringen, culturele tradities, institutionele contexten, regionale omgevingen en vele andere micro- en macrofactoren bepaalt welke waarden ons leven richting geven.

Vanwege de complexe manier waarop waarden worden gevormd, veranderen ze niet gemakkelijk. Zorgen over snel groeiende waardeverschillen en extreme polarisatie zijn daarom vaak overdreven. Hoewel er geen sprake is van sterke polarisatie op waarden, lijkt affectieve polarisatie in Europa toe te nemen. Deze vorm van polarisatie kan een bedreiging vormen voor onze democratische waarden zodra we 'de ander' niet langer zien als een legitieme politieke tegenstander, maar als een vijand die buitengesloten moet worden.

Over de vraag bij wie deze democratische waarden precies afnemen, bestaat nog wetenschappelijke discussie. Zowel de oudste als de jongste generaties lijken hun eigen culturele en economische onzekerheden te hebben die hun waar-

den beïnvloeden. Tegelijkertijd blijven democratische en emanciperende waarden sterk gewaardeerd door alle groepen in de samenleving, wat de stevige basis onderstreept waarop de Europese gemeenschap is gebouwd.

Leerlingen groeien op in een wereld waarin oude zekerheden vervagen en pluralisme de norm is. Zij hebben instrumenten nodig om kritisch na te denken over hun eigen waarden, met anderen in respectvolle dialoog te treden en morele complexiteit te navigeren zonder te vervallen in cynisme of dogmatisme. Het onderwijzen van Europese waarden gaat niet over het opleggen van één wereldbeeld. Het draait om het bevorderen van burgerschapscompetentie om deel te nemen aan een gezamenlijk project, ook bij meningsverschillen; het gaat om het zichtbaar maken van de waardengrondslagen van Europese instellingen en het gaat om de volgende generatie de middelen te geven deze te verdedigen, verbeteren of hervormen. De rest van dit rapport biedt praktische instrumenten voor het voortgezet onderwijs om Europese waarden tastbaarder te maken. Aan het einde van elk hoofdstuk over een waarde wordt een voorbeeld van een bijbehorende onderwijsstrategie gegeven.

Literatuurlijst

Arts, W.A. (2011). Explaining European Value Patterns: Problems and Solutions. *Studia UBB Sociologica* 56, 7-31.

Eisenstadt, S.N. (2000). Multiple Modernities. *Daedalus* 129(1), 1-29.

Eatwell, R., & Goodwin, M. J. (2018). National populism: The revolt against liberal democracy. Pelican Books.

European Union. (2007). Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (2007/C 306/01). Official Journal of the European Union, C 306, 1–271. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2016). The danger of deconsolidation: the democratic disconnect. *Journal of Democracy*, 27(3), 5-17.

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2017). The signs of deconsolidation. *Journal of Democracy*, 28(1), 5-15.

Fukuyama, F. (2000). *The Great Disruption*. New York: Touchstone.

Green, A. (2017). The crisis for young people: Generational inequalities in education, work, housing and welfare. Springer Nature.

Gundelach, P. (1994). National value differences: modernization or institutionalization?. *International Journal of Comparative Sociology*, 35(1-2), 37-59.

Halman, L., & Gelissen, J. (2019). *Values*

in Life Domains in a Cross-National Perspective. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Socialpsychologie* 71(1), 1-25.

Harteveld, E. (2019). Affective polarization and social sorting: a comparative study. APSA 2019 Annual Meeting Paper.

Hornsey, M. J. (2008). Social identity theory and self-categorization theory: A historical review. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 204-222.

Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.

Joas, H. (2000). *The Genesis of Values*. Chicago: The University of Chicago Press.

Körösényi, A. (2013). Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4(2), 3-30.

Mau, S., Lux, T., & Westheuser, L. (2023). *Triggerpunkte: Konsens und Konflikt in der Gegenwartsgesellschaft| Warum Gendersternchen und Lastenfahrräder so viele Menschen triggern*. Suhrkamp Verlag.

Mouffe, C. (2014). By way of a post-script. *Parallax*, 20(2), 149-157.

Muis, Q. (2024). "Who are those people?": Causes and consequences of polarization in the schooled society. Open Press Tilburg University. <https://doi.org/10.56675/tsb.27333853>

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Reiljan, A. (2020). 'Fear and loathing across party lines'(also) in Europe: Affective polarization in European party systems. *European Journal of Political Research*, 59(2), 376-396.

Sandel, M. J. (2020). *The tyranny of merit: What's become of the common good?*. Penguin UK.

Schäfer, A. (2021). Cultural Backlash? How (Not) to Explain the Rise of Authoritarian Populism. *British Journal of Political Science*, 1- 17. doi:10.1017/S0007123421000363

Somer, M., & McCoy, J. (2018). Déjà vu? Polarization and endangered democracies in the 21st century. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 3-15.

Somer, M., & McCoy, J. (2019). Transformations through polarizations and global threats to democracy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 8-22.

Stavrakakis, Y. (2018). Paradoxes of polarization: Democracy's inherent division and the (anti-) populist challenge. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 43-58.

Svolik, M. W. (2019). Polarization versus democracy. *Journal of Democracy*, 30(3), 20-32.

Wagner, M. (2020). Affective polarization in multiparty systems. *Electoral Studies*, 102199. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102199>

Welzel, C., Inglehart, R., & Klingemann, H. D. (2003). Human development as a theory of social change: a cross-cultural perspective. *European Journal of Political Science*, 42(3), 341-379.

Wuttke, A., Gavras, K., & Schoen, H. (2022). Have Europeans grown tired of democracy? New evidence from eighteen consolidated democracies, 1981–2018. *British Journal of Political Science*, 52(1), 416-428.

Dit hoofdstuk is grotendeels gebaseerd op het hoofdstuk Values van Loek Halman en Inge Sieben (2020) en op hoofdstukken uit het proefschrift Who are those people? van Quita Muis (2024). We hebben enkele nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. ChatGPT is gebruikt met de volgende prompt: “could you please improve this text to make it more accessible for democracy and civic education in secondary schools.” De beschrijvingen van de onderwijsstrategieën zijn een samenvatting van de informatie op <https://atlasofeuropeanvalues.eu/materials.html>. Hiervoor is de volgende prompt gebruikt: “could you please summarize this information in a few sentences, fitting for democracy and civic education in secondary schools.”

Democratie

Hoofdstuk 3

Samenvatting

De EU is gebaseerd op de waarde van democratie. Democratische waarden kunnen worden gekoppeld aan twee vormen van politieke steun: diffuse politieke steun (wat verwijst naar algemene overtuigingen over het politieke systeem die diepgeworteld en relatief stabiel zijn) en specifieke politieke steun (die draait om de beoordeling van de regering en het parlement en sneller kan veranderen).

Democratie wordt sterker gewaardeerd in landen met een langere democratische traditie, meer economische welvaart en/of minder waargenomen corruptie.

Op individueel niveau hechten mensen met een hoger inkomen, een hoger opleidingsniveau en jongere leeftijd meer waarde aan democratie - al lijken de jongste generaties deze waarden iets minder sterk te onderschrijven dan eerdere cohorten.

In het voortgezet onderwijs kan democratische burgerschapseducatie worden vormgegeven door te werken met concrete indicatoren zoals het:

- Het belang van democratisch bestuur (diffuse politieke steun)
- Beoordeling van manieren van besturen (diffuse politieke steun):
 - Een sterke leider die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen
 - Experts, in plaats van de regering, die beslissingen nemen op basis van wat zij het beste vinden voor het land
 - Het leger dat het land bestuurt
 - Een democratisch politiek systeem
- Vertrouwen in het parlement, politieke partijen en de regering (*specifieke politieke steun*)

>> Voorbeeld onderwijsstrategie: INSERT

3.1 Introductie

Democratie komt van de Griekse woorden 'demos' (volk) en 'kratos' (heerschappij) en betekent dus 'heerschappij van het volk'. Maar hoe ziet een democratie eruit? Hoewel er een gemeenschappelijk begrip lijkt te bestaan van de betekenis van democratie (Dalton et al., 2007), is het antwoord op deze vraag niet zo eenvoudig, aangezien democratie een veelzijdig concept is. Ten eerste is democratie een regeringsvorm: in een democratie hebben de burgers de macht om beslissingen te nemen. Hoe dit gebeurt, verschilt tussen landen en in de loop van de tijd: besluitvorming kan direct plaatsvinden of via gekozen vertegenwoordigers. Democratie verwijst dus naar een bepaald type institutionele regeling om tot politieke beslissingen te komen (procedurele definitie). Ten tweede is democratie verbonden met de bescherming van fundamentele rechten en vrijheden, waaronder basisrechten zoals vrijheid van meningsuiting, het stemrecht en het recht om meningen te uiten (waardedefinitie). En ten derde sluit democratie aan bij het idee van burgerschap. De hierboven genoemde rechten zijn wat een samenleving democratisch maakt, omdat zij mensen in staat stellen een actieve rol te spelen in de beslissingen en (toekomstige) ontwikkeling van hun land (burgerlijke definitie).

De EU is gebaseerd op de waarde van democratie, of om preciezer te zijn: representatieve democratie. Europese burgers hebben politieke rechten, zoals het recht om zich verkiesbaar te stellen en om te stemmen bij verkiezingen.

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_de

Hoewel democratie er in verschillende landen anders uit kan zien en verschillende vormen kan aannemen, is het zeker een Universele waarde (Ferrin & Kriesi, 2016).

Veel landen over de hele wereld worden steeds democratischer (Inglehart & Welzel, 2005; Norris, 2011), ook al staan sommige landen voor uitdagingen, vooral in tijden van crisis (denk aan economische recessie of de recente COVID-19-pandemie). Sommige landen, vooral diegenen die een democratische transitie zijn begonnen, kunnen moeite hebben om democratische waarden volledig te consolideren, en in sommige gevallen kunnen landen zelfs terugvallen naar minder democratische of meer autocratische regeringssystemen (Ferrin & Kriesi, 2016).

Wetenschappers hebben specifieke uitdagingen of zelfs bedreigingen voor de democratie genoemd, zoals de opkomst van populisme (bijv. Akkerman, 2003; Mudde & Kaltwasser, 2012; 2017), complottheorieën (bijv. Cassam, 2019; Moo-

re, 2018; Rosenblum & Muirhead, 2019), en polarisatie (McCoy, Rahman & Somer, 2018; Reiljan, 2020; Svulik, 2019).

Ondanks deze uitdagingen is de steun voor democratie sterk in veel Europese landen, hoewel deze steun kan variëren tussen landen en binnen verschillende groepen in de samenleving (Norris, 2012), zoals we hieronder ook zullen laten zien.

3.2 Democratische waarden: het verschil tussen diffuse en specifieke politieke steun

In de wetenschappelijke literatuur worden democratische waarden meestal gekoppeld¹ aan het concept van politieke steun: de mate waarin mensen geloven in het politieke systeem en in het vermogen ervan om hen te dienen. Er zijn twee hoofdtypen van politieke steun (Easton, 1965):

- **Diffuse politieke steun** gaat over algemene overtuigingen en waarden die mensen hebben met betrekking tot het politieke systeem als geheel. Het betekent geloven dat een specifiek politiek systeem (zoals democratie) goed en belangrijk is. Individuen die diffuse politieke steun tonen, steunen waarden die de scheiding der machten, vrijheid, zelfbeschikking en morele autonomie ondersteunen – het vermogen om onafhankelijk keuzes te maken (Reeskens et al., 2020). Deze waarden zijn diepge worteld en veranderen meestal niet snel.

- **Specifieke politieke steun** daarentegen gaat over hoe mensen zich voelen ten aanzien van de regering op een bepaald moment in de tijd. Dit soort steun kan gemakkelijker veranderen, omdat het verbonden is met evaluaties van de regering (en haar leiders). Positieve evaluaties leiden tot hogere niveaus van vertrouwen in staatsinstellingen en vertrouwen in gekozen ambtsdragers (Norris, 2011: 7-8).

3.2.1. Toepassing van diffuse politieke steun: het belang van democratisch bestuur en de voorkeur voor democratisch-autocratisch bestuur

Diffuse politieke steun gaat dus over algemene ideeën en waarden die mensen hebben met betrekking tot democratie; het gaat om de mate waarin individuen democratie waarderen als een manier van besturen. Men denkt dat dit type politieke steun wordt gevormd tijdens de

¹ Democratische waarden kunnen echter op verschillende manieren worden gemeten, voor een lijst met voorbeelden zie: Haerpfer, 2008.

kindertijd en vroege levenservaringen (de zogenoemde formatieve jaren) en stabiel blijft gedurende iemands levensloop (Inglehart, 1977; 1997). Bijvoorbeeld, zoals we in Hoofdstuk 2 hebben betoogd, hebben individuen die opgroeien in moeilijke tijden, zoals tijdens een oorlog of een economische crisis, meer kans om waarden te ontwikkelen die gericht zijn op overleving en veiligheid: meer materiële waarden gekoppeld aan autoriteit. Individen die opgroeien in meer vreedzame en veilige tijden hebben meer kans om democratische waarden te omarmen, zoals vrijheid en participatie in de samenleving. Het is echter belangrijk op te merken dat, hoewel deze democratische waarden over het algemeen stabiel zijn, grote gebeurtenissen of crisissen (zoals economische recessie of oorlogen) soms op korte termijn de opvattingen van mensen kunnen verschuiven (Inglehart, 1997). Tijdens crisistijden

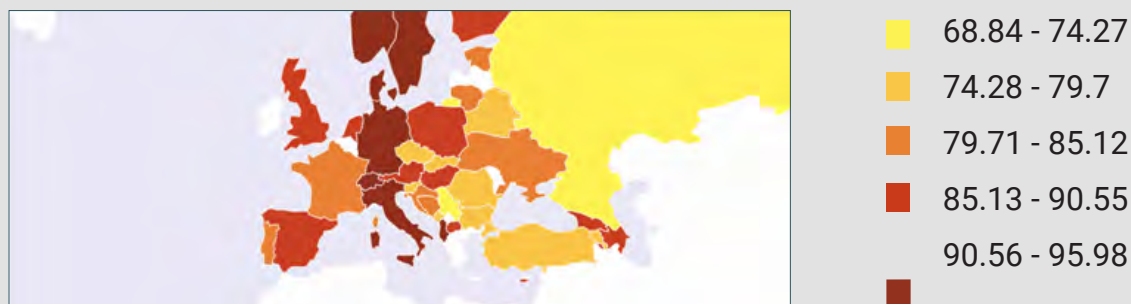
kunnen mensen gaan denken dat sterk, besluitvaardig leiderschap belangrijker is dan de gebruikelijke democratische processen. Dit kan ertoe leiden dat zij het functioneren van democratisch bestuur in twijfel trekken (Boin & 't Hart, 2003).

Diffuse politieke steun kan op twee manieren worden vastgelegd. Deze toepassingen gaan gepaard met tastbare meetinstrumenten die ook geschikt zijn voor toepassing in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs. Ten eerste kunnen we het belang van democratisch bestuur meten met een vraag zoals (EVS, 2017):

Hoe belangrijk is het voor u dat u in een land leeft dat democratisch wordt bestuurd? Op een schaal waarbij 1 betekent „helemaal niet belangrijk” en 10 betekent „absoluut belangrijk” wat zou u dan kiezen?

Figuur 3.1 laat verschillen zien in deze democratische waarde tussen landen in Europa. Let op dat het idee van democratie in dit geval niet specifiek is gedefinieerd. Interessant genoeg heeft onderzoek aangetoond dat wanneer mensen over democratie spreken, zij dit meestal op een eenvoudige manier begrijpen, een “minimalistisch begrip van democratie” (Ferrín & Kriesi, 2016: 150), zoals het hebben van vrije en eerlijke verkiezingen.

Figuur 3.1 Belang om in een land te wonen dat democratisch wordt bestuurd²

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

² Opinies op de oorspronkelijke schaal (1–10) zijn omgezet naar een schaal van 0–100.

Een tweede manier om diffuse politieke steun te meten is door mensen te vragen naar hun voorkeur voor democratie of autocratie. Dit is de steun die individuen geven aan democratie in vergelijking met andere vormen van bestuur (Inglehart & Wetzel, 2005), zoals autocratische regeringen (waar de macht wordt gecontroleerd door één persoon of een kleine groep) of technocratische regeringen (waar besluitvorming wordt gedaan door experts). Op basis van een typologie van Diamond en Linz (1990, voor een uitwerking zie: Reich, 2002) wordt democratisch bestuur vaak vergeleken met drie specifieke vormen van autocratisch bestuur: militair bewind, een sterke leider met onbeperkte macht, en een regering geleid door experts. Deze vergelijking wordt in de literatuur aangeduid als 'democratisch-autocratische voorkeur' en kan concreet worden gemeten

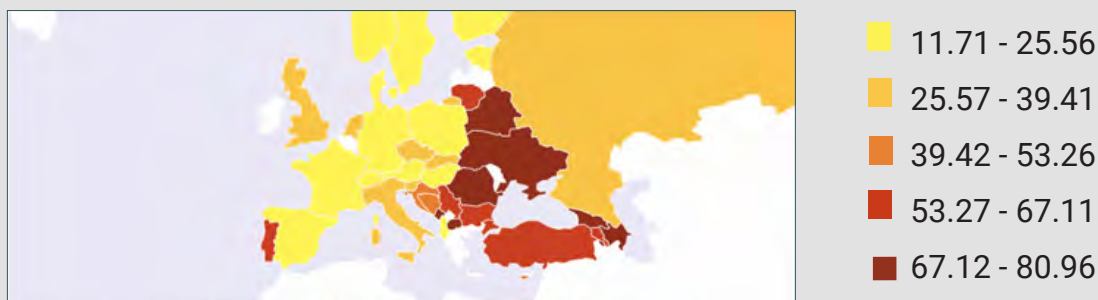
als volgt (EVS, 2017):

Ik ga een aantal politieke systemen beschrijven en vragen wat u van elk vindt als een manier om dit land te besturen. Geef aan in hoeverre het volgens u een goede of slechte manier is om dit land te besturen: (1) zeer goed, (2) behoorlijk goed, (3) behoorlijk slecht (4) zeer slecht.

- *Een sterke leider hebben die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen*
- *Experts en niet de regering nemen besluiten op basis van wat hen het beste lijkt voor het land*
- *Het leger het land laten besturen*
- *Een democratisch politiek systeem hebben*

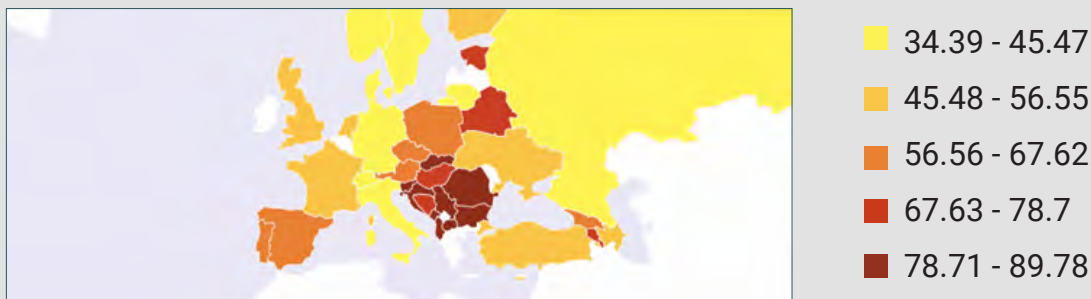
Figuur 3.2 tot en met 3.5 tonen het percentage mensen dat vindt dat elk van de vier vormen van politieke systemen binnen de democratisch-autocratische voorkeur een (zeer of behoorlijk) goed idee is, in verschillende landen in Europa.

Figuur 3.2 Percentage van mensen dat vindt dat het hebben van een sterke leider die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen een (zeer of behoorlijk) goed idee is.

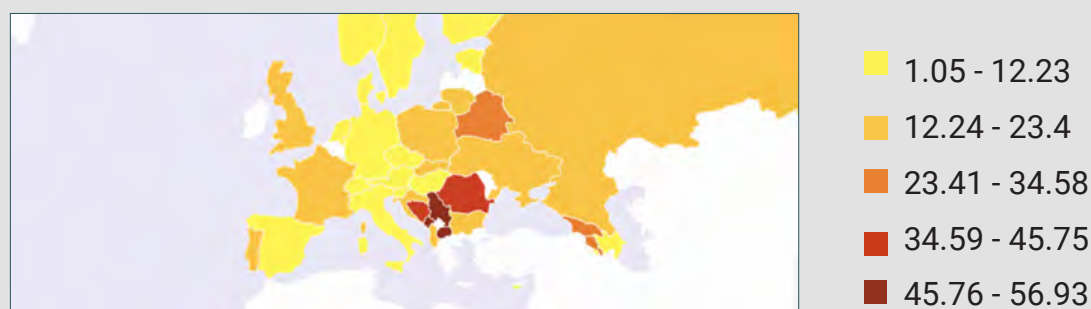
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 3.3 Percentage van mensen dat vindt dat het hebben van experts, en niet de regering, die beslissingen nemen op basis van wat hen het beste lijken voor het land, een (zeer of behoorlijk) goed idee is

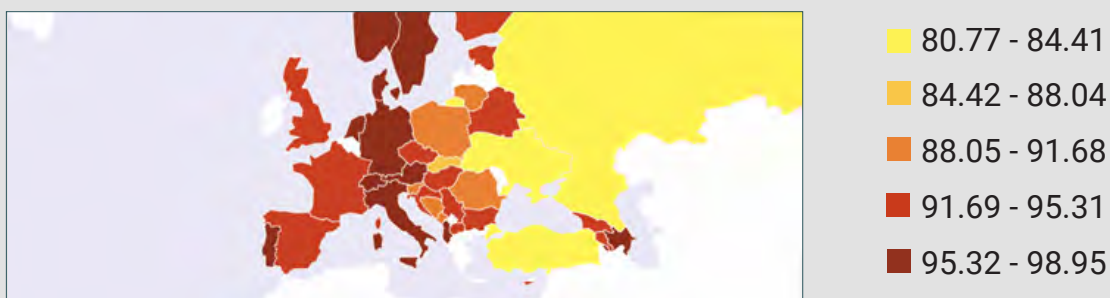
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 3.4 Percentage van mensen dat vindt dat het leger het land laten besturen een (zeer of behoorlijk) goed idee is

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 3.5 Percentage van mensen dat vindt dat het hebben van een democratisch politiek systeem een (zeer of behoorlijk) goed idee is

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

3.2.2. Specifieke politieke steun: politiek vertrouwen

Specifieke politieke steun houdt verband met politiek vertrouwen. Dit verwijst naar het vertrouwen in politieke systeem, zoals het parlement, politieke partijen en de overheid. Let op dat dit concept theoretisch verschilt van vertrouwen in instituties aan de uitvoerende kant van het politieke systeem, die de dagelijkse taken van de samenleving uitvoeren,

zoals de ambtenarij, de politie en het rechtssysteem (Rothstein & Stolle, 2008; zie ook hoofdstuk 8 over rechtvaardigheid). Politiek vertrouwen kan concreet worden gemeten als volgt (EVS, 2017):

Wilt u mij voor elk van de instellingen vertellen of u er (1) heel veel, (2) tamelijk veel, (3) niet zo veel of (4) helemaal geen vertrouwen in heeft?:

- *Het parlement*
- *Politieke partijen*
- *Overheid*

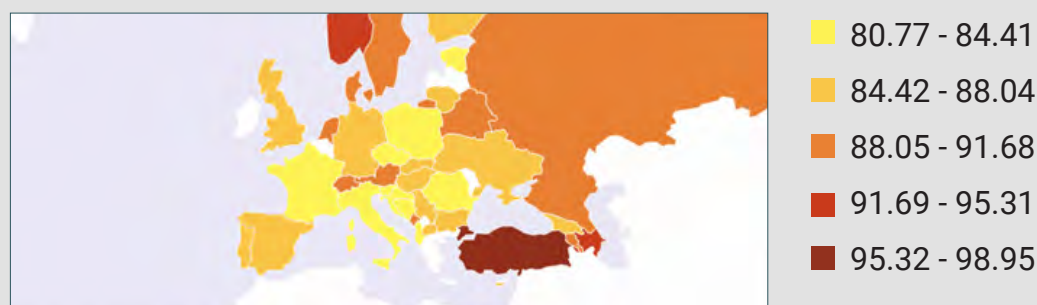
Figuur 3.6 tot en met 3.8 tonen verschillen in het niveau van politiek vertrouwen (voor elk element afzonderlijk) tussen landen in Europa.

Figuur 3.6 Percentage van mensen dat heel veel of tamelijk veel vertrou-

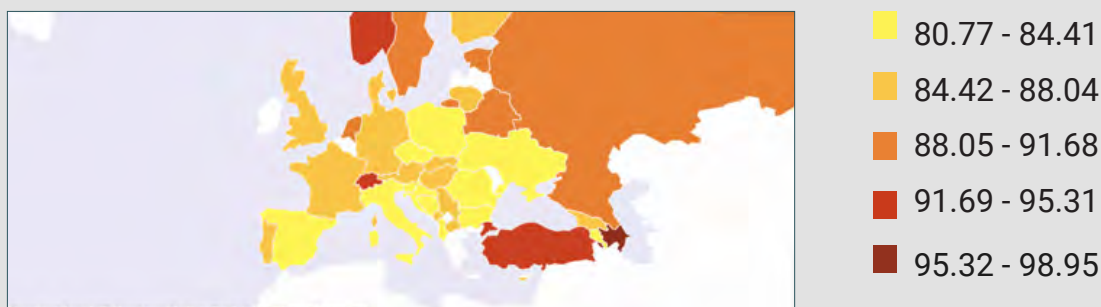
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 3.7 Percentage van mensen dat heel veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in politieke partijen

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 3.8 Percentage van mensen dat heel veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in de overheid

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Het is goed om opnieuw te benadrukken dat specifieke politieke steun vrij volatiel is, wat betekent dat het snel en gemakkelijker kan veranderen (Reeskens et al., 2020). Dit type steun is inhoudsafhankeijk, aangezien het gebaseerd is op institutionele prestaties (Hetherington, 1998; Norris, 2011), economische prestaties (van Erkel & van der Meer, 2016), evenals het individuele welzijn (Catterberg & Moreno, 2006). Specifieke politieke steun hangt dus af van tevredenheid op de korte termijn met specifieke uitkomsten; het gaat erom hoe goed mensen denken dat de regering het op een bepaald moment doet (Easton, 1965).

In veel democratische landen worden relatief hoge en stabiele niveaus van diffuse politieke steun gecombineerd met fluctuerende (of zelfs dalende) niveaus van specifieke politieke steun (Van der Meer, 2019). Zo kan het vertrouwen in de regering of politieke partijen dalen tijdens een crisis of wanneer mensen vinden dat de regering haar werk niet goed doet, ook al wordt democratie in het algemeen sterk gewaardeerd. Deze combinatie van stabiele steun voor democratie en fluctuerend vertrouwen in politieke instituties is in het verleden gezien als een potentieel probleem.

Wetenschappers maakten zich vroeger zorgen

dat een gebrek aan vertrouwen in de regering zou kunnen leiden tot een crisis in de democratie. Men beschouwde hoge niveaus van politiek vertrouwen als een garantie voor de stabiliteit van democratische politieke kaders en zag dit als een fundamenteel onderdeel van de burgerlijke cultuur (Almond & Verba, 1963). Tegenwoordig denken veel experts echter dat deze combinatie van waarden (namelijk hoge niveaus van diffuse politieke steun gecombineerd met lage niveaus van specifieke politieke steun) wijst op de opkomst van de 'kritische burger' (Van der Meer, 2019:17). Dit betekent dat mensen democratie als geheel nog steeds waarderen, maar ook kritischer zijn over hoe politieke instituties functioneren; zij zijn bereid om de acties van hun leiders en de overheid in twijfel te trekken en te evalueren.

3.3 Verschillen in democratische waarden tussen landen in Europa

Wanneer men kijkt naar verschillen in democratische waarden tussen landen in Europa, is het belangrijk te weten dat in de loop van de tijd veel landen – zelfs die vroeger meer autocratisch waren – democratischer zijn geworden (Huntington, 1993). Dit betekent dat mensen in

werden na de val van het communisme aan het einde van de 20e eeuw. Naarmate Oost-Europese landen in de loop van de tijd meer ervaring hebben opgedaan met democratie, zijn hun inwoners democratisch bestuur meer gaan ondersteunen, terwijl zij minder steun zijn gaan geven aan autocratische systemen. Deze verschuiving is het resultaat van de toegenomen ervaring met democratie (Haerpfer, 2008).

Europese landen veel waarde hechten aan democratisch bestuur. Vooral West- en Noord-Europese landen scoren zeer hoog op diffuse politieke steun. Waarom is dat?

Een eerste verklaring voor deze landenverschillen is dat West-Europese landen langere tradities van democratie hebben. Dit betekent dat mensen daar veel langer onder democratische systemen hebben geleefd dan mensen in Oost-Europese landen, die pas democratischer

Een tweede verklaring heeft te maken met hoe goed democratie in elk land functioneert. In landen waar mensen vinden dat democratie goed werkt en efficiënt is, zijn zij eerder geneigd democratisch bestuur te ondersteunen (Ferrín & Kriesi, 2016). Dit idee van democratische prestaties wordt vaak verbonden met de economische omstandigheden van een land. Steun voor democratie wordt dus gezien als het resultaat van een evaluatie van haar (economische) waarde (Waldron-Moore, 1999). Democratische waar-

den worden sterk ondersteund in landen die economisch welvarend zijn of lage niveaus van ongelijkheid kennen. Andersen (2012) stelt in dit verband dat het niveau van economische ongelijkheid belangrijker is dan het niveau van economische ontwikkeling. Het gaat echter niet alleen om rijkdom of economische groei. Ook percepties van corruptie spelen een rol. In landen waar mensen denken dat er veel corruptie in de politiek is, is de steun voor democratie lager (Moreno, 2002). Karp en Milazzo (2015) merken echter op dat steun voor democratie niet noodzakelijkerwijs direct verbonden is met economische omstandigheden of percepties van corruptie; belangrijker is een algemene ontevredenheid over hoe democratie in de praktijk functioneert. Dit democratisch scepticisme wordt gezien als een belangrijke verklaring voor waarom individuen in Oost-Europese landen democratisch bestuur in mindere mate omarmen dan individuen uit West- en Noord-Europese landen.

Ten slotte laten studies zien dat mensen in geavanceerde industriële democratieën (landen met sterke economieën en stabiele politieke systemen) de neiging hebben democratische waarden sterker te ondersteunen (Dalton en Ong, 2005). Zoals we eerder hebben vermeld (en uitgebreider in hoofdstuk 2), stelde Inglehart (1997) dat mensen in welvarende landen zich afwenden van materiële waarden die gericht zijn op overleven en veiligheid, en zich meer richten op post-materialistische waarden. Dit zijn waarden die gericht zijn op persoonlijke vrijheid, zelfexpressie en democratie. Deze landen hechten dus meer waarde aan democratie omdat individuen zich meer richten op kwesties zoals individuele rechten, vrijheid en gelijkheid.

3.4 Individuele verschillen in democratische waarden: groepen in de samenleving

Tot nu toe hebben we gekeken naar verschillen in democratische waarden tussen landen. De hierboven geschetste theoretische noties kunnen echter ook inzicht bieden bij het verklaren van verschillen tussen individuen binnen landen. We kijken naar inkomen, opleiding, leeftijd, geslacht en religie als belangrijke factoren.

Ten eerste kunnen de democratische waarden van individuen worden beïnvloed door hun inkomens- en opleidingsniveau. Zo kunnen mensen die met economische moeilijkheden kampen, zoals degenen met lagere inkomens, het gevoel hebben dat democratie hen niet helpt. Hierdoor kunnen zij minder tevreden zijn met de regering en minder vertrouwen hebben in politieke instituties. Als gevolg daarvan zijn zij mogelijk ook minder geneigd democratie te ondersteunen, vooral vergeleken met mensen met hogere inkomens (Andersen, 2012). Hetzelfde patroon geldt vaak voor mensen met lagere opleidingsniveaus. Deze individuen bevinden zich mogelijk in meer instabiele of uitdagende sociale posities, wat hen minder geneigd maakt democratische waarden te omarmen. Bovendien heeft onderwijs een sterke socialiserende rol, vooral in democratische samenlevingen. Dit betekent dat scholen studenten leren over het belang van democratische normen, zoals vrijheid van meningsuiting, stemmen en het respecteren van de rechten van anderen. Via dit onderwijs leren leerlingen hoe zij goede en actieve burgers in een democratie kunnen zijn (Pallas, 2000). Omdat mensen met hogere opleidings-

niveaus vaak een beter begrip hebben van deze democratische principes, zijn zij eerder geneigd democratische waarden te ondersteunen dan mensen met lagere opleidingsniveaus (Ferrín & Kriesi 2016; Hakhverdian & Mayne, 2012).

Dit idee sluit ook aan bij de theorie van Inglehart (1997), die stelt dat naarmate de economische situatie van mensen verbetert en samenlevingen welvarender worden, mensen zich meer gaan richten op postmaterialistische waarden zoals vrijheid van meningsuiting en democratie; waarden die verder gaan dan enkel overleven en basisbehoeften. Omdat hoger opgeleiden zich doorgaans meer op deze waarden richten, zijn zij vaak sterkere voorstanders van democratie dan mensen met minder opleiding.

De postmaterialistische these van Inglehart kan ook verschillen tussen leeftijdsgroepen binnen een land verklaren. In tegenstelling tot oudere generaties zijn jongere generaties opgegroeid in tijden van economische welvaart en welzijn. Omdat zij zich minder zorgen hoefden te maken over basisbehoeften zoals voedsel en onderdak, konden zij zich meer richten op 'hogere-orde behoeften' zoals persoonlijke groei en vrijheid. Daardoor hebben jongeren vaak meer postmaterialistische waarden: waarden die democratie, mensenrechten en vrijheid benadrukken. Dit verklaart waarom jongere generaties over het algemeen meer steun voor democratie tonen dan oudere generaties, die zijn opgegroeid in moeilijkere economische tijden (Inglehart, 1997). Recente onderzoeken laten echter zien dat de jongste cohorten enigszins meer voorstander zijn van autoritaire politieke systemen dan eerdere cohorten (Eatwell en Goodwin, 2018; Foa en Mounk, 2016; 2017; Wuttke, Gavras en Schoen, 2022).

Deze daling in democratische waarden kan (opnieuw) worden gekoppeld aan economische onzekerheden. Hoewel het algemene welvaartsniveau aanzienlijk is gestegen, ervaart de jongste generatie in Europa relatieve deprivatie: zij voelen zich onzekerder dan eerdere generaties vanwege flexibele arbeidscontracten, problemen op de woningmarkt, stijgende inflatie en (dreiging van) oorlogen (Muis & Reeskens, 2022).

Ten slotte bespreken we twee aanvullende verklaringen voor verschillen tussen individuen binnen landen. De eerste betreft genderverschillen. Onderzoek laat zien dat vrouwen vaak minder steun betuigen aan democratische waarden dan mannen, vooral in Oost-Europa (Oakes, 2002). Er is geen duidelijk antwoord op waarom dit gebeurt, maar sommige wetenschappers suggereren dat vrouwen mogelijk traditioneler zijn in hun overtuigingen en minder progressief in hun opvattingen over verandering. Evenzo hebben religieuze mensen vaak meer traditionele opvattingen, wat hen minder geneigd kan maken om democratische waarden sterk te ondersteunen. Ander onderzoek suggereert echter dat religie juist steun voor democratie kan bevorderen (Meyer, Toper & Price, 2008). Religieuze individuen tonen vaak hoge niveaus van vertrouwen in publieke instituties, inclusief politieke instituties. Zij worden gezien als gezagsgetrouwe burgers die de regels van de samenleving volgen en geneigd zijn de basisnormen van democratie te ondersteunen.

Let op dat we in de sociale wetenschappen op zoek gaan naar algemene patronen wanneer we verschillen in steun voor democratie tussen landen en tussen individuen binnen landen verklaren. Het is belangrijk te weten dat deze patronen

probabilistisch zijn, niet deterministisch. Probabilistisch betekent dat iets waarschijnlijker gebeurt wanneer een bepaalde factor aanwezig is. Deterministisch zou betekenen dat wanneer een bepaalde factor aanwezig is, een bepaalde uitkomst altijd moet plaatsvinden. In de sociale wetenschappen is dit soort strikte oorzaak-en-gevolg zeldzaam. Mensen zijn complex, en wat zij waarderen hangt af van vele factoren. Dus wanneer we stellen: „Individen die in landen met minder corruptie leven, hechten meer waarde aan democratie“, betekent dit niet dat iedereen in die samenlevingen altijd meer waarde hecht aan democratie, maar slechts dat de kans groter is dat dit gebeurt. Dit idee is belangrijk omdat het ons eraan herinnert dat we kijken naar algemene neigingen en trends, niet naar absolute regels. Er kunnen uitzonderingen bestaan, zowel op individueel niveau als op landenniveau.

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we betoogd dat, hoewel democratie in vorm verschilt tussen landen, zij een universele waarde is geworden. Democratische waarden zijn nauw verbonden met politieke steun, die werd onderverdeeld in diffuse steun (algemene overtuigingen in democratische waarden, zoals het belang van democratisch bestuur en voorkeuren voor democratie boven autocratie) en specifieke steun (vertrouwen in de overheid en politieke instituties).

Diffuse politieke steun van individuen neigt ernaar vrij stabiel te blijven in de tijd, beïnvloed door ervaringen vroeg in het leven, terwijl specifieke politieke steun snel kan veranderen omdat deze afhangt van de prestaties van de over-

heid. Verschillen in democratische waarden tussen landen worden beïnvloed door factoren zoals democratische tradities, democratische prestaties, macro-economische omstandigheden, niveaus van corruptie en postmaterialistische waarden van de bevolking. Individuele verschillen in democratische waarden binnen landen kunnen worden gekoppeld aan hetzelfde type verklaringen: individuen die economische moeilijkheden ervaren, met lagere opleidingsniveaus, en oudere (evenals de meest recente) generaties hechten minder waarde aan democratie. Ten slotte kunnen ook gender- en religieuze verschillen invloed hebben op de steun voor democratie.

Wanneer we deze democratische waarden en de verschillen tussen landen en individuen bespreken, blijft het belangrijk te benadrukken dat democratie een veelzijdig concept is. Definities en betekenissen variëren en zijn afhankelijk van verschillende contexten. Hetzelfde geldt voor (aspecten van) andere vormen van bestuur. Zo is de betekenis die wordt toegekend aan de rol van het leger, of aan een sterke leider, afhankelijk van historische en culturele omstandigheden. Dit maakt dat democratische waarden een complex fenomeen zijn, en dat er veel uitzonderingen bestaan op de algemene patronen en verklaringen die hierboven zijn uiteengezet.

Ten slotte is het goed om op te merken dat democratie vele lagen kent. In dit hoofdstuk hebben we ons gericht op de nationale overheid, maar men kan ook denken aan andere vormen van bestuur (supranationaal, regionaal en lokaal), evenals aan democratie buiten het publieke domein, zoals democratie in gezinnen, bedrijven en in scholen en klaslokalen.

Voorbeeld van een onderwijsstrategie:

"INSERT"

Controversieel discussieonderwerp: "Het beste politieke systeem is het hebben van een sterke leider"

Tekst om te lezen: Bijvoorbeeld een tekst over de opkomst van populisme in heel Europa.

Verklarende theorieën: Postmaterialistische waarden; Sociaal vertrouwen; Autoritaire waarden

Zie: <https://atlasofeuropeanvalues.eu/materials.html>

Literatuurlijst

Acemoglu, D. & Robinson, J.A. (2005). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York: Cambridge University Press.

Akkerman, T. (2003). Populism and democracy: Challenge or pathology?. *Acta Politica*, 38(2), 147-159.

Archibugi, D., & Held, D. (1995). *Cosmopolitan democracy*. New York.

Ariely, G., & Davidov, E. (2012). Assessment of measurement equivalence with cross-national and longitudinal surveys in political science. *European Political Science*, 11(3), 363-377.

Andersen, R. (2012). Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), 389-402.

Benhabib, S. (2009). Cosmopolitanism and democracy: affinities and tensions. *The Hedgehog Review*, 11(3), 30-42.

Bermeo, N. (2009). Poverty, Inequality, and Democracy (II): Does Electoral Democracy Boost Economic Equality? *Journal of Democracy*, 20(4), 21-35.

Cassam, Q. (2019). *Conspiracy theories*. John Wiley & Sons.

Dalton, J. R., & Ong, N. T. (2005). Authority orientations and democratic attitudes: A test of the 'Asian values' hypothesis. *Japanese Journal of Political Science*, 6(2), 211-231

Easton, D. (1965). *A Systems Analysis*

of Political Life. New York: Wiley.

Eatwell, R., & Goodwin, M. J. (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. Pelican Books.

Esping-Andersen, G., & Myles, J. (2009). Economic inequality and the welfare state. In Salverda, W., Nolan, B. & Smee-ding, T.M. (eds.). *The Oxford Handbook of Economic Inequality*. Oxford University Press

Dalton, R. J., Shin, D. C., & Jou, W. (2007). Understanding democracy: Data from unlikely places. *Journal of Democracy*, 18(4), 142-156.

Ferrín, M., & Kriesi, H. (Eds.). (2016). *How Europeans view and evaluate democracy*. Oxford University Press.

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2016). The danger of deconsolidation: the democratic disconnect. *Journal of democracy*, 27(3), 5-17.

Foa, R. S., & Mounk, Y. (2017). The signs of deconsolidation. *Journal of democracy*, 28(1), 5-15.

Freire, A. (2006). Left-right ideological identities in new democracies: Greece, Portugal and Spain in the Western European context. *Pôle Sud*, 25(2), 153-173.

Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*, 65(4), 991-1017.

Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (1981). Post-materialism in an environment of insecurity. *American Political Science Review*, 75(4), 880-900.

Inglehart, R. (1997) *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*, Princeton: Princeton University Press

Inglehart, R., & Abramson, P. R. (1999). Measuring postmaterialism. *American Political Science Review*, 93(3), 665-677.

Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 19-51.

Inglehart, R., Norris P. & Welzel C. (2002). Gender Equality and Democracy. *Comparative Sociology*, 1(3-4), 235-264.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.

Jou, W. (2011). How do citizens in East Asian democracies understand left and right? *Japanese Journal of Political Science*, 12(1), 33-55.

Haerpfer, C. W. (2008). Support for Democracy and Autocracy in Russia and the Commonwealth of Independent States, 1992–2002. *International Political Science Review*, 29(4), 411-431.

Hakhverdian, A., & Mayne, Q. (2012). Institutional trust, education, and corruption: A micro-macro interactive approach. *The Journal of Politics*, 74(3), 739–750.

Held, D., & Maffettone, P. (2017). Moral Cosmopolitanism and Democratic Va-

lues. *Global Policy*, 8, 54-64.

Hilmer, J. D. (2010). The state of participatory democratic theory. *New Political Science*, 32(1), 43-63.

Huntington, S. P. (1993). *The third wave: Democratization in the late twentieth century (Vol.4)*. University of Oklahoma Press.

Karp, J. A., & Milazzo, C. (2015). Democratic scepticism and political participation in Europe. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 25(1), 97-110.

Kim, H., & Fording, R.C. (1998). Voter ideology in Western democracies, 1946-1989. *European Journal of Political Research*, 33(1), 73-97.

Lipset, S. M. (1960). *Political man: The social bases of politics*. Garden City, NY: Doubleday.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370.

McCoy, J., Rahman, T., & Somer, M. (2018). Polarization and the global crisis of democracy: Common patterns, dynamics, and pernicious consequences for democratic polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16-42.

Meyer, K., Tope, D., & Price, A. M. (2008). Religion and support for democracy: A crossnational examination. *Sociological Spectrum*, 28(5), 625-653.

Moore, A. (2018). Conspiracies, conspiracy theories and democracy. *Political Studies Review*, 16(1), 2-12.

Moreno, A. (2002). Corruption and de-

mocracy: A cultural assessment. *Comparative Sociology*, 1(3-4), 495-507.

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2012). *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?*. Cambridge University Press.

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.

Muis, Q., & Reeskens, T. (2022). De jeugd van tegenwoordig: Moeten we ons zorgen maken over een autoritaire terugslag onder jongeren?. In *Raadselen van de maatschappij: Honderd jaar sociologie in Nederland* (pp. 255-267). Uitgeverij Van Gennep.

Newton, K., and Norris, P. (2000). Confidence in Public Institutions, pp. 52-73 in S. J. Pharr and R. D. Putnam (eds.). *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries*. Princeton: Princeton University Press.

Norris, P. (2011). *Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oakes, A. C. (2002). Gender differences in support for democracy. *Social Structure: Changes and Linkages*, 157-173.

Pallas, A.M. (2000). The Effects of Schooling on Individual Lives. Pp 449-525 in Hallinan, M.T. (Ed.) *Handbook of the Sociology of Education*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Pedahzur, A., & Weinberg, L. (2001). Modern European democracy and its enemies: the threat of the extreme right. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2(1), 52-72.

Reeskens, T., Muis, Q., Sieben, I., Vandecasteele, L., Luijkx, R., & Halman, L. (2020). Stability or change of public opinion and values during the coronavirus crisis? Exploring Dutch longitudinal panel data. *European Societies*, 1-19.

Reich, G. (2002). Categorizing political regimes: New data for old problems. *Democratization*, 9(4), 1-24.

Reiljan, A. (2020). 'Fear and loathing across party lines'(also) in Europe: Affective polarisation in European party systems. *European journal of political research*, 59(2), 376-396.

Rosenblum, N. L., & Muirhead, R. (2019). *A lot of people are saying: The new conspiracism and the assault on democracy*. Princeton University Press.

Rothstein, B. & Stolle, D. (2008). The state and social capital: An institutional theory of generalized trust. *Comparative Politics*, 40, 441-459.

Svolik, M. W. (2019). Polarization versus democracy. *Journal of Democracy*, 30(3), 20-32.

Waldron-Moore, P. (1999). Eastern Europe at the crossroads of democratic transition: Evaluating support for democratic institutions, satisfaction with democratic government, and consolidation of democratic regimes. *Comparative Political Studies*, 32(1), 32-62.

Wesołowski, W. (1990). Transition from authoritarianism to democracy. *Social Research*, 52(2), 435-461.

Wuttke, A., Gavras, K., & Schoen, H. (2022). Have Europeans grown tired of

democracy? New evidence from eighteen consolidated democracies, 1981–2018. *British Journal of Political Science*, 52(1), 416-428.

Van Deth, J.W., & Geurts, P.A. (1989). Value orientation, left-right placement and voting. *European Journal of Political Research*, 17(1), 17-34.

Van der Meer, T. (2019) Political trust and the “crisis of democracy”. In *Oxford research encyclopedia of politics*. Oxford: Oxford University Press.

Zmerli, S. & Newton, K. (2008). Social Trust and Attitudes Toward Democracy. *Public Opinion Quarterly*, 72(4), 706-724.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het theoretische achtergrondrapport over democratie dat beschikbaar is op <https://www.atlasofeuropeanvalues.eu/>. We hebben enkele nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. Bovendien is ChatGPT gebruikt met de prompt: “Kunt u deze tekst verbeteren zodat deze toegankelijker wordt voor democratie- en burgerschapseducatie in het voortgezet onderwijs?”.

Pluralisme

Hoofdstuk 4

Samenvatting

Pluralisme is het idee dat individuen met verschillende achtergronden, culturen, overtuigingen en meningen samen kunnen leven in een democratische samenleving. Pluralisme als waarde komt tot uitdrukking in het motto van de Europese Unie: In Verscheidenheid Verenigd.

Pluralistische waarden zijn verbonden met denken in termen van in-groep en uit-groep; zij vereisen respect voor en acceptatie van uit-groepen, zoals religieuze minderheden en migranten. (In) tolerantie tegenover uit-groepen is doorgaans gebaseerd op twee principes: (1) de waargenomen dreiging, dat wil zeggen gevoelens van competitie over schaarse culturele (normen en tradities) of economische (banen, middelen) goederen; en (2) contact dat constructief is (gebaseerd op gelijkheid, samenwerking, vergelijkbare doelen, ondersteund door autoriteiten, wet of gewoonte en duurzaam).

Pluralisme wordt minder gewaardeerd in landen met (vermeend) grotere migrantengroepen, slechtere macro-economische omstandigheden, de aanwezigheid van cultureel meer verschillende groepen en meer religieuze diversiteit.

Pluralisme wordt minder gewaardeerd door individuen met een lager inkomen en opleidingsniveau, door mannen, door mensen die in stedelijke gebieden wonen en door religieuze personen.

Implementatie in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs kan worden bereikt door te focussen op tastbare maatstaven zoals:

- Het niet willen hebben van uit-groepen zoals Joden, Roma, Moslims, Christenen, mensen van een andere etniciteit en migranten als buuren (sociale afstand ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen).
- Gevoelens van culturele of economische competitie met immigranten (waargenomen etnische dreiging).

>> Voorbeeld van een onderwijsmethode: "Schaak Bord".

4.1 Introductie

Pluralisme is het idee dat individuen met verschillende achtergronden, culturen, tradities en overtuigingen samen kunnen leven in de samenleving. In die zin is het een interpretatie van sociale diversiteit (Yumatle, 2015): pluralisme erkent dat individuen (of groepen individuen) vaak verschillende meningen, opvattingen en belangen hebben die niet altijd in een duidelijke volgorde kunnen worden gerangschikt of volledig kunnen worden samengebracht in één oplossing. Daarom moedigt het respect voor diversiteit aan en ondersteunt het de gedachte dat geen enkele manier van denken of leven aan iedereen mag worden opgelegd. Pluralisme is dus gunstig in een democratie, omdat het open debat, meerdere perspectieven en gezamenlijke besluitvorming stimuleert. Immers,

macht in een democratie berust niet bij één enkele elite (of groep elites), maar is verspreid over een verscheidenheid aan economische en ideologische groepen.

Pluralisme staat centraal in de Europese Unie, zoals tot uitdrukking komt in haar motto: “In Verscheidenheid Verenigd”. De EU streeft er specifiek naar haar rijke culturele en taalkundige diversiteit te respecteren, zoals vastgelegd in artikel 3 van het Verdrag van Lissabon.

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en

De belangrijkste stelling van pluralisme is dus dat verschillende groepen individuen min of meer vreedzaam samenleven in de samenleving. Natuurlijk kunnen groepsverschillen leiden tot meningsverschillen of competitie. Zelfs in pluralistische samenlevingen wordt een onderscheid gevoeld tussen ‘wij’ (de gro-

ep waarmee we ons identificeren; ook wel 'in-groep' genoemd) en 'zij' (of 'de anderen', dat wil zeggen 'uit-groepen') (vgl. Winter, 2011). Wat echter essentieel is in pluralisme, is dat er sprake is van wederzijds respect voor en acceptatie van deze verschillen en uit-groepen. In dit hoofdstuk richten wij ons op twee uit-groepen om pluralistische waarden te beschrijven: religieuze minderheidsgroepen en migranten. Het moet worden opgemerkt dat deze twee nauw met elkaar verbonden zijn, aangezien migranten hun eigen religieuze en culturele tradities meenemen naar het gastland, die vaak verschillen van de religieuze tradities van de autochtone meerderheid. Beide worden daarom vaak door de meerderheidsgroepen als buitenstaanders gezien (vgl. Ceobanu & Escandell, 2010) en zijn vatbaar voor vooroordelen, discriminatie en soms zelfs geweld. Merk ook op dat migratie geen nieuw fenomeen is in de wereld, maar tegenwoordig sterker wordt beïnvloed door globalisering dan ooit tevoren. Dit betekent dat migranten afkomstig zijn uit een steeds groter aantal herkomstlanden, wat leidt tot een grotere diversiteit in etniciteit, cultuur en religie in de bestemmingslanden (De Haas, Castles & Miller, 2020). Europa is daardoor een multicultureel lappenwerk geworden met miljoenen nieuwe migranten (Zick, Pettigrew & Wagner, 2008: 235).

Onderzoek bevestigt het wijdverspreide bestaan van negatieve houdingen tegenover uit-groepen in het algemeen, en religieuze groepen en migranten in het bijzonder, in alle Europese landen (Scheepers et al., 2002; Ceobanu & Escandell, 2010), hoewel er verschillen bestaan in pluralistische waarden tussen landen en tussen individuen binnen landen, zoals we hieronder zullen laten

zien.

4.2 Pluralistische waarden: waargenomen dreiging en contact met uit-groepen

Om houdingen tegenover uit-groepen te verklaren, bieden de sociale wetenschappen twee belangrijke theoretische kaders. Het eerste is de competitie-theorie. Deze theorie combineert ideeën uit de realistische conflicttheorie en de sociale-identiteitstheorie (Scheepers et al., 2002). Het helpt te verklaren waarom sommige individuen negatieve houdingen kunnen hebben tegenover groepen die anders zijn dan hunzelf zoals religieuze minderheidsgroepen of migranten. Het basisidee is dit: wanneer mensen het gevoel hebben dat hun groep concurreert om schaarse middelen, kunnen zij andere groepen als een bedreiging gaan zien. Deze middelen kunnen materiële goederen zijn, zoals banen, betaalbare huisvesting of toegang tot overheidssteun (Billiet, Meuleman & De Witte, 2014). Maar het gaat niet alleen om geld of werk; mensen kunnen zich ook bedreigd voelen wanneer hun culturele waarden of tradities lijken te worden uitgedaagd. Minderheidsgroepen of migranten kunnen bijvoorbeeld andere religieuze of culturele praktijken volgen, wat ertoe kan leiden dat sommige individuen het gevoel krijgen dat hun eigen manier van leven onder druk staat (Manevska & Achterberg, 2013). Conflicten kunnen dus ook ontstaan over zaken als waarden, identiteit of angsten om nationale tradities of controle te verliezen (Schneider, 2008). Bovendien kan nieuws over terroristische aanslagen nog negatievere opvattingen over religieuze minderheden en migrantengroepen

pen oproepen, omdat dit gevoelens van dreigend gevaar en een sterkere perceptie van migratie als bedreiging vergroot (Böhmelt, Bove & Nussio, 2020). In alle gevallen, zowel economisch als cultureel, is de trigger voor vijandigheid tegenover immigranten de bedreiging van de middelen of status van de groep, en niet die van individuen (Lancee & Pardos-Prado, 2013: 108). Aangezien er in de samenleving conflict (competitie) bestaat tussen groepen over deze schaarse goederen, ervaren autochtonen bedreiging door uit-groepen zoals migranten. Dit versterkt de sociale (contra)identifi-

Wanneer individuen zich zowel economisch als cultureel bedreigd voelen, en zich sterk identificeren met hun eigen groep, kan dit leiden tot negatieve opvattingen over minderheidsgroepen en migranten. Let wel: de dreiging waarnaar hier wordt verwezen is niet altijd reëel; het gaat om hoe mensen een situatie voelen of interpreteren. Zelfs als in- en uit-groepen niet daadwerkelijk concurreren om schaarse culturele en economische goederen, kunnen mensen uit-groepen toch ervaren als een bedreiging voor de banen, cultuur of levenswijze van hun in-groep (Blalock, 1967).

catie van individuen: de mechanismen die door de sociale-identiteitstheorie worden voorgesteld, namelijk dat individuen zich identificeren met hun eigen in-groep (Turner et al., 1987). Zij zich vaak trots voelen op deze in-groep en zichzelf vergelijken met anderen (de uit-groep) om zich beter te voelen over wie zij zijn.

Het tweede theoretische perspectief heeft een positievere invalshoek, omdat het zich richt op de mogelijkheden om vooroordelen en negatieve houdingen tegenover uit-groepen te verminderen. Het basisidee van deze contacttheorie (Allport, 1966) is dat wanneer individuen uit verschillende etnische, religieuze of culturele achtergronden op een positieve manier tijd met elkaar doorbrengen, kan dit helpen om angst te verminderen en begrip op te bouwen. Het contact moet echter constructief zijn om op deze manier te werken. Constructief contact is contact tussen mensen die als gelijken worden behandeld; het is gebaseerd op samenwerking en vergelijkbare doelen, met de steun van autoriteiten, wet of gewoonte, en heeft een duurzaam karakter. Wanneer aan deze voorwaarden wordt voldaan, kan contact inderdaad leiden tot meer gevoelens van begrip. Onderzoek ondersteunt dit: studies tonen aan dat hoe meer constructief con-

tact individuen hebben met migranten, des te minder negatief hun houdingen doorgaans zijn (Pettigrew & Tropp, 2006; Pettigrew, Wagner & Christ, 2010).

Het is belangrijk te begrijpen dat de contacttheorie en de competitietheorie zeer verschillende (en contrasterende) verklaringen bieden voor hoe individuen houdingen vormen tegenover uit-groepen. De competitietheorie stelt dat wanneer uit-groepen aanwezig zijn, mensen het gevoel kunnen hebben dat zij met hen concurreren om banen, huisvesting of culturele invloed. Dit gevoel van competitie leidt tot meer waargenomen dreiging en meer negatieve houdingen tegenover deze uit-groepen. De contacttheorie daarentegen suggereert het tegenovergestelde: de aanwezigheid van uit-groepen geeft mensen meer kansen voor positief en betekenisvol contact. Wanneer individuen uit verschillende groepen op een respectvolle en gelijkwaardige manier met elkaar omgaan, voelen zij zich doorgaans minder bedreigd en ontwikkelen zij meer positieve houdingen.

4.2.1. Toepassing van pluralistische waarden: sociale afstand ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen

Zoals hierboven vermeld, is pluralisme het idee dat mensen met verschillende achtergronden en tradities, of in ons geval: mensen met verschillende religieuze en etnische achtergronden, samen kunnen leven. Dit sluit aan bij de principes van de eerder beschreven contacttheorie en bij het concept van sociale afstand, geïntroduceerd en gemeten door Bogardus (1967). Volgens hem gaat sociale afstand over het niveau van begrip en intimiteit tussen individuen of sociale groepen; deze afstand is vaak groter tus-

sen individuen van uit-groepen dan tussen individuen van in-groepen. Vooroordeel is daarbij de automatische reactie waarbij iemand de voorkeur geeft aan het bewaren van afstand tot individuen uit andere sociale groepen. Om deze sociale afstand te meten, gebruikte Bogardus (1967) verschillende graden van intimiteit, variërend van familielid worden, clublid, buurman, collega, tot medeburger in een land. Bij de implementatie van het concept van sociale afstand ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs, kunnen we gebruikmaken van de tastbare meting van Bogardus met betrekking tot het worden van burens, zoals deze vraag (EVS, 2017):

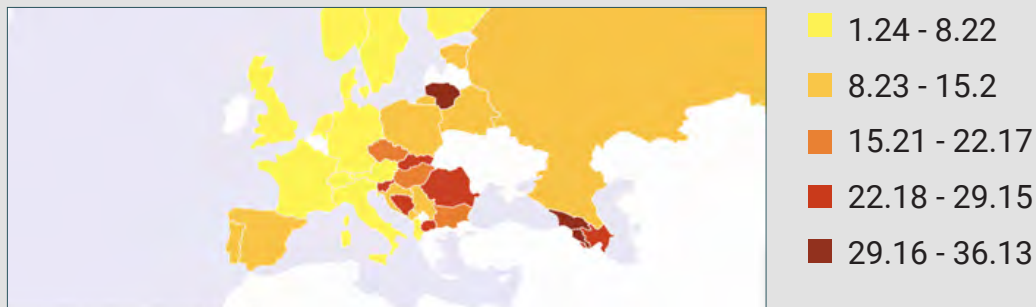
Op deze lijst staan diverse groepen van mensen. Wilt u daar alle groepen uit opnoemen die u liever niet als burens zou hebben?

- Joden
- Roma
- Moslims
- Christenen
- Mensen van een ander ras
- Migranten

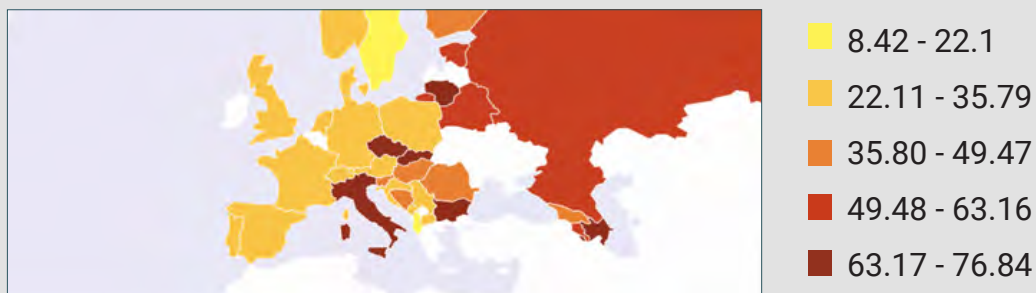
Figuur 4.1 tot en met 4.6 tonen de verschillen in sociale afstand ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen in verschillende Europese landen.

Figuur 4.1 Percentage van mensen dat Joden niet als buren zou willen hebben

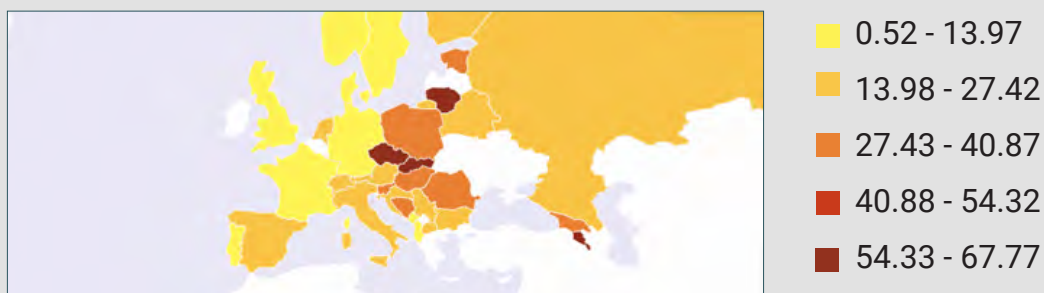
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 4.2 Percentage van mensen dat Roma ("zigeuners") niet als buren zou willen hebben

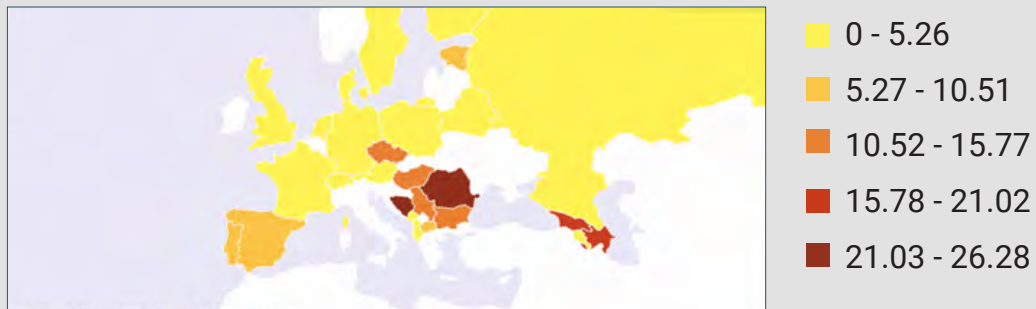
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 4.3 Percentage van mensen dat Moslims niet als buren zou willen hebben

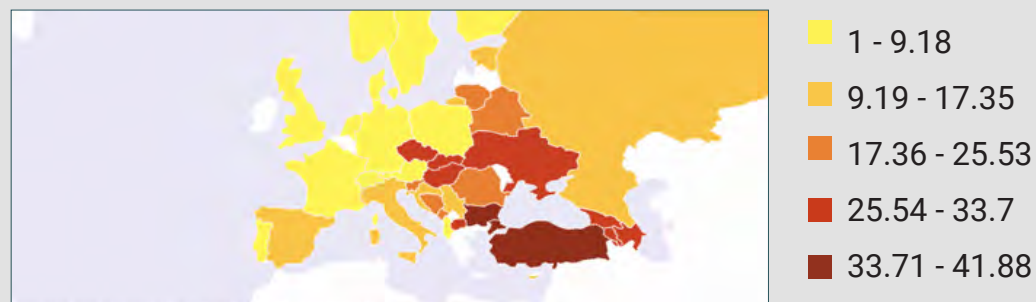
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 4.4 Percentage van mensen dat Christenen niet als burenen zou willen hebben

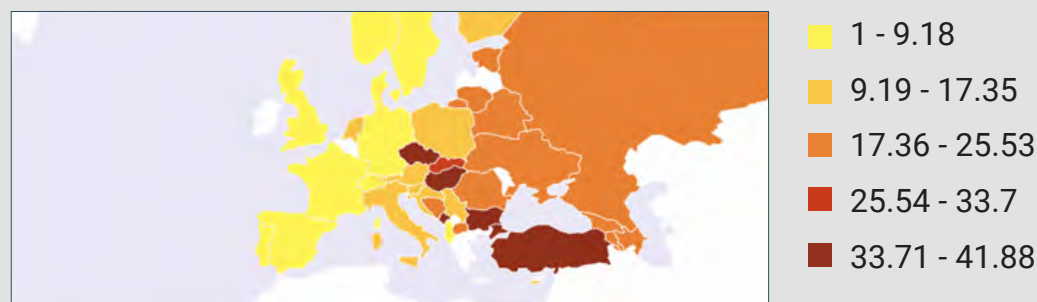
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 4.5 Percentage van mensen dat mensen van een ander ras niet als burenen zou willen hebben

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 4.6 Percentage van mensen dat migranten of buitenlandse arbeiders niet als burenen zou willen hebben

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

4.2.2. Toepassing van pluralistische waarden: waargenomen etnische dreiging

Een andere manier om pluralistische waarden te begrijpen is door te kijken naar waargenomen dreiging, een concept dat kan worden gekoppeld aan de hierboven beschreven competitietheorie. Wanneer we dit concept toepassen op migranten, kunnen we waargenomen etnische dreiging concreet meten op de volgende manier (EVS, 2017):

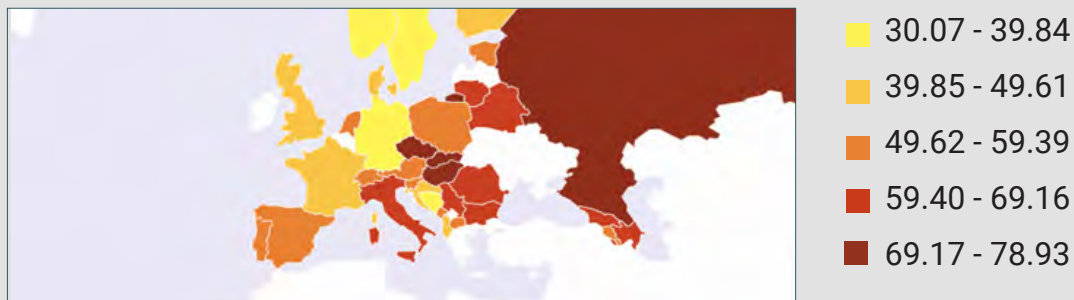

Geef bij de volgende uitspraken aan waar u uw mening op de schaal zou willen plaatsen (1–10):

1. Immigranten nemen banen weg van Nederlanders TOT (10) Immigranten nemen geen banen weg van Nederlanders
2. Immigranten maken de criminaliteitsproblemen erger TOT (10) Immigranten maken de criminaliteitsproblemen niet erger
3. Immigranten zetten de verzorgingsstaat in een land onder druk TOT (10) Immigranten zetten de verzorgingsstaat in een land niet onder druk
4. Het is beter wanneer immigranten hun eigen gebruiken en tradities behouden TOT (10) Het is beter wanneer immigranten hun eigen gebruiken en tradities niet behouden

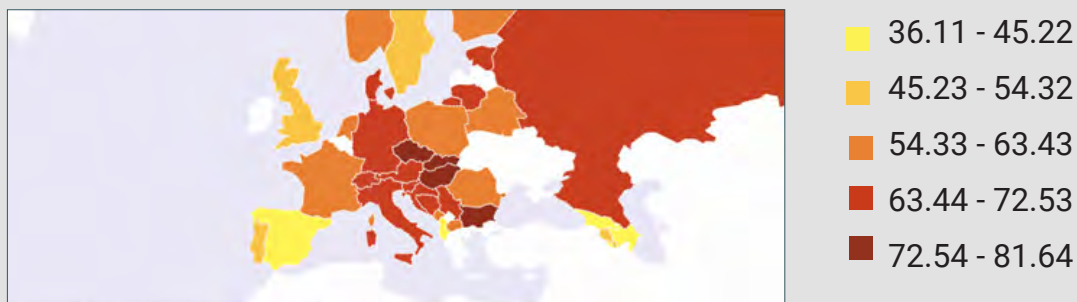
Figuur 4.7 tot en met 4.10 tonen de verschillen in waargenomen etnische dreiging tussen landen in Europa.³

Figuur 4.7 Gemiddelde mening op een schaal van 0-100: Immigranten nemen banen af van de burgers van een land

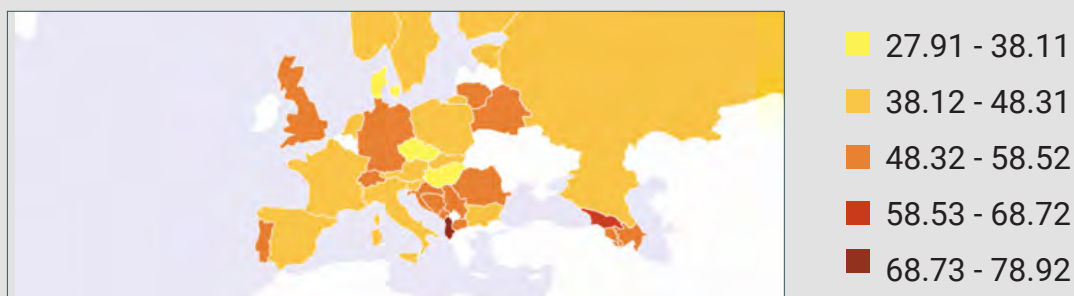
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 4.8 Gemiddelde mening op een schaal van 0-100: Immigranten maken criminaliteitsproblemen erger

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

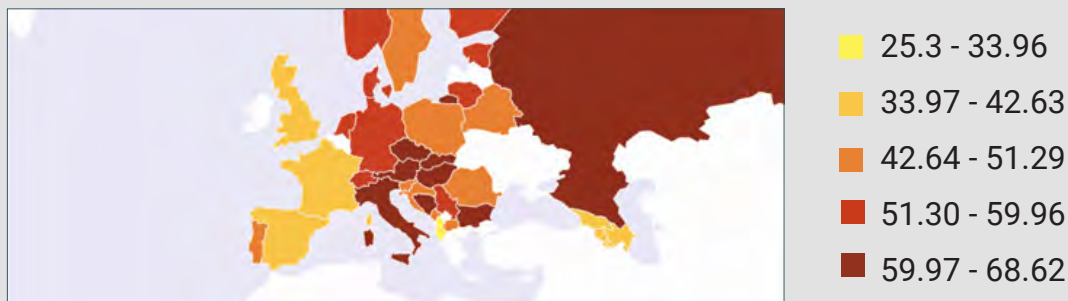
Figuur 4.9 Gemiddelde mening op een schaal van 0-100: Immigranten zetten druk op de verzorgingsstaat

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

³ De meningen zijn omgekeerd gecodeerd vanuit de oorspronkelijke vragen en omgezet naar een schaal van 0-100.

Figuur 4.10 Gemiddelde mening op een schaal van 0-100: Het is beter als immigranten hun eigen gebruiken en tradities behouden

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

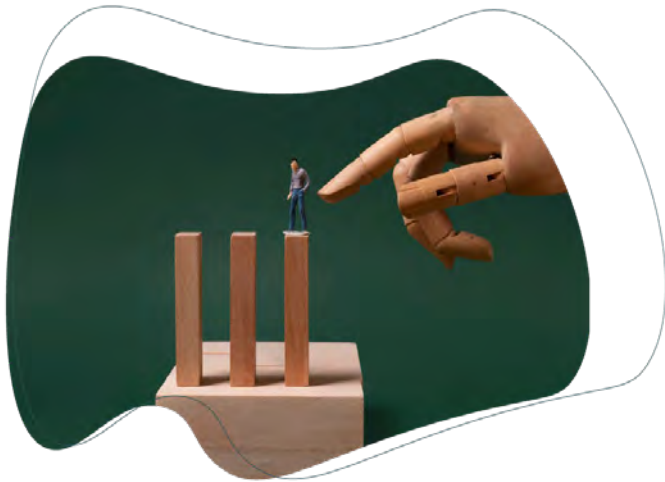
4.3 Verschillen in pluralistische waarden tussen landen in Europa

We kunnen de twee theoretische kaders van competitie en contact, zoals eerder beschreven, gebruiken om verschillen in pluralistische waarden tussen landen in Europa te verklaren. De situatie in elk land kan economische en culturele competitie (gerelateerd aan waargenomen dreiging) versterken of verzwakken, en kan ook beïnvloeden hoe waarschijnlijk het is dat individuen positieve interacties met elkaar hebben (gerelateerd aan sociale afstand).

We kijken eerst naar competitie, die groter is in landen waar goederen schaarser zijn. Dit hangt af van twee elementen: (a) de omvang van zowel in- als uit-groepen in de samenleving en (b) de hoeveelheid middelen waar deze verschillende groepen om concurreren (Schneider, 2008). Laten we eerst kijken naar de omvang van de groepen. Als we aannemen dat

de hoeveelheid middelen niet verandert, betekent de instroom van een grotere uit-groep in een land een grotere competitie tussen groepen. Immers, meer mensen zouden dan concurreren om dezelfde hoeveelheid schaarse culturele (normen en tradities) of economische (sociale voorzieningen, banen, woningen) middelen. Veel studies bevestigen inderdaad een verband tussen de grootte van migrantengroepen en percepties van etnische dreiging (voor een overzicht, zie Ceobanu & Escandell, 2010), hoewel andere onderzoeken geen significant verband vinden (Billiet, Meuleman & De Witte, 2014). Weer andere wetenschappers tonen aan dat het niet de feitelijke groeps grootte is, maar de waargenomen omvang van migrantengroepen die in dit geval een belangrijkere factor vormt. Zij laten ook zien dat mensen vaak een verkeerd beeld hebben van de bevolkingsgrootte van migranten: individuen hebben in het algemeen de neiging het aantal migranten in hun land te overschatten (Semyonov, Raijman, Tov & Schmidt, 2004).

Wanneer we ons richten op het tweede element, namelijk de hoeveelheid economische middelen die in een land aanwezig zijn, kunnen we afleiden dat dit wordt beïnvloed door de macro-economische omstandigheden van een land. Wanneer een land door moeilijke economische tijden gaat (zoals wanneer er minder economische groei is en meer werkloosheid), voelen mensen vaak dat zij sterker moeten concurreren

om banen, geld en andere belangrijke middelen. Hierdoor kunnen sommigen individuen van verschillende etnische achtergronden als een bedreiging gaan zien, vooral wanneer zij geloven dat deze groepen eveneens proberen dezelfde middelen te verkrijgen. Sommige onderzoekers hebben specifiek gekeken naar hoe veranderende economische omstandigheden, zoals een daling van de economische groei en stijgende werkloosheidscijfers deze gevoelens van waargenomen etnische dreiging beïnvloeden. Hun bevindingen suggereren dat (veranderingen in) economische groei een grotere impact hebben op hoe mensen etnische dreiging waarnemen dan (veranderingen in) werkloosheid alleen (bijv. Billiet, Meuleman & De Witte, 2014).

Op dezelfde manier zijn waargenomen

etnische dreiging en sociale afstand groter wanneer culturele competitie sterker wordt. Een grotere uit-groep kan niet alleen de economische competitie vergroten, maar ook culturele conflicten veroorzaken over symbolen, nationale eenheid en normen en waarden. Dit is in het bijzonder het geval wanneer religieuze minderheden of migrantengroepen cultureel veraf staan van de meerderheidsgroep van de autochtone bevolking. Ciftci (2012) stelt bijvoorbeeld dat in veel westerse samenlevingen autochtonen moslimmigranten als een bedreiging kunnen ervaren vanwege hun onderscheidende culturele waarden en symbolische praktijken.

Ten slotte laat onderzoek zien dat individuen meer spanning tussen groepen kunnen ervaren in landen waar veel verschillende religies aanwezig zijn (Scheepers, Gijsberts & Hello, 2002). In deze religieus diverse samenlevingen is culturele competitie groter omdat religieuze groepen proberen meer volgelingen en invloed te verkrijgen. Nationale of lokale religieuze leiders kunnen investeren in strategieën waarin zij stellen dat hun religie de enige ware is, of waarin zij religieuze, sociale of zelfs etnische verbondenheden benadrukken. Daarnaast wijzen wetenschappers erop dat sinds de jaren zestig een ander soort competitie in Europa ook vaker voorkomt: die tussen religieuze en niet-religieuze (seculiere) opvattingen (Stolz et al., 2016). Dit heeft de verdeeldheid tussen verschillende religieuze (en niet-religieuze) groepen nog sterker gemaakt. Bovendien kan in landen waar al veel religieuze diversiteit bestaat, de komst van migranten met andere religieuze overtuigingen leiden tot nog sterkere gevoelens van waargenomen etnische dreiging en sociale afstand.

4.4 Individuele verschillen in pluralistische waarden: groepen in de samenleving

Tot dusver hebben we gekeken naar verschillen in pluralistische waarden tussen landen en daarbij gebruikgemaakt van de theoretische kaders van waargenomen etnische dreiging en contact om deze verschillen te verklaren. Deze kaders kunnen ook inzicht bieden bij het verklaren van verschillen tussen individuen binnen landen. We beschouwen sociaaleconomische positie, opleiding, leeftijd, gender, verstedelijking en religie als belangrijke factoren.

Allereerst wordt aangenomen dat waargenomen etnische dreiging en sociale afstand ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen groter zijn onder sociaaleconomisch kwetsbare individuen zoals degenen met een lager opleidings- en inkomensniveau, werklozen en laaggeschoolde arbeiders (Bil-

liet, Meuleman & De Witte, 2014). uDeze groepen hebben vaak vergelijkbare banen of economische posities als veel migranten, waardoor zij het gevoel kunnen hebben dat zij concurreren om dezelfde middelen, zoals banen, huisvesting of sociale voorzieningen. Zelfs wanneer deze competitie niet werkelijk bestaat, kan het gevoel dat zij iets verliezen aan anderen ertoe leiden dat mensen migranten als een bedreiging voor hun welzijn zien.

Dezelfde soort argumenten worden gemaakt voor andere groepen in de samenleving op basis van leeftijd, gender en verstedelijking. Jongere individuen kunnen bij het betreden van de arbeidsmarkt competitie ervaren over banen door de toegenomen aanwezigheid van (jonge) migranten. Oudere personen daarentegen zijn minder vatbaar voor deze competitie, aangezien zij vaak al een gevestigde positie op de arbeidsmarkt hebben opgebouwd tijdens hun leven. Daarom zouden jongere individuen vatbaarder zijn voor waargenomen etni-

sche dreiging en gevoelens van sociale afstand. Mannen zijn vaker dan vrouwen werkzaam op de arbeidsmarkt en kunnen daardoor mogelijk meer blootstaan aan competitie over economische middelen. Bovendien, aangezien de meeste migranten in stedelijke gebieden wonen, kan de competitie over materiële goederen zoals banen en woningen groter zijn in grote steden en hun voorsteden dan in landelijke gebieden (Schneider, 2008). Voor mensen om het gevoel krijgen dat zij concurreren met anderen, moet er een situatie zijn waarin er daadwerkelijk (potentiële) concurrenten aanwezig zijn, zoals het geval is in stedelijke gebieden. Steden zijn echter ook plaatsen van diversiteit, waar contact met andere groepen gemakkelijker, gelijkwaardiger en potentieel duurzamer is. Constructief contact hangt samen met positievere ervaringen met religieuze en etnische uitgroepen en leidt daardoor tot minder sociale afstand en waargenomen dreiging.

Individen met minder onderwijs kunnen zich meer bedreigd voelen door migranten, niet alleen vanwege economische competitie, maar ook door angst om hun eigen cultuur of waarden te verliezen. Onderwijs helpt mensen om kritisch denkvermogen te ontwikkelen en kennis te maken met andere culturen. Daarom zijn individuen met een hoger opleidingsniveau doorgaans beter in staat culturele verschillen te begrijpen en te waarderen. Zij zien diversiteit ook vaker als iets positiefs, waardoor zij zich minder bedreigd voelen door andere culturen (Manevska & Achterberg, 2011). Aan de andere kant hebben individuen met een lager opleidingsniveau vaak meer dagelijks contact met migranten, vooral op het werk of in hun buurt. Wanneer dit contact niet constructief is, kan het hen sterker bewust maken van culturele ver-

schillen en soms meer bezorgd maken over mogelijke conflicten. Daarom laat onderzoek zien dat lagere opleidingsniveaus vaak samenhangen met sterkere gevoelens van etnische dreiging (Scheepers, Gijsberts & Hello, 2002).

Ten slotte kunnen competitie en conflicten over culturele middelen ook verbonden zijn met religie. Individen die religieus zijn, kunnen zich soms ongemakkelijk of zelfs bedreigd voelen door migranten met andere religieuze overtuigingen of culturele tradities, vooral wanneer deze overtuigingen sterk verschillen van hun eigen. Zo legt Ciftci (2012) uit dat in veel westerse landen waar het christendom de belangrijkste religie is, sommige individuen moslimmigrant als een culturele of religieuze bedreiging kunnen zien, omdat hun tradities en waarden niet hetzelfde zijn en zelfs in conflict kunnen lijken te staan met christelijke waarden.

Let op dat we in de sociale wetenschappen op zoek gaan naar algemene patronen wanneer we verschillen in steun voor pluralisme tussen landen en tussen individuen binnen landen verklaren. Het is belangrijk te weten dat deze patronen probabilistisch zijn, niet deterministisch. Probabilistisch betekent dat iets waarschijnlijker gebeurt wanneer een bepaalde factor aanwezig is. Deterministisch zou betekenen dat wanneer een bepaalde factor aanwezig is, een bepaalde uitkomst altijd en zonder uitzondering optreedt. In de sociale wetenschappen is dit soort strikte oorzaak-gevolgrelaties zeldzaam. Mensen zijn complex, en wat zij waarderen hangt af van vele factoren. Dus wanneer we stellen: "Individen die in landen wonen met afnemende economische groei hechten minder waarde aan pluralisme, omdat zij meer waargenomen etnische dreiging en meer socia-

le afstand ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen vertonen”, betekent dit niet dat iedereen in die samenlevingen altijd minder waarde hecht aan pluralisme, maar dat de kans groter is dat dit gebeurt. Deze notie is belangrijk omdat zij ons eraan herinnert dat we kijken naar algemene neigingen en trends, niet naar absolute regels. Uitzonderingen kunnen bestaan, zowel op individueel als op landelijk niveau.

4.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we pluralisme gedefinieerd als het idee dat individuen met verschillende achtergronden, culturen, overtuigingen en meningen samen kunnen leven in een democratische samenleving. Pluralisme wordt niet zo gemakkelijk bereikt als vaak wordt gedacht, omdat mensen geneigd zijn in termen van in- en uit-groepen te denken. In het algemeen identificeren individuen zich met hun eigen in-groep. Om een positieve in-groep distinctie te bereiken, vergelijken zij hun in-groep met uit-groepen, dat wil zeggen mensen die afkomstig zijn uit andere culturen of tradities. Tegelijkertijd leiden deze vergelijkingen vaak tot negatieve houdingen tegenover deze uit-groepen, omdat zij stereotypen en vooroordelen versterken. In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar opvattingen over religieuze en etnische uit-groepen: de afstand die men voelt tot deze uit-groepen (bijvoorbeeld niet Joden, Roma, moslims, christenen, mensen van een ander ras of migranten als burens willen hebben) en waargenomen etnische dreiging (gevoelens van competitie over culturele en economische middelen met migranten). Tolerantie ten opzichte van deze (en andere) uit-groe-

pen hangt samen met twee perspectieven: waargenomen dreiging en contact. Ten eerste voelen individuen die menen dat zij concurreren met uit-groepen om schaarse middelen (dit kunnen culturele normen en tradities zijn of economische middelen zoals banen en woningen) zich meer bedreigd door deze uit-groepen. Dit maakt hen negatiever en minder open voor pluralisme. Aan de andere kant voelen individuen die meer (constructief) contact hebben met uit-groepen zich minder negatief tegenover hen en steunen zij pluralisme vaker. Verschillen in steun voor pluralisme tussen landen worden beïnvloed door factoren zoals de omvang van uit-groepen en hun culturele afstand, macro-economische omstandigheden en religieuze diversiteit. Individuele verschillen in pluralistische waarden binnen landen kunnen worden gekoppeld aan sociaaleconomische positie, opleiding, leeftijd, gender, verstedelijking en religie. Wanneer we het concept pluralisme en verschillen tussen landen en individuen bespreken in de context van migratie, is het belangrijk op te merken dat het moeilijk is om precies te definiëren wat een migrant is. In Europa bestaan migranten uit zeer diverse groepen. We kunnen bijvoorbeeld onderscheid maken tussen tijdelijke en permanente, legale en niet-gedocumenteerde, gedwongen en vrijwillige migratie. Daarnaast kunnen we migranten indelen naar de reden waarom zij verhuizen: voor werk (arbeidsmigratie), om zich bij familie aan te sluiten (gezinshereniging), om veiligheid te zoeken (asiel), of voor hervestiging (Samers & Collyer, 2017). Het concept migrant is daarom veelzijdig en, door verschillende migratiegeschiedenissen en beleidskaders, niet uniform tussen landen in Europa. Zoals Anderson (2013) benadrukt, kan het opdelen van migranten in verschil-

lende categorieën een “wij versus zij”-politiek versterken. Migratie is daardoor gepolitiseerd geraakt: het onderwerp is naar het centrum van nationale en internationale politieke debatten verschoven (De Haas, Castles & Miller, 2020).

Ten slotte is het goed om op te merken dat de waarde van pluralisme niet beperkt is tot tolerantie ten opzichte van religieuze en etnische uit-groepen, maar

ook betrekking heeft op diversiteit met betrekking tot vele andere elementen. Men kan denken aan variaties in culturele tradities, uitingen van levensstijlen en andere minderheden die als uit-groepen in de samenleving kunnen worden gezien, zoals leden van de LGBTIQA+-gemeenschap. Sommige van deze elementen bespreken we in hoofdstuk 5 over Vrijheid.

Voorbeeld van een onderwijsstrategie

„Schaak Bord”

Controversieel discussieonderwerp: „Ik wil geen migrant als buurman.”

Verklarende theorieën: Contacttheorie; Modernisatietheorie

Zie: <https://atlasofeuropeanvalues.eu/materials.html>

Literatuurlijst

Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J. & Sanford, R.N. (1950). *The Authoritarian Personality*. Harper.

Anderson, B. (2013). *Us and Them? The Dangerous Politics of Immigration Control*. Oxford: Oxford University Press.

Billiet, J., Meuleman, B., & De Witte, H. (2014). The relationship between ethnic threat and economic insecurity in times of economic crisis: Analysis of European Social Survey data. *Migration Studies*, 2(2), 135-161.

Blalock, H.M. (1967). *Toward a Theory of Minority Group Relations*. New York: John Wiley.

Bogardus, E. S. (1967). *A forty-year racial distance study*. Los Angeles: University of Southern California Press.

Böhmelt, T., Bove, V., & Nussio, E. (2020). Can terrorism abroad influence migration attitudes at home?. *American Journal of Political Science*, 64(3), 437-451.

Ceobanu, A. M., & Escandell, X. (2010). Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research. *Annual Review of Sociology*, 36, 309-32.

Ciftci, S. (2012). Islamophobia and threat perceptions: Explaining anti-Muslim sentiment in the West. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(3), 293-309.

De Haas, H., Castles, S. & Miller, M.J. (2020). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. London: Red Globe Press.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton University Press.

Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 19-51.

Inglehart, R., Norris, P., & Ronald, I. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge University Press.

Herreros, F., & Criado, H. (2009). Social trust, social capital and perceptions of immigration. *Political studies*, 57(2), 337-355.

Lancee, B., & Pardos-Prado, S. (2013). Group conflict theory in a longitudinal perspective: Analyzing the dynamic side of ethnic competition. *International Migration Review*, 47(1), 106-131.

Lipset, S. M. (1959). *Political man: The social bases of politics*. Garden City, NY:

Doubleday.

Manevska, K., & Achterberg, P. (2011). Immigration and perceived ethnic threat: Cultural capital and economic explanations. *European Sociological Review*, 29(3), 437-449.

Matthes, J., & Schmuck, D. (2017). The Effects of Anti-Immigrant Right-Wing Populist Ads on Implicit and Explicit Attitudes: A Moderated Mediation Model. *Communication Research*, 44(4), 556-581.

McLaren, L. M. (2012). The cultural divide in Europe: Migration, multiculturalism, and political trust. *World politics*, 64(2), 199-241.

Mierina, I., & Korojeva, I. (2015). Support for far right ideology and anti-migrant attitudes among youth in Europe: A comparative analysis. *The Sociological Review*, 63, 183-205.

Pettigrew, T. F., Wagner, U., & Christ, O. (2010). Population ratios and prejudice: Modelling both contact and threat effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(4), 635-650.

Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90: 751-783.

Samers, M. & Collyer, M. (2017). *Migration*. London: Routledge.

Scheepers, P., Gijsberts, M., & Coenders, M. (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 18(1), 17-34.

Scheepers, P., Gijsberts, M., & Hello, E. (2002). Religiosity and prejudice against ethnic minorities in Europe: Cross-national tests on a controversial relationship. *Review of Religious Research*, 242-265.

Schneider, S. L. (2008). Anti-immigrant attitudes in Europe: Outgroup size and perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 24(1), 53-67.

Semyonov, M., Raijman, R., Tov, A. Y., & Schmidt, P. (2004). Population size, perceived threat, and exclusion: A multiple-indicators analysis of attitudes toward foreigners in Germany. *Social Science Research*, 33(4), 681-701.

Stolz, J., Könnemann, J., Purdie, M. S., Englberger, T., & Krüggeler, M. (2016). (Un) believing in modern society: religion, spirituality, and religious-secular competition. London: Routledge.

Van Setten, M., Scheepers, P., & Lubbers, M. (2017). Support for restrictive immigration policies in the European Union 2002–2013: The impact of economic strain and ethnic threat for vulnerable economic groups. *European Societies*, 19(4), 440-465.

Winter, E. (2011). *Us, them, and others: Pluralism and national identity in diverse societies*. University of Toronto Press.

Yumantle, C. (2015). Pluralism. In Gibbens, M. (Ed.). *The Encyclopedia of Political Thought*. John Wiley & Sons.

Zick, A., Pettigrew, T. F., & Wagner, U. (2008). Ethnic prejudice and discrimination in Europe. *Journal of Social Issues*, 64(2), 233-251.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het theoretische achtergrondrapport over migratie dat beschikbaar is op <https://www.atlasofeuropeanvalues.eu>. We hebben nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. Bovendien is ChatGPT gebruikt met de prompt: "Kunt u deze tekst verbeteren zodat hij toegankelijker wordt voor democratie- en burgerschapseducatie in het voortgezet onderwijs".

Vrijheid

Hoofdstuk 5

Samenvatting

De EU is gebaseerd op de waarde van vrijheid, wat neerkomt op het algemene idee dat iedereen zijn leven kan leiden zoals zij dat willen, zonder druk of dwang van autoriteiten of andere mensen.

Vrijheidswaarden hangen samen met tolerantie en respect voor verschillende levensstijlen en opvattingen. Processen van modernisering, individualisering en secularisering hebben geleid tot een afnemende invloed van autoriteiten zoals religieuze instellingen en tot een toename van waarden die autonomie en zelfexpressie benadrukken. Deze veranderingen stellen individuen in staat hun eigen, vrije keuzes te maken. Daarnaast brengen zij ook permissiviteit met zich mee: de acceptatie van morele kwesties die worden beschouwd als onderdeel van het privéleven, zoals seksuele vrijheid en vraagstukken rond beslissingen over leven en dood.

Vrijheid wordt meer gewaardeerd in landen met meer economische welvaart en hogere niveaus van secularisering.

Vrijheid wordt meer gewaardeerd door individuen met een hoger inkomen en opleidingsniveau, die in stedelijke gebieden wonen, die religieus zijn en die jong zijn.

Implementatie in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs kan worden bereikt door te focussen op concrete meetpunten zoals:

- Het gevoel volledig vrije keuze en controle over je eigen leven te hebben (gevoel van vrije keuze).
- Rechtvaardiging van homoseksualiteit, abortus, echtscheiding en euthanasie (permissiviteit).

>> Voorbeeld van een onderwijsstrategie: Opinielijn

5.1 Introductie

Vrijheid in het algemeen is het idee dat iedereen zijn leven kan leiden zoals hij of zij dat wil, zonder druk of dwang van autoriteiten of andere mensen. Individen verdienen respect voor de keuzes die zij maken, ook wanneer deze keuzes verschillen van die van anderen in de samenleving. Vrijheid betekent ook dat individuen deze keuzes vrij kunnen uiten: zij hebben het recht om verschillen van mening te hebben en te uiten (vrijheid van gedachte) en om deze openlijk met anderen te bespreken (vrijheid van meningsuiting). Vrijheid is daarmee nauw verbonden met democratie, maar ook met andere verwante waarden zoals pluralisme en gelijkheid (Beetham, 2004; Dunn & Singh, 2014). Op maatschappelijk niveau kan vrijheid zo leiden tot meer inclusie en sociale cohesie (Vollhardt, Migacheva & Tropp, 2009).

De EU is gebaseerd op de waarde van vrijheid. Individuele vrijheidsrechten, zoals die voor het privéleven, vrijheid van gedachte, religie, vergadering, meningsuiting en informatie, worden beschermd in het Handvest van de Grondrechten (hoofdstuk II).

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en

Deze definitie van vrijheid impliceert tolerantie en respect voor de manier waarop andere mensen hun leven leiden, omdat vrijheid niet alleen gaat over leven zoals jij dat wilt; het betekent ook dat je anderen laat leven zoals zij dat kiezen. Als we vrijheid voor onszelf willen, moeten we diezelfde vrijheid ook aan anderen geven, zelfs als we het niet altijd met hen eens zijn. Een bekende uitspraak die vaak wordt toegeschreven aan de Franse denker Voltaire verduidelijkt het concept van tolerantie goed:

„Ik verafschuw alles wat je schrijft, maar ik zou mijn leven ervoor geven zodat jij het kunt blijven schrijven.“

Voltaire in de woorden van Hall (1906)

Dit zou betekenen dat tolerantie werkt als een raket met twee fasen: in een eerste stap is er de confrontatie met uitingen of gedragingen die tot afkeuring leiden, bijvoorbeeld omdat ze ingaan tegen wat de meeste mensen als “normaal” beschouwen (algemene maatschappelijke normen). In een tweede fase onderdrukt het gekwetste individu deze reflex van afkeuring echter en wordt tolerant: hij of zij staat afwijkend gedrag toe en toont tolerantie en respect tegenover degenen die anders zijn. Onderzoek laat zien dat vrijheid in Europa hoog wordt gewaardeerd, maar dat de mate van steun varieert tussen landen en tussen groepen binnen landen (bijv. Halman et al., 2022), zoals we hieronder ook zullen laten zien.

5.2. Vrijheidswaarden: het gevoel van vrije keuze en permissiviteit.

Zoals hierboven vermeld, gaat vrijheid over het maken van keuzes zonder druk of dwang van autoriteiten en anderen. Wat wij voor ons leven kiezen, hangt af

van wat wij beschouwen als goed, rechtvaardig, eerlijk en juist. Dit is nauw verbonden met het concept van moraliteit: weten wat goed en fout is, wat mensen zouden moeten doen en wat zij niet zouden moeten doen. Moraliteit verwijst dus naar een geheel van normatieve standaarden die ons gedrag en de manier waarop wij anderen behandelen richting geven. In het verleden werden morele standaarden vastgesteld door collectieve autoriteiten, zoals religieuze instellingen. Echter, processen van modernisering, individualisering en secularisering hebben geleid tot een afname van autoriteit en een groeiende anti-institutionele houding (Inglehart, 1997). Individuen vertrouwen daardoor minder op traditionele autoriteiten om hen te vertellen wat goed of slecht is, wat zij moeten geloven of hoe zij moeten leven. In plaats daarvan willen steeds meer mensen hun eigen keuzes maken over wat voor hen juist is. Volgens de moderniseringstheorie (zie ook hoofdstuk 2) wordt dit veroorzaakt door toenemende niveaus van economische welvaart, die hebben geleid tot een verandering in waarden: van traditionele waarden gericht op zekerheid, veilig-

heid en overleven, naar meer postmaterialistische waarden die persoonlijke autonomie en zelfexpressie benadrukken (Inglehart, 1997). Modernisering gaat ook hand in hand met stijgende opleidingsniveaus. Daardoor zijn steeds

de basis van menselijk contact is anders dan in kleine, landelijke gemeenschappen. Daar kennen individuen elkaar vaak via familiebanden of omdat zij van elkaar afhankelijk zijn. In steden daarentegen zijn relaties meer gebaseerd op per-

meer mensen in staat – en voelen zij de behoefte – om hun eigen, autonome beslissingen te nemen, in plaats van slechts de regels te volgen die door anderen zijn vastgesteld (Inglehart & Welzel, 2005).

Bovendien verhuizen, naarmate samenlevingen moderniseren, steeds meer mensen naar steden en wordt het leven complexer (Welzel et al., 2003). In steden zijn er meer mogelijkheden om veel verschillende individuen te ontmoeten en met hen in contact te komen, maar

soonlijke keuze en wederzijds respect. Individueel beslissen met wie zij contact willen leggen, op basis van gedeelde interesses of doelen. Dit betekent ook dat er in steden minder sociale controle is: er is minder druk om traditionele regels te volgen of je op een bepaalde manier te gedragen, enkel omdat dat is wat de gemeenschap verwacht. Het stadsleven stelt mensen bloot aan veel verschillende levensstijlen, overtuigingen en culturen. Losse sociale banden, minder sociale controle en de confrontatie met

diversiteit leiden tot minder acceptatie van conformistische waarden. Naarmate individuen 'bevrijd raken van structurele beperkingen' (Beck, 1992: 2), neemt de 'rol van subjectiviteit' toe (Courtois & Laermans, 2018: 61), wat betekent dat individuen steeds meer hun eigen keuzes maken in het bepalen wat zij beschouwen als goed of slecht, onafhankelijk van collectieve autoriteiten of tradities.

Al deze processen maken individuen meer open voor het idee dat iedereen de vrijheid zou moeten hebben om op zijn of haar eigen manier te leven, de vrijheid om eigen, vrije keuzes te maken. Dit geldt in het bijzonder voor kwesties die worden beschouwd als onderdeel van het private (in plaats van publieke) domein, zoals seksuele vrijheid en vraagstukken rond leven en dood (Halman & Van Ingen, 2015). Deze kwesties worden tegenwoordig gezien als diep persoonlijke keuzes. In het verleden hadden traditionele autoriteiten, zoals religieuze instellingen, sterke opvattingen over deze onderwerpen. Hun visies waren vaak conservatief en voorschrijvend, wat betekende dat zij strikte regels oplegden en weinig vrijheid of verschil toelieten in hoe mensen hun privéleven vormgaven (Draulans & Halman, 2005). Naarmate de samenleving zich meer richt op individuele vrijheid en zelfexpressie, en religie een kleinere rol speelt in het openbare leven (door het proces van secularisatie), nemen mensen meer verantwoordelijkheid voor het maken van hun eigen morele beslissingen. Keuzes die vroeger door religieuze regels werden bepaald, worden nu steeds vaker aan het individu overgelaten. Dit heeft geleid tot meer vrijheid, tolerantie en een open, permissieve samenleving: mensen accepteren dat anderen zeer verschillende persoon-

lijke keuzes kunnen maken.

5.2.1. Toepassing van vrijheidswaarden: gevoel van vrije keuze.

Wie oben erwähnt, ist Freiheit die grundlegende Idee, dass jeder Mensch sein Leben so leben kann, wie er es wählt – ohne Druck oder Zwang durch Behörden oder andere Personen. Freiheit bezieht sich somit auf die Fähigkeit, die Gelegenheit und die Autonomie des Individuums, freie Entscheidungen zu treffen.

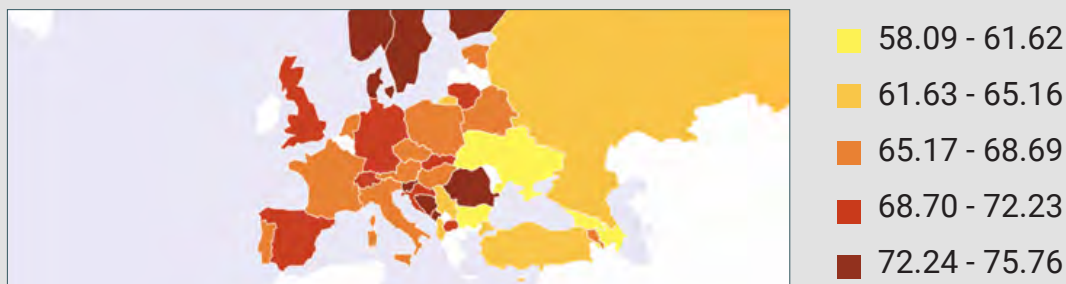
Wir können dieses Konzept des **Gefühls freier Wahl** in der Bildung für demokratische Bürgerschaft in der Sekundarstufe durch eine konkrete Messung umsetzen, zum Beispiel mithilfe der folgenden Frage (EVS, 2017):

Sommige mensen vinden dat zij helemaal zelf kunnen uitmaken en regelen hoe hun leven verloopt, anderen vinden dat wat zij zelf doen niet werkelijk van invloed is op wat er met hen gebeurt. Wilt u nu een cijfer van de schaal noemen om mee aan te geven in hoeverre u zelf vindt dat u zelf helemaal kunt uitmaken en regelen hoe u leven verloopt?

Geeft u alstublieft uw antwoord op een schaal van 1 'helemaal niet' tot 10 'in hoge mate'

Figuur 5.1 laat verschillen zien in het gevoel van vrije keuze tussen landen in Europa. De kaart bevestigt het idee dat in de meeste moderne, geïndividualiseerde samenlevingen (zoals in Noordwest-Europa) gevoelens van vrije keuze het hoogst zijn. ausgeprägt ist.

Aiguur 5.1 Gemiddelde opinie op een schaal van 0-100: Gevoel van vrije keuze en controle over het verloop van het leven⁴

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

5.2.2. Toepassing van vrijheidswaarden: permissiviteit

Een andere manier om vrijheidswaarden te begrijpen is door te kijken naar permissiviteit. Permissiviteit verwijst naar een situatie waarin gedrag dat door sommige mensen wordt afgekeurd, toch wordt toegestaan. In de literatuur richt permissiviteit zich op kwesties die betrekking hebben op het privéleven van mensen, in het bijzonder morele vraagstukken rond seksuele voorkeuren en beslissingen over het einde van het leven (Halman & van Ingen, 2015; Halman & Sieben, 2023). Gedreven door religieuze voorschriften nam het normatieve kader van traditionele autoriteiten ten aanzien van deze kwesties een eerder conservatieve en niet-tolerante houding aan (Draulans & Halman, 2005). De toegenomen nadruk op persoonlijke autonomie en zelfexpressie, gecombineerd met een afnemende rol van religie in sommige delen

van Europa (secularisatie), zorgt er echter voor dat morele keuzes die vroeger onder het gezag van de kerken vielen systematisch worden overgedragen aan individuele autoriteit en steeds meer verbonden is met persoonlijke vrijheid. Permissiviteit betreft dus de mate van vrijheid met betrekking tot de acceptatie van meerdere morele standaarden in de samenleving, met name rond seksuele en privaat ethisch gedrag, zoals homoseksualiteit, abortus, echtscheiding en euthanasie (Halman, 1990).

We kunnen permissiviteit tastbaar meten als volgt (EVS, 2017):

Wilt u me voor elke handeling zeggen wat u ervan vindt, of het altijd gerechtvaardigd is, of nooit gerechtvaardigd of iets er tussenin.

- **Homoseksualiteit**
- **Abortus**
- **Echtscheiding**
- **Euthanasie**

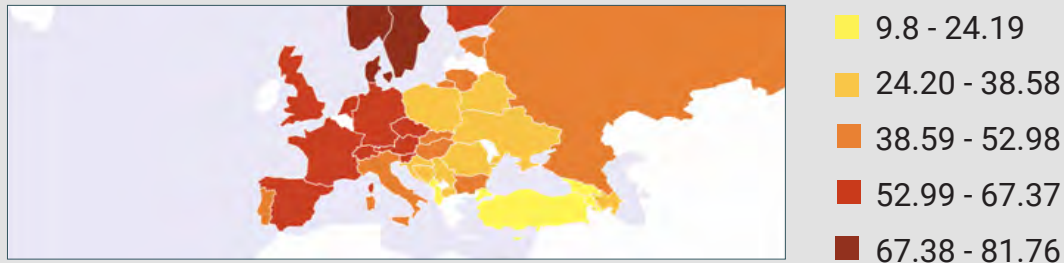
⁴ Geef uw antwoord op een schaal van 1 'nooit gerechtvaardigd' tot 10 'altijd gerechtvaardigd'.

Figuur 5.2 tot en met 5.5 laten verschillen in permissiviteit zien tussen landen in Europa. In het algemeen zijn de bevolkingen van Noord- en West-Europese landen vrij permissief ten aanzien van de acceptatie van homoseksualiteit, abortus, euthanasie en echtscheiding, terwijl burgers in Oost- en Zuidoost-Europa minder tolerant staan tegenover deze kwesties (vgl. Halman & Van Ingen, 2015).

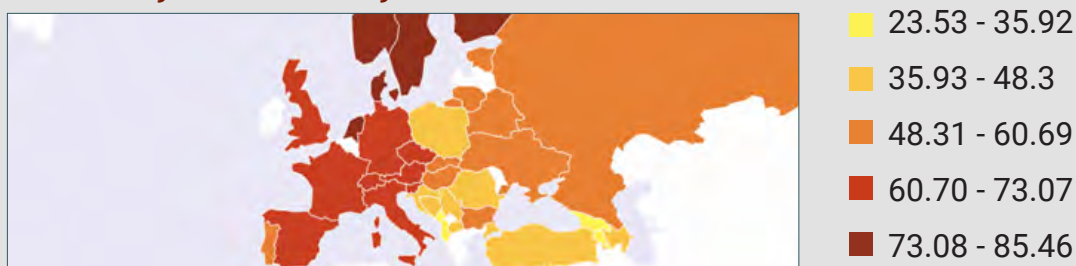
Figuur 5.2 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): homoseksualiteit

Figuur 5.3 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): abortus

Figuur 5.4 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): echtscheiding

⁵ Opinies op de oorspronkelijke schaal (1–10) zijn omgezet naar een schaal van 0–100.

Figuur 5.5 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): euthanasie

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

5.3 Verschillen in vrijheidswaarden tussen landen in Europa

Het beschreven theoretische kader van de moderniseringstheorie (zie ook hoofdstuk 2) kan worden gebruikt om verschillen in vrijheidswaarden tussen landen in Europa te verklaren. Hoe hoger het niveau van modernisering, individualisering en secularisatie in een land, des te groter de nadruk op het maken van keuzes zonder druk of dwang van autoriteiten of andere mensen (gevoel van vrije keuze), en des te hoger het niveau van acceptatie van morele kwesties die verband houden met het privéleven (permissiviteit).

Modernisering hangt nauw samen met hoe goed een land economisch presteert. Volgens de moderniseringstheorie (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005) worden individuen die in armere landen wonen vaak geconfronteerd met meer uitdagingen en onzekerheden in het dagelijks leven. Als gevolg daarvan kunnen zij meer traditionele of conservatieve waarden ondersteunen die gericht zijn op stabiliteit en overleven. Zij

vertrouwen vaak op autoriteiten, zoals religieuze instellingen, voor morele richtlijnen bij het nemen van beslissingen over hoe Zij hun privéleven moeten leiden. Daarentegen worden in landen met meer economische welvaart de basisbehoeften gemakkelijker vervuld en voelen mensen zich doorgaans veiliger. Dit stelt hen in staat zich te richten op waarden zoals zelfexpressie en autonomie. In deze samenlevingen zijn individuen minder geneigd strikte autoriteit te accepteren en hebben zij meer open en progressieve opvattingen die gericht zijn op persoonlijke vrijheid (vgl. Slenders, Sieben & Verbakel, 2014).

Het niveau van secularisatie in een land, dat samenhangt met modernisering, speelt eveneens een rol. In landen waar religie, en in het bijzonder de kerk, een sterke rol vervult in de samenleving en het dagelijks leven, zijn mensen eerder geneigd strikte traditionele regels te volgen, vooral met betrekking tot persoonlijk gedrag. Zij vertrouwen sterker op de morele autoriteit van religieuze instellingen bij het maken van keuzes in hun privéleven. Gedreven door religieuze voorschriften nemen deze instellingen een

tamelijk conservatieve en niet-tolerante houding aan, vooral ten aanzien van kwesties rond seksuele voorkeuren en beslissingen over leven en dood (Draulans & Halman 2005). Onderzoek toont inderdaad aan dat de acceptatie van homoseksualiteit, abortus, euthanasie en echtscheiding hoger is in meer geseculariseerde landen (bijv. Scheepers, Te Grotenhuis & Van Der Slik, 2002; Rudnev & Savelkaeva, 2018; Halman & Ingen, 2015).

5.4 Individuele verschillen in vrijheidswaarden: groepen in de samenleving

De theoretische kaders van modernisering en secularisatie kunnen eveneens inzicht bieden bij het verklaren van verschillen tussen individuen binnen landen. We kijken naar inkomen, opleiding, verstedelijking, religie, gender en leeftijd als belangrijke factoren.

Ten eerste, vanuit het modernisering-skader kunnen we verwachten dat individuen met een hoger inkomen zich veilig en zeker voelen, en daarom meer nadruk leggen op autonomie en zelfexpressie dan individuen met lagere inkomens die in het dagelijks leven moeten worstelen om in hun basisbehoeften te voorzien. Daarom voelen individuen met hogere inkomens zich meer in staat om vrije keuzes te maken. Zij zijn ook toleranter en opener ten aanzien van morele kwesties in de privésfeer, zoals homoseksualiteit, abortus, echtscheiding en euthanasie (bijv. Slenders, Sieben & Verbakel, 2014). Onderzoek laat zien dat individuen met meer onderwijs doorgaans toleranter

staan tegenover verschillende levensstijlen en morele keuzes, zoals homoseksualiteit en euthanasie (Moore & Ovadia, 2006; Kalmijn & Kraaykamp, 2007; Scheepers, Te Grotenhuis & Van

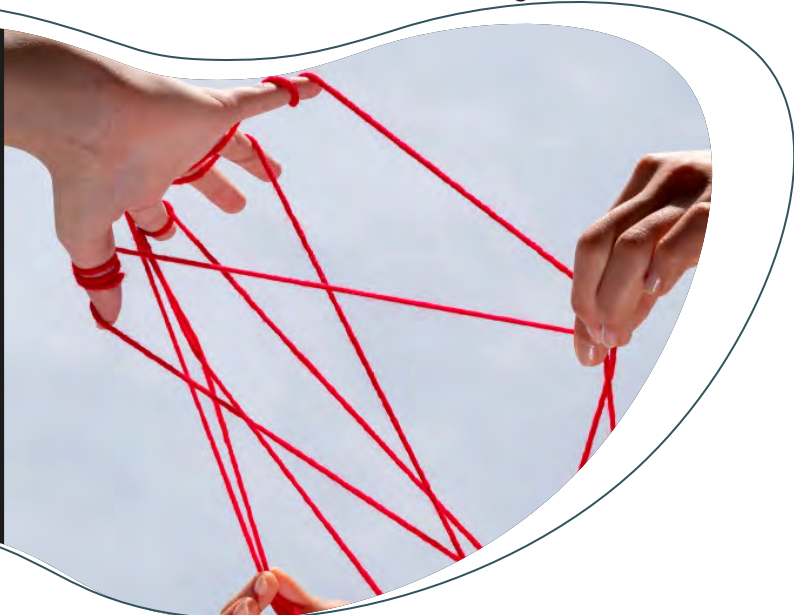

Der Slik, 2002). Een reden hiervoor is dat hoger onderwijs mensen helpt uit veel verschillende culturen en achtergronden. Het blootgesteld worden aan verschillende perspectieven helpt studenten om meer begripvol en respectvol te worden ten aanzien van de keuzes en overtuigingen van anderen (Vogt, 1997).

Individen die op het platteland (landelijk gebied) wonen hebben vaak meer traditionele opvattingen, vooral over persoonlijke en morele kwesties (D'Augelli & Hart, 1987; Weston, 1995; Oswald & Culton, 2003). Zij vertrouwen daarom meer op morele autoriteiten om keuzes in het leven te maken en vertonen lagere niveaus van permissiviteit. Dit komt deels doordat kleine gemeenschappen vaak hechte sociale netwerken hebben, waar iedereen elkaar kent en er meer

druk bestaat om gedeelde normen en regels te volgen. Daarentegen ervaren individuen die in steden wonen doorgaans minder sociale controle en worden zij vaker blootgesteld aan een grotere verscheidenheid aan culturen, ideeën en levenswijzen. Daarom gaat het stadsleven vaak gepaard met meer persoonlijke vrijheid en minder druk om zich te conformeren, wat kan leiden tot meer open en tolerante waarden.

Religie is een belangrijk aspect wanneer het gaat om moraliteit (Halman & Van Ingen, 2013). Religieuze individuen zijn minder permissief ten aanzien van morele kwesties dan niet-religieuze individuen

(Yip, 2005; Halman & Van Ingen, 2015). Kerkbezoek speelt hierbij een belangrijke rol: individuen die religieuze diensten bijwonen horen vaker religieuze leersellingen en brengen meer tijd door met anderen die dezelfde overtuigingen en normen delen. Dit kan ertoe leiden dat zij strengere vrijheidswaarden aannemen dan mensen die zelden of nooit naar de kerk gaan (Moore & Vanneman, 2003).

Verschillen in vrijheidswaarden tussen

vrouwen en mannen zijn vrij klein. Over het algemeen zijn vrouwen iets permissiever dan mannen (Halman & Van Ingen, 2015; Sieben & Halman, 2015), maar wetenschappers geven geen duidelijke verklaring voor dit genderverschil. Getrouwde individuen zijn doorgaans minder permissief (Sieben & Halman, 2015), mogelijk omdat zij vaak meer traditionele waarden aanhangen. Ten slotte speelt leeftijd ook een rol. Oudere mensen zijn geneigd minder permissief te zijn dan jongere mensen (Halman & Van Ingen, 2015; Halman & Sieben, 2014). Dit hangt opnieuw samen met de moderniseringstheorie: omdat zij zijn opgegroeid in moeilijkere tijden, lag de nadruk meer op overleven. Deze ervaringen leiden vaak tot meer conservatieve en religieuze opvattingen met minder nadruk op persoonlijke vrijheid (Inglehart, 1997).

Let wel dat we in de sociale wetenschappen op zoek gaan naar algemene patronen wanneer we verschillen in steun voor vrijheid tussen landen en tussen individuen binnen landen verklaren. Het is belangrijk te weten dat deze patronen probabilistisch zijn, niet deterministisch. Probabilistisch betekent dat iets waarschijnlijker gebeurt wanneer een bepaalde factor aanwezig is. Deterministisch zou betekenen dat wanneer een bepaalde factor aanwezig is, een bepaalde uitkomst altijd en zonder uitzondering optreedt. In de sociale wetenschappen is dit soort strikte oorzaak-gevolgrelaties zeldzaam. Mensen zijn complex, en wat zij waarderen hangt af van veel factoren. Dus wanneer we stellen: "Individuen die in landen met meer economische welvaart wonen, hechten meer waarde aan vrijheid", betekent dit niet dat iedereen in die samenlevingen altijd meer waarde aan vrijheid hecht, maar dat de kans dat dit gebeurt groter is. Deze notie is

belangrijk omdat zij ons eraan herinnert dat we kijken naar algemene neigingen en trends, niet naar absolute regels. Er kunnen uitzonderingen bestaan, zowel op individueel als op landelijk niveau.

5.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we vrijheid gedefinieerd als het algemene idee dat iedereen zijn leven kan leiden zoals hij of zij dat wil, zonder druk of dwang van autoriteiten of andere mensen. Waarden omtrent vrijheid hangen nauw samen met tolerantie en respect voor verschillende levensstijlen en opvattingen en zijn daarom sterk verbonden met democratie, maar ook met andere verwante waarden zoals pluralisme en gelijkheid. Processen van modernisering, individualisering en secularisering hebben geleid tot een afnemende invloed van autoriteiten, zoals religieuze instellingen, op de manier waarop individuen hun leven leiden. In plaats daarvan is er een toename van waarden die autonomie en zelfexpressie benadrukken. Individueel voelen zich daardoor steeds vrijer om hun eigen keuzes te maken. Bovendien leiden deze veranderingen in veel delen van Europa tot een meer open samenleving met hoge niveaus van permissiviteit:

de acceptatie van morele kwesties die worden beschouwd als onderdeel van het privéleven, zoals seksuele vrijheid en kwesties rond beslissingen over leven en dood. Verschillen in steun voor vrijheid tussen landen worden beïnvloed door factoren zoals macro-economische omstandigheden en niveaus van secularisering. Individuele verschillen in pluralismewaarden binnen landen kunnen worden gekoppeld aan inkomens- en opleidingsniveaus, leeftijd, verstedelijking en religie. Ten slotte is het goed om te benadrukken dat de waarde van vrijheid natuurlijk niet beperkt is tot permissiviteit met betrekking tot morele kwesties rond seksuele voorkeuren en beslissingen over leven en dood, zoals de acceptatie van homoseksualiteit, abortus, echtscheiding en euthanasie. Vrijheid gaat over tolerantie en respect voor alle soorten verschillende levensstijlen en opvattingen. Men kan hierbij denken aan overtuigingen en gedragingen van individuen met verschillende manieren van leven, behorend tot zowel meerderheidsgroepen als minderheidsgroepen (zoals religieuze gemeenschappen en migranten) in de samenleving. Sommige van deze elementen hebben we besproken in hoofdstuk 4 over pluralisme.

Voorbeeld van een onderwijsstrategie:

„Opinielijn“

Controversieel discussieonderwerp: „Euthanasie moet gelegaliseerd worden.“

Labels van de uiteinden van de opinielijn: Ja / Nee; Mee eens / Niet mee eens

Verklarende theorieën: Theorie van privé tolerantie/moraliteit; Moderniseringstheorie

Zie: <https://atlasofeuropeanvalues.eu/materials.html>

Literatuurlijst

Andersen, R., & Fetner, T. (2008). Cohort differences in tolerance of homosexuality: Attitudinal change in Canada and the United States, 1981–2000. *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 311-330.

Andersson, L. (2016). Gender, family life course and attitudes towards divorce in Sweden. *Acta Sociologica*, 59(1), 51-67.

Altemeyer, B. (2002). Changes in attitudes toward homosexuals. *Journal of homosexuality*, 42(2), 63-75.

Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*, London: Sage.

Beetham, D. (2004). The quality of democracy: Freedom as the foundation. *Journal of Democracy*, 15(4), 61-75.

Binnie, J., Holloway, J., Young, C., & Millington, S. (2006). *Cosmopolitan urbanism*: Psychology Press.

Cochrane, C., & Nevitte, N. (2009). Policy disagreement in advanced industrial states: The content and structure of left/right opinions. Religion, democratic values, and political conflict. Uppsala, Sweden: Acta Universitatis Upsaliensis.

Courtois, L. & Laermans, R. (2018). Rethinking individualization: The basic script and the three variants of institutionalized individualism. *European Journal of Social Theory*, 21 (1) 60-78.

D'Augelli, A. R., & Hart, M. M. (1987). Gay women, men, and families in rural settings: Toward the development of helping communities. *American Journal of Community Psychology*, 15(1), 79-93.

Draulans, V., & Halman, L. (2005). Mapping contemporary Europe's moral and religious pluralist landscape: an analysis based on the most recent European values study data. *Journal of Contemporary Religion*, 20(2), 179-193.

Dunn, K., & Singh, S. P. (2014). Pluralistic conditioning: Social tolerance and effective democracy. *Democratization*, 21(1), 1-28.

Hadler, M. (2012). The influence of world societal forces on social tolerance. A time comparative study of prejudices in 32 countries. *The Sociological Quarterly*, 53(2), 211-237.

Halman, L., Reeskens, T., Sieben, I., & Van Zundert, M. (2022). *Atlas of European Values: Change and continuity in turbulent times*. Tilburg: Open Press Tilburg University.

Halman, L., & Riis, O. (Eds.). (2003). *Religion in a Secularizing Society: the Europeans' Religion at the End of the 20th Century*. Leiden: the Netherlands: Brill Publishers.

Halman, L., & Van Ingen, E. (2013). Secularization and the sources of morality: Religion and morality in contemporary Europe. In *Religion and civil society in Europe* (pp. 87-107). Springer, Dordrecht.

Halman, L., & Van Ingen, E. (2015). Secularization and Changing Moral Views: European Trends in Church Attendance and Views on Homosexuality, Divorce, Abortion, and Euthanasia. *European Sociological Review*, 31(5), 616–627.

Hirschi, T., & Stark, R. (1969). Hellfi-

re and delinquency. *Social Problems*, 17(2), 202-213.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage publications.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization in 43 societies*. Princeton University Press.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.

Kalmijn, M., & Kraaykamp, G. (2007). Social stratification and attitudes: a comparative analysis of the effects of class and education in Europe. *The British Journal of Sociology*, 58(4), 547-576.

Larsen, K. S., Reed, M., & Hoffman, S. (1980). Attitudes of heterosexuals toward homosexuality: A Likert-type scale and construct validity. *Journal of Sex Research*, 16(3), 245-257.

Moore, L. M., & Ovadia, S. (2006). Accounting for spatial variation in tolerance: The effects of education and religion. *Social Forces*, 84(4), 2205-2222.

Moore, L. M., & Vanneman, R. (2003). Context matters: Effects of the proportion of fundamentalists on gender attitudes. *Social Forces*, 82(1): 115-139.

Oswald, R. F., & Culton, L. S. (2003). Under the rainbow: Rural gay life and its relevance for family providers. *Family Relations*, 52(1), 72-81.

Rubin, E.L. (2015). *Soul, Self, and Society: The New Morality and the Modern*

State. Oxford: Oxford University Press.

Rudnev, M., & Savelkaeva, A. (2018). Public support for the right to euthanasia: Impact of traditional religiosity and autonomy values across 37 nations. *International Journal of Comparative Sociology*, 59(4), 301-318.

Scheepers, P., Te Grotenhuis, M., & Van Der Slik, F. (2002). Education, religiosity and moral attitudes: Explaining cross-national effect differences. *Sociology of Religion*, 63(2), 157-176.

Slenders, S., Sieben, I., & Verbakel, E. (2014). Tolerance towards homosexuality in Europe: Population composition, economic affluence, religiosity, same-sex union legislation and HIV rates as explanations for country differences. *International Sociology*, 29(4), 348-367.

Stark, R. (2001). Gods, rituals, and the moral order. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40 (4), 619-636.

Stefurak, T., Taylor, C., & Mehta, S. (2010). Gender-specific models of homosexual prejudice: Religiosity, authoritarianism, and gender roles. *Psychology of Religion and Spirituality*, 2(4), 247.

Storm, I. (2016). *Morality in Context: A Multilevel Analysis of the Relationship between Religion and Values in Europe*. *Politics and Religion* 9, 111-138.

Tomka, M. (2005). *Church, state and society in Eastern Europe*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy.

Vogt, W. P. (1997). *Tolerance and Education: Learning to live with diversity and difference*. Thousand Oaks, CA: Sage

Publications.

Vollhardt, J. K., Migacheva, K., & Tropp, L. R. (2009). Social cohesion and tolerance for group differences. In *Handbook on building cultures of peace* (pp. 139-152). Springer, New York, NY.

Ward, M. M. (2018). *Authoritarianism, Threat, and Declining Tolerance and Support for Democracy: Evidence from the Post-Arab Spring Middle East* (Doctoral dissertation).

Welzel, C., Inglehart, R. and Klingemann, H. (2003) 'The theory of human development: A cross-cultural analysis', *European Journal of Political Research* 42 (2): 341-380.

Weston, K. (1995). Get thee to a big city: Sexual imaginary and the great gay migration. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 2(3), 253-277.

Widdows, H. (2004). Religion as a Moral Source: Can Religion Function as a Shared Source of Moral Authority and Values in a Liberal Democracy? *The Heythrop Journal* 45(2), 197-208.

Yip, A. K. T. (2005). Queering religious texts: An exploration of British non-heterosexual Christians' and Muslims' strategy of constructing sexuality-affirming hermeneutics. *Sociology*, 39(1): 47-65.

Dit hoofdstuk is gedeeltelijk gebaseerd op het theoretische achtergrondrapport over tolerantie dat beschikbaar is op <https://www.atlasofeuropeanvalues.eu>. We hebben nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. Bovendien is ChatGPT gebruikt met de prompt: "Kunt u deze tekst verbeteren zodat hij toegankelijker wordt voor democratie- en burgerschapseducatie in het voortgezet onderwijs?"

Gelijkheid

Hoofdstuk 6

Samenvatting

De EU is gebaseerd op de waarde van gelijkheid: het idee dat alle individuen gelijke rechten hebben voor de wet. In dit verband wordt specifiek het principe van gelijkheid tussen mannen en vrouwen genoemd, dat ten grondslag ligt aan alle Europese beleidsmaatregelen.

Gendergelijkheid verwijst naar gelijke posities, rollen en verantwoordelijkheden die mannen en vrouwen in de samenleving innemen. Traditioneel wordt aangenomen dat mannen de publieke sfeer domineren en vrouwen de private (thuis) sfeer. Modernisering heeft echter zowel ideële veranderingen (zoals individualisering en secularisering) als veranderingen in de kansenstructuur (toegenomen deelname van vrouwen aan onderwijs en de arbeidsmarkt) teweeggebracht, waardoor deze traditionele opvattingen worden uitgedaagd. Waarden van gelijkheid hangen daarom samen met genderhoudingen in het openbare leven (bijvoorbeeld mannen en vrouwen in universiteiten, bedrijven en de politiek) evenals in het privéleven (verplichtingen binnen gezin versus werk).

Gelijkheid wordt meer gewaardeerd in landen met betere macro-economische omstandigheden, hogere niveaus van secularisering, een grotere arbeidsparticipatie van vrouwen en meer werk-gezin beleid.

Gelijkheid wordt meer gewaardeerd door individuen met een hoger opleidingsniveau, die niet religieus zijn, die in stedelijke gebieden wonen, die jonger zijn en die vrouwen zijn, hoewel er enig bewijs is dat jonge cohorten mannen meer traditionele opvattingen hebben over gendergelijkheid.

Implementatie in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs kan worden bereikt door te focussen op tastbare maatstaven zoals:

- Evaluatie van de capaciteiten van mannen versus vrouwen in publieke posities (gendergelijkheidsopvattingen in het openbare leven):
 - Over het geheel zijn mannen betere politieke leiders dan vrouwen.
 - Een universitaire opleiding is belangrijker voor een jongen dan voor een meisje.
 - Over het geheel genomen zijn mannen betere topmanagers dan vrouwen.
- Evaluatie van werk-gezin verplichtingen door moeders (gendergelijkheidsopvattingen in het privéleven):
 - Wanneer een moeder betaald werk verricht, gaat dit ten koste van de kinderenEen baan is prima maar wat de meeste vrouwen eigenlijk willen is een huis en kinderen
Over het algemeen lijdt het gezinsleven eronder wanneer de vrouw fulltime werkt
 - De man hoort geld te verdienen, de vrouw hoort thuis

>> Voorbeeld van een onderwijsmethode: “Vier Hoeken”

6.1 Introductie

Gelijkheid is gebaseerd op het idee dat individuen die tot verschillende groepen in de samenleving behoren dezelfde rechten hebben, dezelfde behandeling ontvangen en daardoor in vergelijkbare sociale posities in de samenleving terecht komen. Gelijkheid kan dus worden gekoppeld aan het concept van rechtvaardigheid (Verba, 2006): iedereen moet gelijk worden behandeld. Deze gelijke behandeling strekt zich uit tot de wet, het beleid en de overheidsprocessen; deze moeten onpartijdig en niet bevooroordeeld zijn. Gelijkheid is ook verbonden met gelijke vertegenwoordiging: individuen die tot een specifieke groep in de samenleving behoren, moeten in een politieke, sociale of organisatorische context worden vertegenwoordigd in verhouding tot hun omvang of belang binnen de grotere bevolking. In een democratie zorgt gelijke vertegenwoordiging voor een stem voor iedereen in beslissingen die hun leven beïnvloeden. Dit wordt bijvoorbeeld aangetoond in de bevinding dat democratische samenlevingen doorgaans meer vrouwen in het parlement hebben dan ondemocratische samenlevingen, wat wijst op een meer gelijke vertegenwoordiging naar geslacht (Inglehart & Norris, 2002).

De EU is gebaseerd op de waarde van gelijkheid: het idee dat alle individuen gelijke rechten hebben voor de wet (zie Handvest van de Grondrechten, hoofdstuk III). In dit verband wordt specifiek het beginsel van gelijkheid tussen vrouwen en mannen genoemd, dat ten grondslag ligt aan alle Europese beleidsmaatregelen en de basis vormt voor de Europese integratie.https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en

Het idee van gendergelijkheid is al lange tijd belangrijk binnen de Europese Unie (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Het werd voor het eerst genoemd in 1957, toen de Europese Economische Gemeenschap (die later de EU werd) werd opgericht en artikel 119 van het Verdrag van Rome bepaalde dat vrouwen gelijk loon voor gelijk werk moesten ontvangen. Later nam het Europees Hof van Justitie verschillende belangrijke beslissingen om gelijke behandeling van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt te waarborgen door directe en indirecte discriminatie uit te sluiten (Timmer 2016). Een grote stap vooruit kwam in 1997, toen de EU een principe invoerde dat gender mainstreaming wordt genoemd. Dit betekent dat de EU niet alleen speciale wetten en regels voor vrouwen creëert, maar ernaar streeft om alle wetten en beleidsmaatregelen eerlijk te maken voor iedereen, ongeacht gender. Dit houdt in dat gendergelijkheid in elk onderdeel van besluitvorming moet worden meegenomen, en niet slechts in enkele gebieden. Lidstaten dienen dit perspectief in hun beleid te implementeren om gendergelijkheid in hun nationale contexten te verbeteren (Stratigaki 2000). Steun voor gendergelijkheid is wijdverspreid in Europa, maar verschilt tussen landen en tussen verschillende groepen in de samenleving (Halman et al., 2022), zoals we hieronder ook zullen laten zien.

6.2 Waarden van gelijkheid: opvattingen over gendergelijkheid in het openbare leven en in het privéleven

Gendergelijkheid hangt nauw samen met de posities, rollen en verantwoordelijkheden die mannen en vrouwen in

de samenleving op zich nemen. Traditioneel waren deze rollen verdeeld over twee sferen: mannen waren doorgaans de kostwinner en werkzaam in betaald werk (publieke sfeer), terwijl vrouwen verantwoordelijk waren voor huishoudelijk werk en (onbetaalde) zorg (privésfeer). Omdat betaald werk meer inkomen, macht en prestige oplevert dan zorgtaken, leidde deze rolverdeling tot blijvende genderongelijkheid in middelen, macht en status (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018).

Dit traditionele beeld van genderrollen werd uitgedaagd door modernisering. Technologische ontwikkelingen, de overgang naar industriële en postindustriële samenlevingen, hogere opleidingsniveaus, urbanisatie en secularisering droegen bij aan meer individualisering en een grotere nadruk op autonomie en zelfontplooiing. Hierdoor ontstonden geleidelijk meer progressieve en gelijkwaardige opvattingen over de rol van mannen en vrouwen, zowel in de privésfeer als in de publieke sfeer.

Naast deze ideologische veranderingen veranderde ook de maatschappelijke positie van vrouwen. Zij bereikten hogere opleidingsniveaus en namen steeds vaker deel aan de arbeidsmarkt (Vlasblom & Schippers, 2004). Deze ontwikkelingen beïnvloedden ook de waarden rond gendergelijkheid, zoals wordt verklaard door het belangen-gebaseerd en het blootstelling-gebaseerd perspectief (Bolzendahl & Myers, 2004). Volgens het belangen-gebaseerd perspectief steunen mensen gendergelijke waarden wanneer deze aansluiten bij hun eigen belangen. Hoger opgeleide vrouwen, die

veel hebben geïnvesteerd in hun opleiding, zijn daarom vaak voorstander van gelijke kansen op de arbeidsmarkt (Boehnke, 2011; Rivera-Garrido, 2022). Het blootstelling-gebaseerd perspectief benadrukt dat mensen gendergelijke waarden ontwikkelen wanneer zij regelmatig worden geconfronteerd met gendergelijke normen, bijvoorbeeld op school, op de werkvloer of in een samenleving waar gendergelijkheid breed wordt gedragen (Bolzendahl & Myers, 2004).

Het is belangrijk te beseffen dat gendergelijkheid in de privésfeer en de publieke sfeer nauw met elkaar verbonden is. De traditionele verwachting dat vrouwen verantwoordelijk zijn voor de zorg thuis kan hun positie in onderwijs en op de arbeidsmarkt beperken. Hoewel het kostwinnersmodel in Europa is verzwakt en

tweeverdienersgezinnen steeds gebruikelijker zijn, laat onderzoek zien dat de vooruitgang op het gebied van gendergelijkheid groter is op de arbeidsmarkt dan binnen het gezin (cf. Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Vrouwen besteden gemiddeld nog steeds meer tijd aan hu-

ishoudelijke taken en onbetaalde zorg, ook al nemen mannen tegenwoordig vaker een deel van de kindzorg op zich (Le Bihan, Knijn & Martin, 2014).

6.2.1. Toepassing van gelijkheidswaarden: opvattingen over gendergelijkheid in het openbare leven

Hierboven hebben we laten zien dat waarden van gendergelijkheid verbonden zijn met genderideologieën: nor-

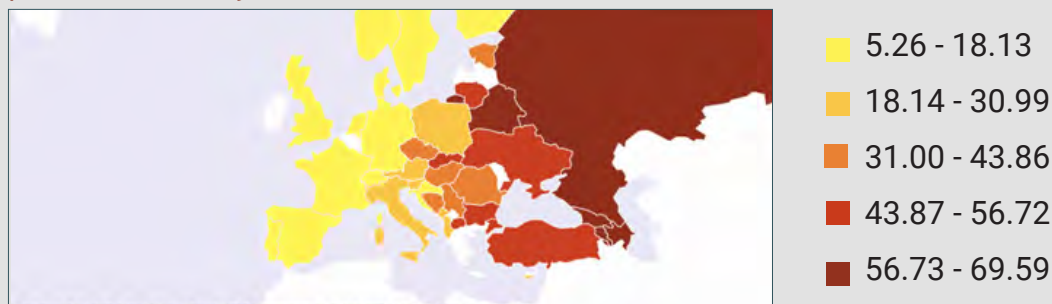
matieve overtuigingen over gewenste en juiste rollen die mannen en vrouwen zouden moeten vervullen in het openbare en in het privéleven. Wanneer we kijken naar opvattingen over gendergelijkheid in het openbare leven, kunnen we denken aan rollen in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en in de politiek. Een tastbare manier om dit concept te meten binnen onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs zou deze vraag kunnen zijn (EVS, 2017):

Wilt u van elke van de volgende uitspraken zeggen in hoeverre u het er mee eens of oneens bent? Bent u het helemaal eens, mee eens, niet mee eens of helemaal niet mee eens?

- *Over het geheel zijn mannen betere politieke leiders dan vrouwen*
- *Een universitaire opleiding is belangrijker voor een jongen dan voor een meisje*
- *Over het geheel genomen zijn mannen betere topmanagers dan vrouwen*

Figuur 6.1 tot en met 6.3 laten verschillen zien in opvattingen over gendergelijkheid in het openbare leven tussen landen in Europa⁶

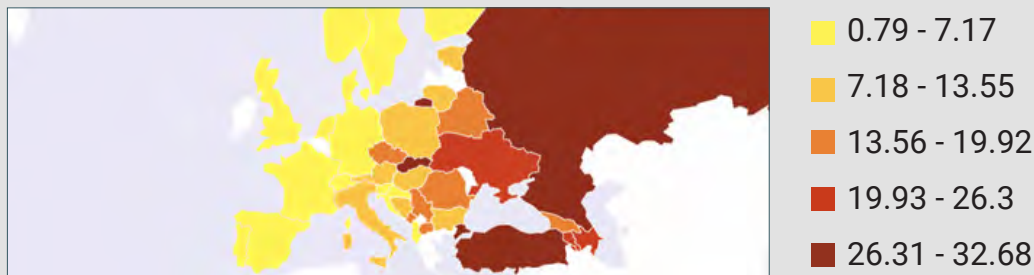
Figuur 6.1 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat mannen betere politieke leiders zijn dan vrouwen.

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

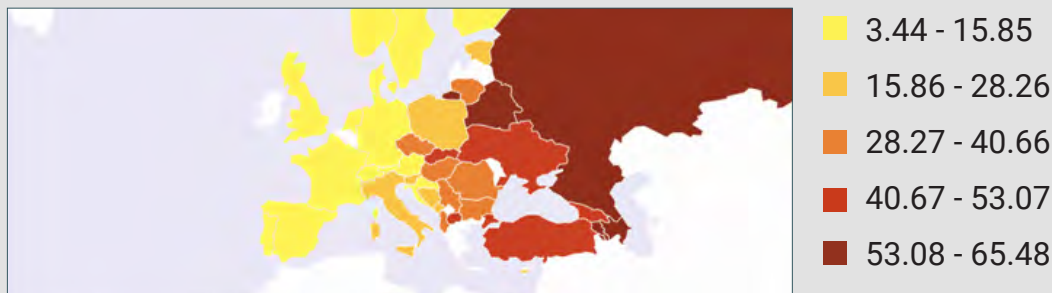
⁶ Let op: deze figuren tonen het niveau van attitudes ten aanzien van genderongelijkheid in het openbare leven, aangezien respondenten die het eens zijn met de stelling vóór genderongelijkheid zijn, en niet vóór gendergelijkheid.

Figuur 6.2 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat een universitaire opleiding belangrijker is voor een jongen dan voor een meisje.

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 6.3 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat mannen betere topmanagers zijn dan vrouwen.

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

6.2.2. Toepassing van gelijkheidswaarden

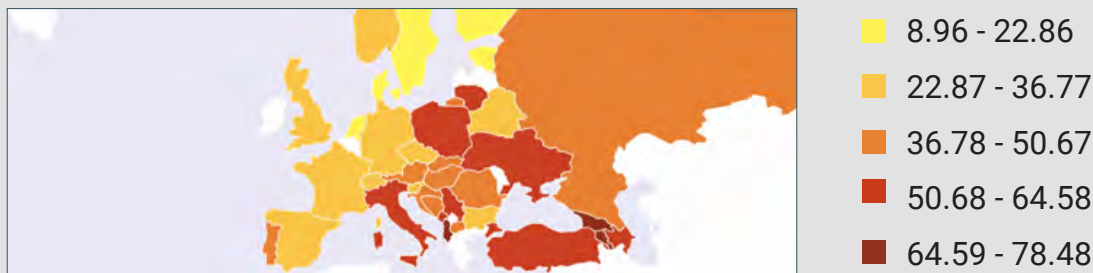
Zoals hierboven vermeld, is een andere manier om gelijkheidswaarden te begrijpen door te kijken naar de opvattingen over gendergelijkheid in het privéleven. Dit betreft de rollen die mannen en vooral vrouwen vervullen in de huishoudelijke sfeer: hun verantwoordelijkheden met betrekking tot huishoudelijk werk en (kinder)zorg. We kunnen dit tastbaar meten op de volgende manier (EVS, 2017):

Wilt u van elke van de volgende uitspraken zeggen in hoeverre u het er mee eens of oneens bent? Bent u het helemaal eens, mee eens, niet mee eens of helemaal niet mee eens?

- *Wanneer een moeder betaald werk verricht, gaat dit ten koste van de kinderen*
- *Een baan is prima maar wat de meeste vrouwen eigenlijk willen is een huis en kinderen*
- *Over het algemeen lijdt het gezinsleven eronder wanneer de vrouw full-time werkt*
- *De man hoort het geld te verdienen, de vrouw hoort thuis*

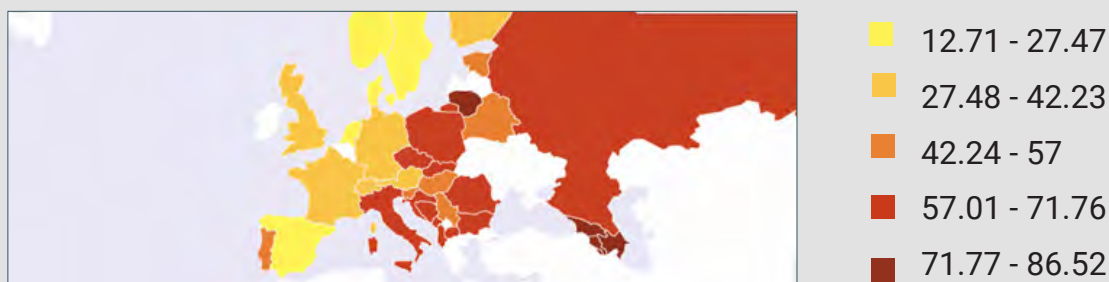
Figuur 6.4 tot en met 6.7 laten verschillen zien in de acceptatie van opvattingen over gendergelijkheid in het privéleven tussen landen in Europa⁷

Figuur 6.4 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat wanneer een moeder betaald werk verricht, dat dit ten koste van de kinderen gaat.

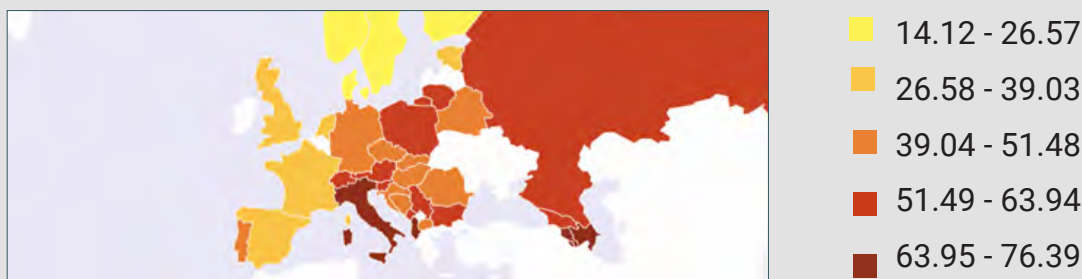
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 6.5 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat een baan prima is, maar dat de meeste vrouwen eigenlijk een huis en kinderen willen.

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

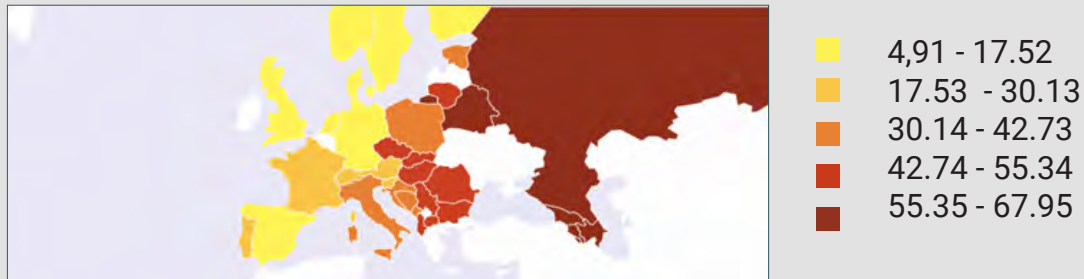
Figuur 6.6 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat het gezinsleven over het algemeen lijdt wanneer de vrouw fulltime werkt

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

⁷ Let op: deze figuren tonen het niveau van attitudes ten aanzien van genderongelijkheid in het privéleven, aangezien respondenten die het met de stelling eens zijn, vóór genderongelijkheid zijn en niet vóór gendergelijkheid.

Figuur 6.7 Percentage van mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling dat de man het geld hoort te verdienen en de vrouw thuis hoort

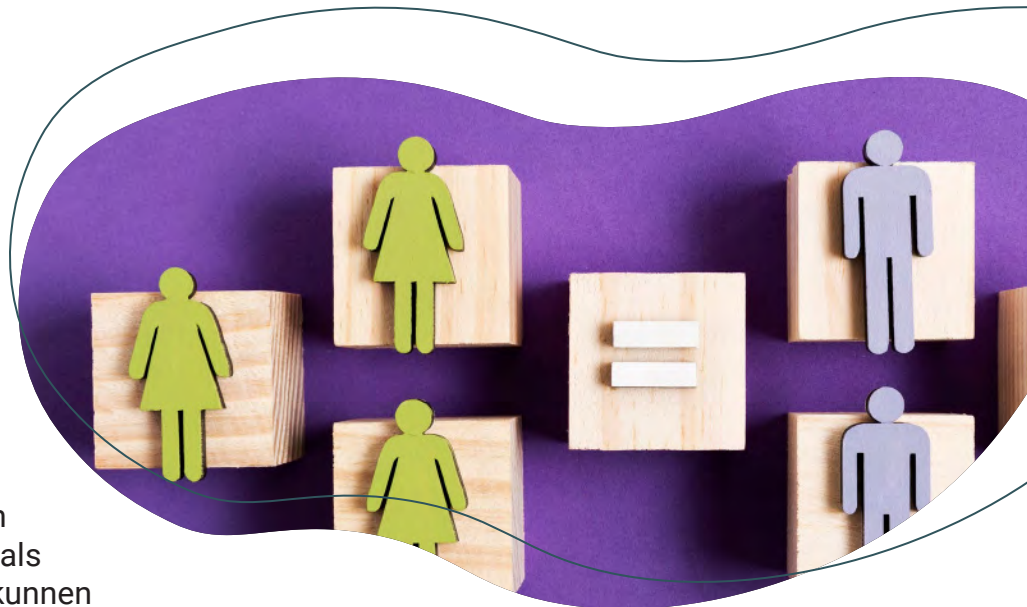

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

6.3 Verschillen in gelijkheidswaarden tussen landen in Europa

Zoals hierboven vermeld, hebben we het theoretische kader van de moderniseringstheorie besproken, dat leidt tot veranderingen in zowel genderideologieën als structurele kansen. Beide kunnen verschillen tussen landen in waarden omtrent gendergelijkheid in Europa verklaren. Ten eerste leidt modernisering tot economische welvaart en rijkdom. In rijkere landen zijn de basisbehoeften van veel individuen vervuld, waardoor zij zich kunnen richten op hogere behoeften zoals persoonlijke autonomie en zelfontplooiing (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005). In deze samenlevingen staan individuen meer open voor waarden van gendergelijkheid, zowel in de privésfeer als in de publieke sfeer (Halman et al., 2022).

Hetzelfde geldt voor landen met hoge niveaus van secularisatie. In dergelijk

samenlevingen neemt de rol van religie af waardoor er meer ruimte ontstaat voor persoonlijke autonomie (Inglehart & Norris, 2003). Mensen zijn niet langer afhankelijk van de kerk om hen te vertellen hoe zij hun leven moeten leiden, ook niet wat betreft de rollen die mannen en vrouwen vervullen in de privé- en publieke sfeer. Toegepast op het blootstelling-gebaseerd perspectief (Bolzendahl & Myers, 2004) betekent dit dat mensen in geseclariseerde landen meer worden blootgesteld aan normen van gendergelijkheid dan mensen in meer religieuze

samenlevingen, waar meer traditionele normen over gender en familie overheersen (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018).

Modernisering brengt niet alleen ideële veranderingen met zich mee, maar ook veranderingen in structurele kansen. Onderzoek toont aan dat in landen met een hogere vrouwelijke arbeidsparticipatie de steun voor meer egalitaire genderwaarden groter is (André et al., 2013). Dit kan opnieuw worden verbonden met het blootstelling-gebaseerd perspectief van normconformatie: individuen die leven in een meer gendergelijke samenleving worden vaker blootgesteld aan een gendergelijke norm en ontwikkelen daardoor meer waarden van gendergelijkheid. Dit geldt nog sterker voor vrouwen dan voor mannen (André

len in de publieke sfeer en mannen bij het opnemen van rollen in de privésfeer (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Daarom hebben wetenschappers het effect onderzocht van werk-gezin beleid. Deze beleidsmaatregelen helpen mannen en vrouwen om werk en gezinsverantwoordelijkheden in balans te brengen en kunnen vele vormen aannemen, zoals flexibele werkregelingen, ouderschapsverlofopties en ondersteuning voor kinderopvang. Studies laten gemengde resultaten zien. Sjöberg (2004) observeerde bijvoorbeeld dat in landen die geïstitutionaliseerd gezinsbeleid hebben ingevoerd ter ondersteuning van het tweeverdienersgezin, de publieke steun voor egalitaire genderrolopvattingen groter is. Er werd echter geen effect gevonden van de lengte

van ouderschapsverlof

op waarden van gendergelijkheid (André et al., 2013; Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Het beeld voor ouderschapsverlofopties lijkt inderdaad vrij complex.

Langere ouderschapsverlofregelingen worden meestal opgenomen door moeders (en niet door vaders), wat de traditionele

scheiding van genderrollen be-

vestigt. Maar ook wanneer rekening

wordt gehouden met de lengte van moeder- versus vaderverlof, lijkt het erop dat landen aanzienlijk verschillen in de mate waarin verlofstelsels aan persoonlijke behoeften kunnen worden aangepast, mede afhankelijk van de beschikbaarheid van kinderopvang (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Bovendien moeten beleidsmaatregelen op institutioneel niveau worden aangevuld met beleid en

et al., 2013), wat tevens in lijn is met het belangen-gebaseerde perspectief.

Structurele kansen, zoals het aandeel van vrouwen in het hoger onderwijs of op de arbeidsmarkt, zijn echter geen op zichzelf staande factoren. Ze hangen nauw samen met institutionele regelingen en sociaal beleid die vrouwen ondersteunen bij het opnemen van rol-

normen op bedrijfsniveau, zoals de acceptatie van vaders die ouderschapsverlof opnemen (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018).

6.4 Individuele verschillen in gelijkheidswaarden: groepen in de samenleving

Tot dusver hebben we gekeken naar verschillen in gelijkheidswaarden tussen landen en daarbij gebruikgemaakt van de theoretische kaders van ideële veranderingen en kansenstructuren om deze verschillen te verklaren. Deze kaders, gecombineerd met de eerder genoemde belangen-gebaseerd en blootstelling-gebaseerd perspectieven, kunnen ook inzichten bieden bij het verklaren van verschillen tussen individuen binnen landen. We richten ons daarbij op onderwijs, gender, leeftijd, religie en urbanisatie als belangrijke factoren.

Studies tonen aan dat mensen met een hoger opleidingsniveau vaker geneigd zijn gendergelijkheid te steunen (André, Gesthuizen & Scheepers, 2013; Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Hoger opgeleiden komen bovendien vaker terecht op werkplekken waar gender-egalitaire opvattingen gangbaar zijn. Daardoor sluit gendergelijkheid niet alleen beter aan bij hun eigen belangen (belangen-gebaseerd perspectief), maar worden zij ook vaker blootgesteld aan gendergelijke normen en waarden (blootstelling-gebaseerd perspectief). Daarnaast speelt

het zogenoemde *verlichtings-effect* van onderwijs een rol: doordat hoger opgeleiden langer binnen het onderwijs zijn gesocialiseerd, ontwikkelen zij doorgaans meer openheid en een grotere steun voor gendergelijkheid (Bolzendahl

& Myers, 2004; Kalmijn & Kraaykamp, 2007; Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018).

Daarnaast laat onderzoek zien dat vrouwen meer steun betuigen aan gendergelijkheid dan mannen (bijv. Davis & Greenstein, 2009; André, Gesthuizen & Scheepers, 2013; Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Een belangrijke verklaring hiervoor is dat vrouwen relatief meer profiteren van gendergelijkheid. Deze kan leiden tot betere arbeidskansen, eerlijker loon en meer gelijke behandeling, zowel thuis als in de samenleving. Vanuit het belangen-gebaseerd perspectief is het daarom niet verrassend dat vrouwen

meer waarde hechten aan gendergelijkheid. Dit perspectief gaat er immers van uit dat mensen eerder geneigd zijn waarden te steunen die hun persoonlijke situatie verbeteren (Bolzendahl & Myers, 2004).

Jongere individuen zijn doorgaans meer voorstander van gendergelijkheid dan oudere individuen (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Deze leeftijdsverschillen kunnen worden verbonden met het blootstelling-gebaseerd perspectief: logen aufweisen (Moon & Kim, 2024).

Jongere generaties zijn gesocialiseerd in meer gender-egalitaire samenlevingen, wat betekent dat zij meer worden blootgesteld aan egalitaire idealen dan oudere generaties (Bolzendahl & Myers, 2004). Recenter onderzoek wijst er echter op dat de jongste generaties, en in het bijzonder jongere mannen, enigszins traditioneler en conservatiever lijken te zijn in hun genderideologieën dan de generaties vóór hen (bijv. Moon & Kim, 2024).

Hetzelfde blootstelling-gebaseerd perspectief kan worden toegepast op religie. Hoewel religieuze doctrines niet noodzakelijkerwijs tegen gendergelijkheid zijn, ondersteunen zij vaak een meer traditionele visie op de rolverdeling tussen mannen en vrouwen (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Vooral mensen die regelmatig religieuze diensten bijwonen, worden blootgesteld aan deze traditionele gendernormen en hebben daardoor meer traditionele waarden ten aanzien van gendergelijkheid (bijv. Goldscheider & Rico-Gonzalez, 2014; André, Gesthuizen & Scheepers, 2013).

Ten slotte hechten individuen die in stedelijke gebieden wonen doorgaans

meer waarde aan gendergelijkheid dan mensen die op het platteland (landelijk gebied) wonen (Lomazzi, Israel & Crepsi, 2018). Ook dit kan worden verbonden met het blootstelling-perspectief. Grote steden brengen een grotere verscheidenheid aan culturen, ideeën en levenswijzen met zich mee, wat leidt tot meer open, tolerante en minder traditionele waarden, ook met betrekking tot gendergelijkheid. Mensen die in deze steden wonen worden dus in het algemeen meer blootgesteld aan gender-egalitarisme dan mensen die op het platteland wonen.

Let wel: in de sociale wetenschappen zoeken we naar algemene patronen bij het verklaren van verschillen in steun voor gelijkheid tussen landen en tussen individuen binnen landen. Het is belangrijk te weten dat deze patronen probabilistisch zijn, niet deterministisch. Probabilistisch betekent dat iets waarschijnlijker gebeurt wanneer een bepaalde factor aanwezig is. Deterministisch zou betekenen dat wanneer een bepaalde factor aanwezig is, een bepaalde uitkomst altijd en zonder uitzondering optreedt. In de sociale wetenschappen is dit soort strikte oorzaak-gevolgrelaties zeldzaam. Mensen zijn complex, en wat zij waarderen hangt af van vele factoren. Wanneer we dus stellen: "Individueen die in landen met meer economische welvaart leven, hechten minder waarde aan gendergelijkheid", betekent dit niet dat iedereen in die samenlevingen altijd minder waarde hecht aan gendergelijkheid, maar dat de kans groter is dat dit gebeurt. Deze notie is belangrijk omdat zij ons eraan herinnert dat we kijken naar algemene neigingen en trends, niet naar absolute regels. Uitzonderingen kunnen bestaan, zowel op individueel als op landelijk niveau.

6.5 Conclusie

Gelijkheid, en gendergelijkheid in het bijzonder, is een kernwaarde van de Europese Unie. Gendergelijkheidswaarden verwijzen naar de steun voor gelijke posities, rollen en verantwoordelijkheden die mannen en vrouwen in de samenleving opnemen. Traditioneel wordt aangenomen dat mannen de publieke sfeer domineren en vrouwen de private (thuis-sfeer). Modernisering heeft echter ideële veranderingen (zoals individualisering en secularisatie) én veranderingen in de kansenstructuur (toegenomen participatie van vrouwen in onderwijs en op de arbeidsmarkt) teweeggebracht, die deze traditionele genderideologieën uitdagen. Individuen tonen meer steun voor gendergelijkheid in zowel de publieke als de private sfeer wanneer dit in hun eigen belang is (belangen-gebaseerd perspectief) of wanneer zij meer worden blootgesteld aan gendergelijke normen (blootstelling-gebaseerd perspectief). Verschillen in gendergelijkheidswaarden tussen landen worden beïnvloed door factoren zoals economische welvaart, secularisatie, de mate van vrouwelijke arbeidsparticipatie en werk-gezin beleid. Individuele verschillen in gendergelijkheidswaarden binnen landen kunnen worden verbonden met onderwijs, religie, urbanisatie, leeftijd en gender. Wanneer we gendergelijkheidswaarden

in de publieke en private sfeer bespreken, is het belangrijk te benadrukken dat het beeld vrij complex is. Ten eerste hebben we al opgemerkt dat beide sferen met elkaar verweven zijn. Traditionele verwachtingen dat vrouwen thuis zorgen (de private sfeer) leiden tot barrières in onderwijs en werk (de publieke sfeer), waardoor genderideologieën in beide domeinen relevant zijn. De complexiteit blijkt ook uit het feit dat contextuele (landelijke) en individuele (groeps-) condities niet onafhankelijk van elkaar werken, maar juist interactie met elkaar hebben. Laten we deze interacties over verschillende niveaus uitleggen met een voorbeeld. We hebben hierboven betoogd dat het niveau van vrouwelijke

Voorbeeld van een onderwijsstrategie:

“Vier hoeken”

Controversieel discussieonderwerp: „Mannen zijn betere politieke leiders dan vrouwen.”

Labels van de hoeken: Ik ben het eens, maar...; Ik ben het oneens, maar...; Ik ben het oneens

Uitleggende theorieën: Moderniseringstheorie

Zie: <https://atlasofeuropeanvalues.eu/materials.html>

arbeidsparticipatie in een samenleving leidt tot meer publieke steun voor gendergelijkheidswaarden. Dit effect is echter sterker voor vrouwen dan voor mannen (André et al., 2013).

Ten slotte is het goed om te benadrukken dat de waarde van gelijkheid niet beperkt is tot gendergelijkheid. Men kan denken aan gelijke rechten voor allerlei soorten groepen in de samenleving: bevoorrechte en niet-bevoorrechte, meerderheid en minderheden, in- en out-groups. De Europese Unie neemt een duidelijke positie in ten aanzien van non-discriminatie en eerlijke behandeling van al haar burgers, ongeacht hun achtergrond of positie in de samenleving.

Literatuurlijst

André, S., Gesthuizen, M., & Scheepers, P. (2013). Support for traditional female roles across 32 countries: Female labour market participation, policy models and gender differences. *Comparative Sociology*, 12(4), 447-476.

Boehnke, M. (2011). Gender role attitudes around the globe: Egalitarian vs. traditional views. *Asian Journal of Social Science*, 39(1), 57-74.

Bolzendahl, C. I., & Myers, D. J. (2004). Feminist attitudes and support for gender equality: Opinion change in women and men, 1974–1998. *Social Forces*, 83(2), 759-789.

- Brooks, C., & Bolzendahl, C.** (2004). The transformation of US gender role attitudes: Cohort replacement, social-structural change, and ideological learning. *Social Science Research*, 33(1), 106-133.
- Goldscheider, F., Goldscheider, C., & Rico-Gonzalez, A.** (2014). Gender equality in Sweden: Are the religious more patriarchal?. *Journal of Family Issues*, 35(7), 892-908.
- Halman, L., Reeskens, T., Sieben, I., & Van Zundert, M.** (2022). *Atlas of European Values: Change and continuity in turbulent times*. Open Press Tilburg University.
- Inglehart, R.** (1997). *Modernization and postmodernization in 43 societies*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Norris, P.** (2003). *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Norris, P., & Welzel, C.** (2002). Gender equality and democracy. *Comparative Sociology*, 1(3-4), 321-345.
- Inglehart, R., & Welzel, C.** (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.
- Le Bihan, B., Knijn, T., & Martin, C.** (Eds.). (2014). *Work and care under pressure: Care arrangements across Europe*. Amsterdam University Press.
- Moon, P. W., & Kim, H. J.** (2024). The Growing Gender Divide: Changing Perceptions of Gender Equality among the Youth in the United States. *International Area Studies Review*, 27(1), 1-20.
- Rivera-Garrido, N.** (2022). Can education reduce traditional gender role attitudes?. *Economics of Education Review*, 89, 102261.
- Sjöberg, O.** (2004). The Role of Family Policy Institutions in Explaining Gender-Role Attitudes: A Comparative Multilevel Analysis of Thirteen Industrialized Countries. *Journal of European Social Policy* 14: 107–23.
- Stratigaki, M.** (2000). The European Union and the equal opportunities process. In *Gendered Policies in Hantrais, L.* (Ed.). *Europe: Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan, pp. 26–48.
- Timmer, Alexandra. S. H.** (2016). Gender Stereotyping in the Case Law of the EU Court of Justice. *European Equality Law Review*, 1: 37-46.
- Verba, S.** (2006). Fairness, equality, and democracy: three big words. *Social Research: An International Quarterly*, 73(2), 499-540.
- Vlasblom, J. D., & Schippers, J. J.** (2004). Increases in female labour force participation in Europe: Similarities and differences. *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, 20, 375-392.

Solidariteit

Hoofdstuk 7

Samenvatting

De EU definieert solidariteit als een van haar kernwaarden in het Handvest van de Grondrechten. Solidariteit betekent anderen helpen of je gemeenschap ondersteunen, zelfs wanneer dit je niet direct ten goede komt.

Hoeveel solidariteit wij met anderen voelen, is gebaseerd op vijf criteria: of de mensen die hulp nodig hebben (1) verantwoordelijk zijn voor hun situatie (controle); (2) dankbaarheid en respect tonen (houding); (3) iets teruggeven voor de ontvangen hulp (wederkerigheid); (4) op ons lijken (identiteit); en (5) echt hulp nodig hebben (behoefte).

Solidariteit wordt meer gewaardeerd in landen met een liberaal of conservatief welvaartsstaatsregime, meer economische welvaart en/of minder inkomensongelijkheid.

Solidariteit wordt meer gewaardeerd door individuen die werkloos zijn, hoger opgeleid, ouder, religieus, vrouw en/of getrouwd.

Implementatie in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs kan worden bereikt door te focussen op tastbare maatstaven zoals:

- Bezorgd zijn over de leefomstandigheden van mensen dichtbij en ver weg, zoals mensen in je buurt, mensen in de regio waarin je woont, landgenoten, Europeanen en alle mensen overal ter wereld (ruimtelijke solidariteit).
- Bezorgd zijn over de leefomstandigheden van mensen in nood, zoals bejaarden, werklozen, immigranten en zieke en gehandicapte mensen (sociale solidariteit).

>> Voorbeeld van een onderwijsstrategie: “Hoofd Hart Handen”

7.1 Introductie

Solidariteit is een belangrijk concept omdat het verbonden is met sociale cohesie (Paskov & Dewilde, 2012): het versterkt de banden die de samenleving bijeenhouden doordat mensen zich met elkaar verbonden voelen. Solidariteit speelt dus een grote rol bij het opbouwen van sterke, verenigde gemeenschappen. We kunnen zien hoe belangrijk solidariteit is door naar de geschiedenis te kijken. Tijdens de Franse Revolutie was een van de belangrijkste waarden – naast vrijheid en gelijkheid – broederschap, wat betekent: solidariteit. Dit laat zien hoe diep solidariteit verbonden is met het idee van democratie (Gonthier, 2000). Solidariteit verwijst naar de bereidheid om anderen te helpen of de groep waar toe men behoort te ondersteunen, zonder dat men daar direct iets voor terugkrijgt (De Beer & Koster,

2009). Anderen zeggen dat ware solidariteit betekent dat men anderen helpt, zelfs als dit tegen de eigen korte termijn belangen ingaat (Van Oorschot, 2014).

De EU definieert solidariteit als een van haar kernwaarden in het Handvest van de Grondrechten. Daarnaast is een van haar kerndoelen het bijdragen aan solidariteit en wederzijds respect tussen volkeren, zoals vastgelegd in artikel 3 van het Verdrag van Lissabon.https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en

Hoe bereid mensen zijn om solidariteit te tonen, hangt af van hoe verbonden zij zich voelen met anderen in de samenleving (Paskov & Dewilde, 2012). Solidariteit komt voort uit de zorg voor het welzijn van anderen en de gemeenschap (Habermas, 1995). Het is daarom nauw verbonden met het idee van inclusie: wie kiezen wij om te helpen? Voelen wij ons verant-

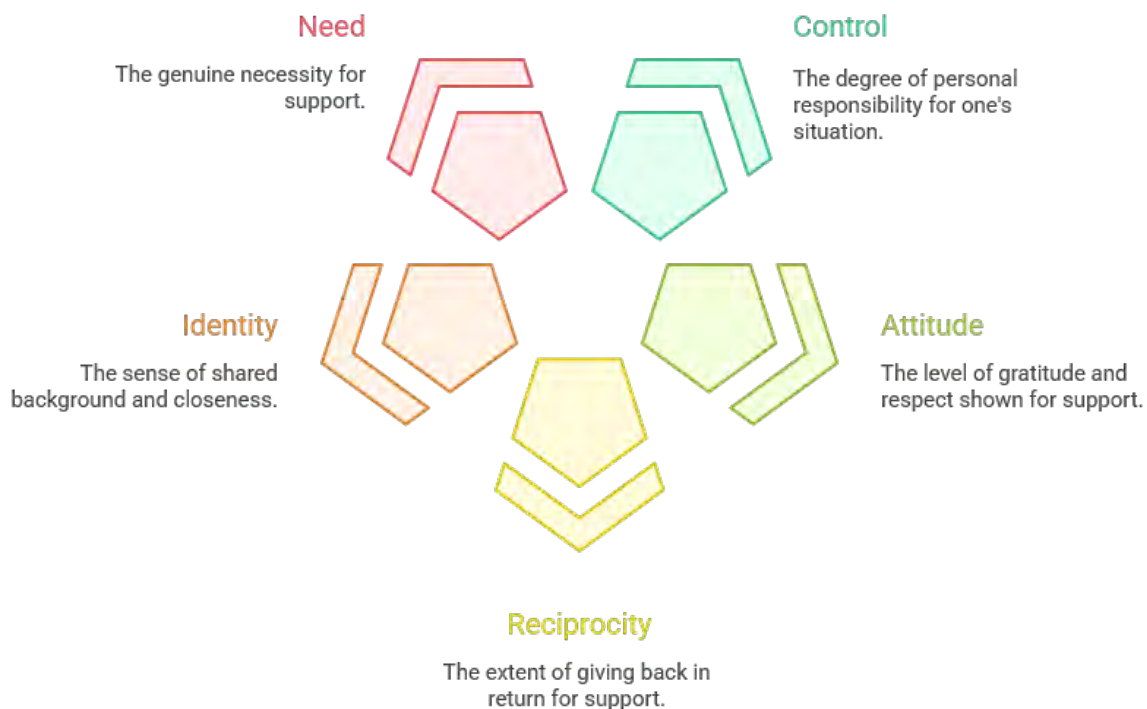
woordelijk voor iedereen, of slechts voor bepaalde groepen? Dit zijn belangrijke vragen voor de democratie, omdat een sterke en rechtvaardige samenleving al haar leden omvat en ondersteunt.

In het verleden werd solidariteit op een zogenaamde mechanische manier georganiseerd (Durkheim, 1956). Mensen maakten deel uit van een hechte gemeenschap en deelden dezelfde normen, waarden en sociaaleconomische, culturele, religieuze en/of etnische achtergronden. Zij hielpen anderen in hun gemeenschap op basis van deze gedeelde normen, waarden en achtergronden. In moderne (postindustriële) samenlevingen worden mensen steeds individualistischer, en traditionele gemeenschappen zoals families, religieuze groepen en buurten worden minder centraal in het dagelijks leven. Sommige experts maken zich zorgen dat dit kan leiden tot een afname van gedeelde waarden en sociale verbindingen, wat het gevoel van solidariteit in de samenleving zou kunnen verzwakken (Koster, 2009; Komter & Vollebergh, 2002). Tegelijkertijd kennen moderne samenlevingen nog steeds iets dat organische solidariteit wordt genoemd. Dit betekent dat individuen verbonden zijn door hun verschillende rollen in de samenleving, bijvoorbeeld boeren die voedsel verbouwen, leraren die leerlingen onderwijzen en artsen die gezondheidszorg bieden. Door deze arbeidsverdeling is iedereen van elkaar afhankelijk om in de basisbehoeften te voorzien. Vandaag de dag helpt de welvaartsstaat om deze onderlinge afhankelijkheid te organiseren door systemen van ondersteuning, zoals gezondheidszorg, onderwijs en werkloosheidsuitkeringen. Deze solidariteitsregelingen werken verschillend afhankelijk van het type welvaartsstaat dat een land heeft (Arts & Gelissen, 2001; Paskov & Dewilde, 2012):

- **Sociaaldemocratische welvaartsstaten** (bijvoorbeeld in Scandinavische landen) hebben als doel iedereen gelijk te ondersteunen, op basis van behoefte. Zij bieden brede en genereuze steun aan alle burgers.
- **Liberaal welvaartsstaten** (bijvoorbeeld in de VS of het VK) erkennen ook dat mensen steun nodig hebben, maar zij leggen de nadruk op individuele verantwoordelijkheid en verwachten dat mensen zoveel mogelijk op zichzelf vertrouwen.
- **Conservatieve welvaartsstaten** (bijvoorbeeld in Duitsland of Frankrijk) richten zich meer op het ondersteunen van traditionele sociale groepen, zoals families of specifieke beroepsgroepen, en hebben de neiging om middelen binnen die groepen te behouden.

Hoewel solidariteit een gedeelde waarde is in heel Europa, hangt de manier waarop zij in de samenleving tot uiting komt af van het type welvaartsstaat (en andere factoren). Bovendien kunnen mensen verschillende ideeën hebben over solidariteit. Sommige landen of individuen kunnen daarom hogere niveaus van solidariteit laten zien dan anderen (bijv. Arts & Gelissen, 2001; Van Oorschot, 2006; Paskov & Dewilde, 2012), zoals we hieronder ook zullen laten zien.

7.2 Solidariteitswaarden: vijf criteria van hulpwaardigheid

De belangrijke rol van de welvaartssstaat bij het bieden van solidariteit in het hedendaagse Europa roept de vraag op: wie verdient hulp, en wie niet? Om te begrijpen hoe individuen deze vraag beantwoorden, hebben onderzoekers het hulpwaardigheid kader ontwikkeld (Reeskens & van der Meer, 2019). Dit kader geldt niet alleen voor hulp die door de overheid en de welvaartsstaat wordt geboden, maar ook in het dagelijks leven, bijvoorbeeld wanneer mensen beslissen of iemand liefdadigheid of steun vanuit de gemeenschap zou moeten krijgen.

Het hulpwaardigheid kader is gebaseerd op vijf criteria die samen het acroniem CARIN vormen (van Oorschot et al., 2017):

1. **Controle** verwijst naar de mate waarin een individu persoonlijk verant-

woordelijk is voor zijn of haar behoeftige situatie. Over het algemeen voelen mensen meer solidariteit wanneer individuen in nood verkeren door gebeurtenissen die buiten hun controle liggen, zoals een handicap of ouderdom. Dit criterium kan worden gekoppeld aan twee concepten van sociale orde. Ten eerste de morele orde, aangezien mensen geneigd zijn hulp te bieden aan degenen die zij zien als 'goed' en die zich aan sociale regels houden. Controle impliceert inderdaad een "waargenomen normatieve conformiteit van individueel gedrag met algemeen aanvaarde normen en waarden" (Starkerklé, 2021: 208). Deze morele orde leidt tot een scheiding tussen normconformerende, 'goede' en dus verdienende mensen enerzijds en normafwijkende, 'slechte' en dus niet verdienende individuen anderzijds. Ten tweede is controle verbonden

met de vrije markt, aangezien het individuele verantwoordelijkheid benadrukt. Dit impliceert een scheiding tussen hardwerkende, productieve en verantwoordelijke 'winnaars' die solidariteit verdienen, tegenover luie, meelifters en verantwoordelijke 'verliezers' die dat niet doen.

2. **Houding** (Attitude) verwijst naar de mate waarin een individu in nood dankbaarheid en respect toont voor de ontvangen steun. Mensen zijn eerder bereid te helpen wanneer iemand dankbaar en respectvol is. Dit criterium kan ook worden gekoppeld aan de morele orde en conformiteit, aangezien dankbaarheid voor ontvangen steun in veel samenlevingen wordt gezien als de "juiste" houding; het is een geaccepteerde norm.
3. **Wederkerigheid** (Reciprocity) verwijst naar de mate waarin een individu in nood iets teruggeeft in ruil voor de ontvangen steun. Dit kan een bijdrage zijn aan het solidariteitsstelsel (bijvoorbeeld door te werken en belastingen te betalen) of aan de samenleving in het algemeen (bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk te doen). Meer wederkerigheid leidt tot sterkere gevoelens van solidariteit. Dit criterium kan worden gekoppeld aan de vrije markt en individuele verantwoordelijkheid (zie controle): behoeftige individuen zouden iets moeten teruggeven wanneer zij daartoe in staat zijn.
4. **Identiteit** verwijst naar de mate waarin mensen zich kunnen identificeren met een individu in nood, dus de mate waarin zij zich vergelijkbaar voelen en deel uitmaken van dezelfde groep, bijvoorbeeld wanneer zij

dezelfde achtergrond of cultuur delen, of wanneer zij in de buurt wonen. Dit laat zien dat gevoelens van solidariteit kunnen afhangen van ruimtelijke, sociaaleconomische en culturele nabijheid. Dit criterium kan worden gekoppeld aan sociale diversiteit en differentiatie tussen groepen in de samenleving.

5. **Behoeft** (Need) verwijst naar de mate waarin een individu werkelijk steun nodig heeft. Hoe essentiëler en noodzakelijker de steun is, des te legitiemer wordt zij gezien en des te sterker wekt zij gevoelens van verdienstelijkheid en solidariteit op. Dit laatste criterium hangt nauw samen met principes van rechtvaardigheid en ongelijkheid (Staerklé, 2021).

Samen helpen deze vijf factoren te verklaren waarom mensen (en landen) verschillen in de mate van steun die zij bereid zijn te geven, en aan wie. Sommige groepen kunnen meer sympathie en hulp ontvangen op basis van hoe zij worden beoordeeld volgens deze CARIN-criteria.

7.2.1. Toepassing van solidariteitswaarden: ruimtelijke solidariteit

Zoalshierbovenvermeld, is een belangrijk onderdeel van het begrijpen van solidariteit nadenken over met wie wij ons verbonden voelen. Mensen zijn vaak meer bereid anderen te helpen die geografisch dichtbij hen staan, zoals individuen die in dezelfde stad, regio of hetzelfde land wonen. Dit idee van ruimtelijke solidariteit is verbonden met het criterium 'identiteit' dat hierboven is genoemd. Hoe dichter wij ons bij iemand voelen – omdat zij dichtbij wonen, dezelfde taal spreken of onze cultuur delen – des te groter is de kans dat wij hen ondersteunen. Dit wordt het nabijheidseffect genoemd: het idee dat wij meer solidariteit tonen met individuen die 'dichterbij' ons staan.

Het concept van ruimtelijke solidariteit kan worden toegepast in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs door middel van tastbare metingen, zoals deze vraag (EVS, 2017):

In hoeverre voelt u zich betrokken bij de levensomstandigheden van:

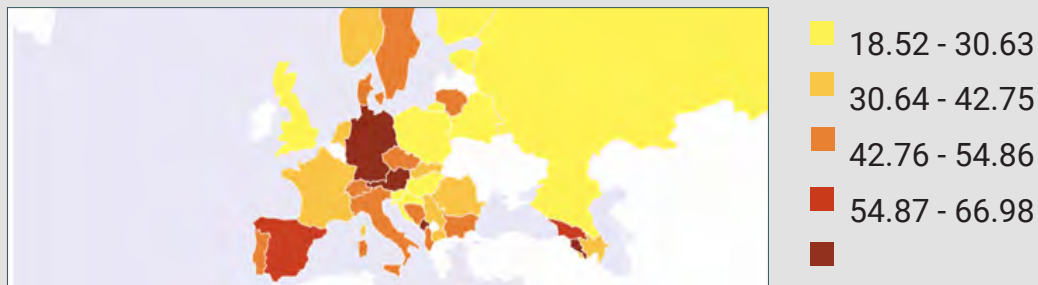
- *Mensen in uw buurt/omgeving*
- *Mensen in de regio waar u woont*
- *Uw landgenoten*
- *Europeanen*
- *Alle mensen over de hele wereld*

Is dit: 1 zeer sterk 2 sterk 3 Tot op zekere hoogte 4 Niet zo sterk 5 Helemaal niet?

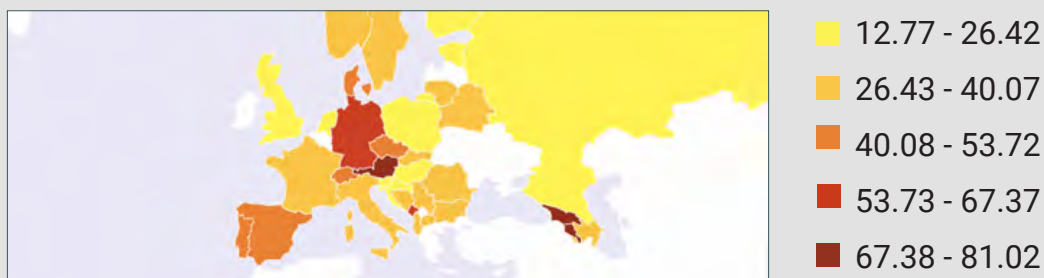
Figuur 7.1 tot en met 7.5 laten verschillen in ruimtelijke solidariteit tussen landen in Europa zien en bevestigen het idee dat mensen zich meer zorgen maken over de leefomstandigheden van mensen die dichtbij wonen (Halman & Sieben, 2021). Dit geeft aan dat geografische nabijheid ertoe doet wanneer het gaat om solidariteit.

Figuur 7.1 Percentage van mensen die zich (zeer) sterk zorgen maken over de leefomstandigheden van mensen in hun buurt/omgeving

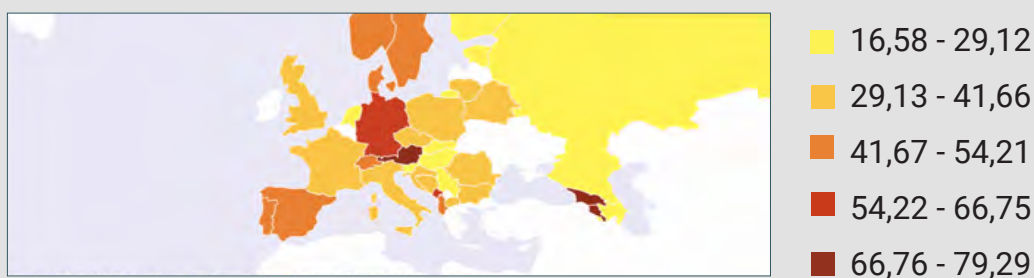
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 7.2 Percentage van mensen die zich (zeer) sterk zorgen maken over de leefomstandigheden van mensen in hun regio waar ze wonen

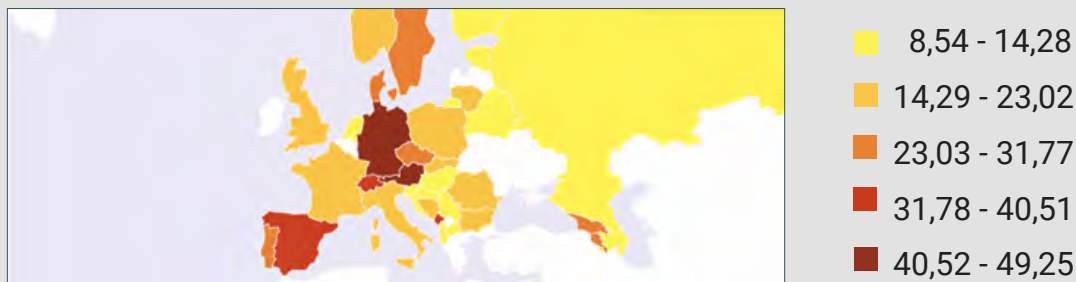
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 7.3 Percentage van mensen die zich (zeer) sterk zorgen maken over de leefomstandigheden van hun landgenoten

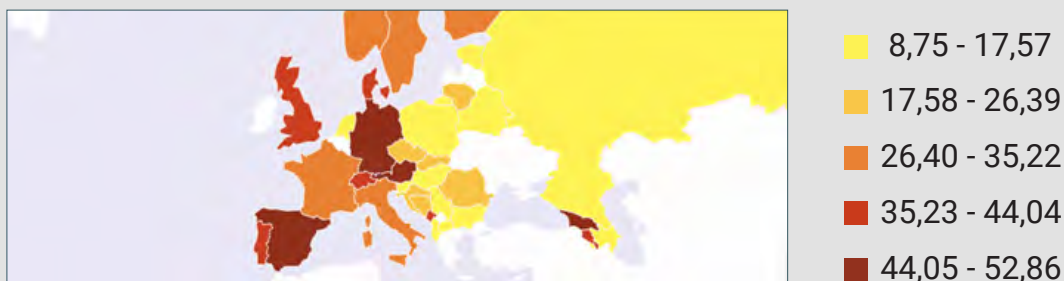
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 7.4 Percentage van mensen die zich (zeer) sterk zorgen maken over de leefomstandigheden van Europeanen

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 7.5 Percentage van mensen die zich (zeer) sterk zorgen maken over de leefomstandigheden van alle mensen in de wereld

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

7.2.2. Toepassing van solidariteitswaarden: sociale solidariteit

Een andere manier om solidariteit te begrijpen is door te kijken naar wie mensen het meest hulpwaardig vinden. In de samenleving worden sommige groepen als meer "hulpwaardig" gezien dan andere, wat betekent dat mensen zich meer bereid voelen om hen te ondersteunen. Wanneer we de ontvangers van sociale voorzieningen in de welvaartssstaat in gedachten houden, worden in de literatuur vier hoofdgroepen geïdentificeerd die steun nodig hebben: bejaarden, werklozen, migranten, en zieken en gehandicapten (van Oorschot, Roosma, Meuleman & Reeskens, 2017). Het idee van sociale solidariteit helpt ons te begrijpen dat solidariteit niet alleen gaat

over helpen in het algemeen, maar hangt ook af van hoe mensen de behoeften en situaties van anderen zien.

Het concept van sociale solidariteit kan concreet worden gemeten als volgt (EVS, 2017):

In hoeverre voelt u zich betrokken bij de levensomstandigheden van de volgende groepen in uw land:

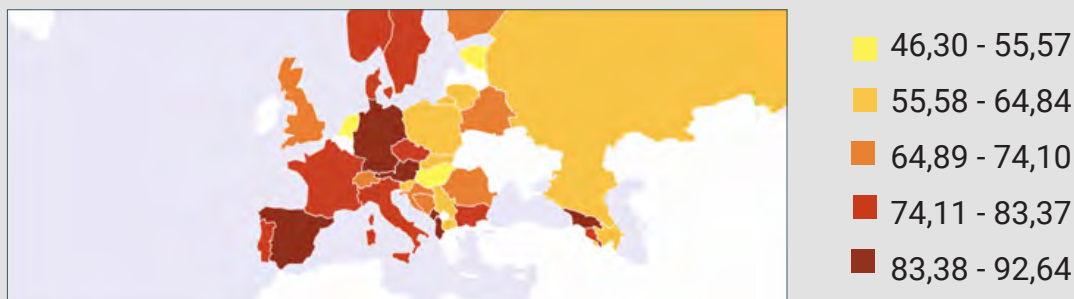
- De bejaarden
- Werklozen
- Immigranten
- zieken en gehandicapten

Is dit: 1 Zeer sterk 2 Sterk 3 Tot op zekere hoogte 4 Niet zo sterk 5 Helemaal niet?

Figuur 7.6 tot en met 7.9 laten verschillen in sociale solidariteit tussen landen in Europa zien. Bovendien onthullen zij een consistent patroon, een “gemeenschap-pelijke hulpwaardigheidscultuur”: worden gezien als het meest hulpwaardig, ge-volgd door zieken en gehandicapten; werklozen worden als minder hulpwaardig beschouwd, en immigranten als het minst hulpwaardig van allemaal (Van Oorschot, 2005: 23). Dit patroon past binnen de vijf criteria van het hierboven beschreven

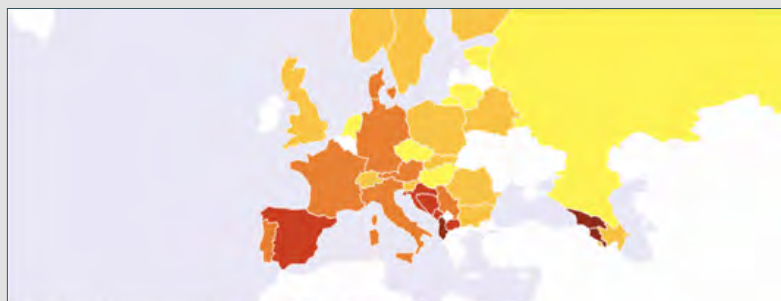
- Mensen kunnen zich gemakkelijker met oudere individuen identificeren omdat zij denken dat “iedereen, inclusief ikzelf, uiteindelijk oud zal worden” (criteria van con-trole en identiteit). Daarnaast geloven mensen dat ouderen gedurende hun leven hebben gewerkt en bijgedragen aan de samenleving, waardoor zij steun hebben “verdiend” (criterium van wederkerigheid).
- Zieken en gehandicapten worden eveneens gezien als hulpwaardig, omdat zij daad-werkelijk behoefte hebben aan steun en dit buiten hun eigen schuld om (criteria van behoefte en controle). Zij scoren enigszins lager op het criterium van wederkerig-heid dan ouderen, aangezien zieken en gehandicapten mogelijk niet dezelfde kans hebben gehad om gedurende hun leven evenveel bij te dragen aan de samenleving.
- Werklozen daarentegen worden vaak negatiever beoordeeld. Onderzoek laat zien dat veel mensen werklozen als minder hulpwaardig beschouwen, omdat zij denken dat werklozen niet bereid zijn om te werken en misbruik maken van sociale voor-zieningen (Halvorsen, 2002; Furaker & Blomsterberg, 2003). Dit hangt samen met de criteria van controle, behoefte en wederkerigheid. Hierdoor is de voorwaardelij-keid om financiële steun te krijgen bij werkloosheid toegenomen en veel Europea-nen vinden dit eerlijk: zij steunen strengere regels voor het verkrijgen van werkloos-heidsuitkeringen, zoals het tonen van bewijs van sollicitatieactiviteiten (Meuleman et al., 2018).
- Tot slot worden migranten vaak gezien als de minst hulpwaardige groep (Kootstra, 2016; Reeskens & van der Meer, 2019). Dit komt vaak doordat mensen zich minder met hen verbonden voelen (criterium van identiteit); zij delen mogelijk niet dezelfde achtergrond, cultuur of taal, wat het voor sommigen moeilijker maakt om zich met hen te identificeren (Holmes & Castañeda, 2016).

Figuur 7.6 Percentage van mensen dat zich (zeer) sterk zorgen maakt over de leefomstandighe-den van bejaarden in hun land

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

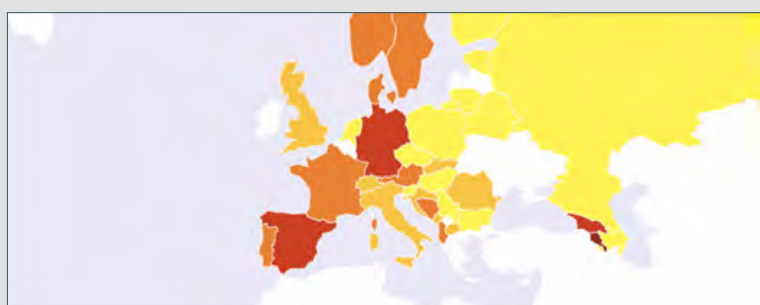
Figuur 7.7 Percentage van mensen dat zich (zeer) sterk zorgen maakt over de leefomstandigheden van werklozen in hun land

- 15.9 - 30.59
- 30.60 - 45.29
- 45.30 - 59.98
- 59.99 - 74.68
- 74.69 - 89.37

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

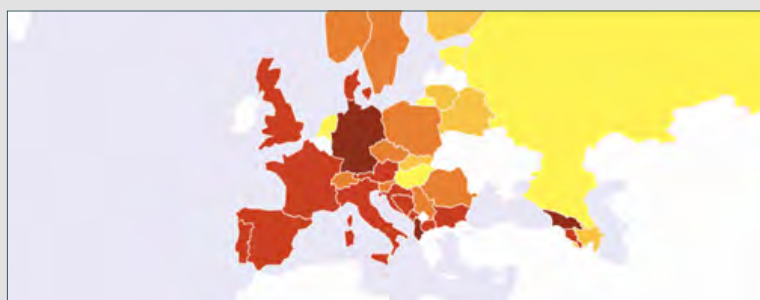
Figuur 7.8 Percentage van mensen dat zich (zeer) sterk zorgen maakt over de leefomstandigheden van immigranten in hun land

- 5.96 - 18.58
- 18.59 - 31.2
- 31.21 - 43.83
- 43.84 - 56.45
- 56.46 - 69.07

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 7.9 Percentage van mensen dat zich (zeer) sterk zorgen maakt over de leefomstandigheden van zieken en gehandicapten in hun land

- 39.08 - 50.33
- 50.34 - 61.58
- 61.59 - 72.84
- 72.85 - 84.09
- 84.10 - 95.34

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

7.3 Verschillen in solidariteitswaarden tussen landen in Europa

Wanneer we proberen verschillen in ruimtelijke en sociale solidariteit tussen landen in Europa te verklaren, kijken we eerst naar het type welvaartsstaat. Zoals hierboven aangegeven, kunnen genereuze welvaartssystemen, zoals de sociaaldemocratische welvaartsstaten in de Noordse landen (bijv. Zweden, Noorwegen, Denemarken), publieke opinies over solidariteit weerspiegelen. Mensen in deze landen lijken vaak veel waarde te hechten aan eerlijkheid en het helpen van anderen. Sociaaldemocratische welvaartsstaten bieden steun aan iedereen, gebaseerd op het idee dat elkaar helpen een gedeelde verantwoordelijkheid is. Sommige onderzoekers geloven dat dit soort systeem mensen zelfs kan aanmoedigen om meer solidariteit te voelen, omdat het wordt gezien als de normale gang van zaken. Burgers conformeren zich dus aan een sociale norm wanneer zij solidariteitswaarden naleven (Paskov & Dewilde, 2012). Andere wetenschappers wijzen er echter op dat genereuze welvaartssystemen onverwachte nadelen voor solidariteit kunnen hebben. Immers, in deze systemen vervangt door de staat georganiseerde steun de informele steun (van Oorschot, Arts & Halman, 2005). Wanneer de overheid zorg draagt voor mensen in nood via formele instituties (zoals gezondheidszorg of pensioenen), kunnen families en gemeenschappen elkaar minder gaan helpen. Bovendien betalen mensen in deze welvaartssystemen hoge belastingen om sociale diensten te financieren. Sommigen kunnen het gevoel hebben dat zij al genoeg hebben

gedaan door in het systeem te betalen en voelen zich daardoor niet langer persoonlijk verantwoordelijk om anderen te helpen (Paskov & Dewilde, 2012). Onderzoek laat inderdaad zien dat individuen die in sociaaldemocratische welvaartsregimes leven lagere niveaus van solidariteit vertonen dan individuen in andere typen welvaartsregimes (Gelissen, 2000; Paskov & Dewilde, 2012).

Hiermee samenhangend is het zogenaamde 'nationale last'-effect: solidariteit neemt af in landen waar er meer hulpbehoevende groepen zijn. In landen met een oudere bevolking, met hogere werkloosheid en met een groter percentage migranten, kunnen mensen het

gevoel krijgen dat er te veel druk op het systeem ligt, waardoor zij minder bereid zijn om anderen te steunen (van Oorschot, Arts & Halman, 2005).

Dit lasteneffect wordt ook gevoeld in tijden van economische recessie. Wanneer mensen meer economische moeilijkheden ervaren, dan maken zij zich meer zorgen over hun eigen problemen en hebben zij minder ruimte om zich zorgen te maken over anderen (Durr, 1993). Zoals we zagen in Hoofdstuk 2 sluit dit aan bij de moderniseringstheorie (Inglehart, 1990): individuen in welvarende en stabiele landen groeien doorgaans op met een gevoel van zekerheid. Omdat hun basisbehoeften vervuld zijn, kunnen zij zich veroorloven om zich bezig te houden met grotere kwesties zoals rechtvaardigheid, gelijkheid en zorg voor anderen. Dit leidt tot meer solidariteit.

Een laatste verklaring richt zich op verschillen in (inkomens)ongelijkheid tussen landen. In ongelijke samenlevingen leiden individuen uit verschillende groepen vaak zeer uiteenlopende levens. Door hun verschillende sociaaleconomische posities delen mensen vaak niet dezelfde leefstijlen en netwerken, gaan

zij naar verschillende scholen en wonen zij in gesegregeerde buurten. Dit betekent dat er in ongelijke samenlevingen meer sociale en fysieke afstand bestaat tussen groepen. Mensen zijn daardoor minder geneigd om elkaar te begrijpen of zich met elkaar te identificeren. Wanneer individuen het gevoel hebben dat zij weinig gemeen hebben met anderen, zijn zij minder geneigd om solidariteit te tonen. In meer ongelijke samenlevingen is solidariteit dus doorgaans lager (Paskov & Dewilde, 2012).

7.4 Individuele verschillen in solidariteitswaarden: groepen in de samenleving

Tot dusver hebben we gekeken naar verschillen in ruimtelijke en sociale solidariteit tussen landen en hebben we het hulpvaardigheidskader gebruikt om deze verschillen te verklaren. Dit kader kan ook inzichten bieden bij het verklaren van verschillen tussen individuen binnen landen. We kijken daarbij naar werkloosheid, inkomen, opleiding, leeftijd, migratiestatus, religie, geslacht en burgerlijke staat als belangrijke factoren.

Ten eerste kan het criterium van identi-

teit in het hulpwaardigheidskader worden toegepast op werklozen en werkenden die het risico lopen werkloos te worden. Onderzoek laat zien dat zij meer voorstander zijn van werkloosheidsuitkeringen en ook meer solidariteit voelen met werklozen (Iversen & Soskice, 2001), omdat zij zich nauw verbonden voelen met mensen in dezelfde (huidige of toekomstige) situatie. Hetzelfde geldt voor individuen die behoren tot lagere inkomensgroepen en degenen die een lager opleidingsniveau hebben behaald. Beide groepen lopen meer risico om werkloos of ziek en gehandicapt te worden, en voelen zich daardoor nauwer verbonden met deze hulpbehoevende groepen, wat resulteert in hogere niveaus van solidariteit. Onderzoek toont echter aan dat het juist individuen met hogere opleidingsniveaus zijn die vaak meer solidariteit tonen (Van Oorschot, 2002). Op school, vooral op hogere opleidingsniveaus, leren studenten vaak over democratie, rechtvaardigheid en het algemeen belang – dat wil zeggen het idee dat iedereen moet samenwerken voor het welzijn van de samenleving. Deze waarden kunnen helpen te begrijpen waarom het belangrijk is om anderen te helpen en solidariteit te tonen (Gelissen, 2000; Paskov & Dewilde, 2012). Anderen hebben gesuggereerd dat anderen helpen een ‘luxe’ is (Banks & Tanner, 1997). Alleen degenen die in materiële zekerheid leven, kunnen zich veroorloven om zich bezig te houden met de behoeften van anderen in plaats van met hun eigen behoeften. Daarom zijn individuen die welvarender zijn eerder geneigd solidariteit te tonen; zij hebben de middelen en de gemoedsrust om dit te doen (Paskov & Dewilde, 2012).

Met betrekking tot leeftijd blijkt uit onderzoek dat oudere individuen vaak

meer solidair zijn dan jongere individuen (Paskov & Dewilde, 2012). Jongeren voelen over het algemeen minder morele verantwoordelijkheid tegenover anderen

(van Oorschot, 2002) omdat zij mogelijk meer gericht zijn op hun eigen leven. Bovendien identificeren oudere en gepensioneerde individuen zich sterker met andere ouderen, zieken en gehandicapten.

Voor migranten geven wetenschappers eenzelfde redenering (Paskov & Dewilde, 2012). Migranten voelen zich mogelijk minder verbonden met de bredere bevolking in hun nieuwe land. Wanneer mensen het gevoel hebben dat zij niet volledig “thuishoren”, ervaren zij wellicht ook niet hetzelfde gevoel van verantwoordelijkheid om anderen te helpen. In het algemeen kunnen we dus stellen dat sociale en ruimtelijke afstand ertoe doet: hoe dichter mensen bij anderen staan, hoe sterker zij zich met hen identificeren en hoe meer zij hogere niveaus van solidariteit tonen.

Het verband tussen religie en solidariteit wordt niet in termen van verbondenheid en identificatie beschreven. Hier speelt een gevoel van morele plicht een

meer dominante rol. Religiositeit wordt geassocieerd met het doneren van tijd en geld om minderbedeelden te helpen (Scheepers & Te Grotenhuis, 2005), en religieuze individuen tonen inderdaad vaak meer solidariteit dan niet religieuze individuen (Paskov & Dewilde, 2012).

Tot slot hebben wetenschappers bevestigd dat vrouwen gemiddeld meer waarde hechten aan zorg, het helpen van anderen en wederzijdse verantwoordelijkheid (Diekmann & Sneider, 2010). Hierdoor tonen vrouwen hogere niveaus van solidariteit dan mannen. Daarnaast kan het hebben van een relatie, en in het bijzonder een huwelijk, ertoe leiden dat individuen zich meer verantwoordelijk voelen voor anderen. Getrouwde individuen zijn vaak gewend om voor hun partners en gezinnen te zorgen, en dit gevoel van verantwoordelijkheid kan zich ook uitstrekken naar anderen in de samenleving (Paskov & Dewilde, 2012). Dit zou impliceren dat getrouwde individuen meer solidariteit tonen dan alleenstaanden.

Let op dat we in de sociale wetenschappen op zoek gaan naar algemene patronen wanneer we verschillen in solidariteitswaarden tussen landen en tussen individuen binnen landen verklaren. Het is belangrijk te weten dat deze patronen probabilistisch zijn, niet deterministisch. Probabilistisch betekent dat iets waarschijnlijker gebeurt wanneer een bepaalde factor aanwezig is. Deterministisch zou betekenen dat, wanneer een bepaalde factor aanwezig is, een bepaalde uitkomst altijd en onvermijdelijk optreedt. In de sociale wetenschappen is dit soort strikte oorzaak-gevolgrelaties zeldzaam. Mensen zijn complex, en wat zij waarderen hangt af van vele factoren. Wanneer we dus stellen: "Individuen die leven in sociaal democratische welvaartssta-

tregimes hechten minder waarde aan solidariteit", betekent dit niet dat iedereen in die samenlevingen altijd minder waarde hecht aan solidariteit, maar slechts dat de kans groter is dat dit gebeurt. Dit inzicht is belangrijk omdat het ons eraan herinnert dat we kijken naar algemene neigingen en patronen, niet naar absolute regels. Er kunnen uitzonderingen bestaan, zowel op individueel als op landelijk niveau.

7.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we solidariteit gedefinieerd als het helpen van anderen of het ondersteunen van je gemeenschap, zelfs wanneer dit jou niet direct ten goede komt. We hebben opgemerkt dat solidariteit een kernwaarde is in Europese democratieën. In deze moderne, postindustriële samenlevingen heeft solidariteit een organisch karakter en is zij nauw verbonden met de welvaartsstaat. Solidariteitswaarden kunnen betrekking hebben op ruimtelijke solidariteit (betrokkenheid voelen bij mensen die dichtbij wonen) en op sociale solidariteit (betrokkenheid voelen bij hulpbehoevende groepen in de samenleving). Hoeveel solidariteit we met anderen voelen, is gebaseerd op vijf criteria: of de mensen die hulp nodig hebben (1) verantwoordelijk zijn voor hun situatie (controle); (2) dankbaarheid en respect tonen (houding); (3) iets teruggeven voor ontvangen hulp (wederkerigheid); (4) op ons lijken (identiteit); en (5) echt hulp nodig hebben (behoefte). Verschillen in ruimtelijke en sociale solidariteit tussen landen worden beïnvloed door factoren zoals het type welvaartsstaat, macro economische omstandigheden en niveaus van inkomensongelijkheid. Individuele verschillen in solidariteit binnen landen kunnen worden gekoppeld

aan werkloosheid, inkomen, opleiding, leeftijd, migratiestatus, religie, geslacht en burgerlijke staat.

Wanneer we deze solidariteitswaarden en verschillen tussen landen en individuen bespreken, is het belangrijk te benadrukken dat solidariteit een complex fenomeen is. We hebben al gewezen op de verschillende perspectieven met betrekking tot de relatie tussen solidariteit enerzijds en het type welvaartsstaat of opleidingsniveau anderzijds, wat kan leiden tot tegengestelde uitkomsten (namelijk hogere versus lagere niveaus van solidariteit). Bovendien werken factoren op individueel niveau en op landelijk niveau niet onafhankelijk van elkaar, maar kunnen zij ook op elkaar inwerken. Zo hebben we eerder genoemd dat mensen tijdens economische moeilijkheden, zoals een recessie of financiële crisis, vaak minder solidariteit tonen. Maar het is belangrijk te onthouden dat niet iedereen op dezelfde manier door zulke omstandigheden wordt getroffen. Sommige groepen in de samenleving voelen de last sterker: individuen met lagere inkomens of minder opleiding worden meer geraakt door economische problemen dan welvarender of hoger opgeleide individuen. Zij kunnen bijvoorbeeld gemakkelijker hun baan verliezen of meer moeite hebben met stijgende prijzen. Dezelfde groepen kunnen ook het gevoel hebben dat zij concurreren met andere hulpbehoevende groepen in de samenleving, zoals werklozen of migranten, om steun en middelen zoals huisvesting, banen of uitkeringen. Wanneer mensen het gevoel hebben dat middelen beperkt zijn, kunnen zij minder bereid zijn anderen te helpen, vooral wanneer zij zelf moeite hebben om rond te komen. In landen met lage economische groei kan solidariteit dus voor iedereen afnemen, maar in het bijzonder voor degenen met

Beispielhafte Unterrichtsstrategie:

„Kopf Herz Hände“

Kontroverses Diskussionsthema: „Eine Gesellschaft ist fair, wenn sie sich um diejenigen kümmert, die arm und bedürftig sind – unabhängig davon, was sie der Gesellschaft zurückgeben.“

Visueller Input: “Fuck of the poor”
<https://youtu.be/4AhiElzMwLs>

Erklärende Theorien: Mechanische und organische Solidarität; CARIN-Kriterien der Hilfewürdigkeit

Siehe: <https://atlasofeuropeanvalues.eu/materials.html>

lagere inkomens of opleidingsniveaus (Paskov & Dewilde, 2012).

Literatuurlijst

Abela, A. (2004) Solidarity and Religion in the European Union: A Comparative

Sociological Perspective, in P. Xuereb (ed.) *The Value(s) of a Constitution for Europe*, pp. 71–101. Malta: European Documentation and Research Centre, University of Malta

Arts, W., & Gelissen, J. (2001). Welfare states, solidarity and justice principles: does the type really matter?. *Acta Sociologica*, 44(4), 283-299.

Banting, K., & Kymlicka, W. (2017). *The strains of commitment: The political sources of solidarity in diverse societies*. Oxford: Oxford University Press.

Busemeyer, M. R., Rathgeb, P., & Sahm, A. H. (2021). Authoritarian values and the welfare state: the social policy preferences of radical right voters. *West European Politics*, DOI: 10.1080/01402382.2021.1886497.

De Beer, P., & Koster, F. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam University Press.

Durkheim, E. (1956). *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.

Durr, R. H. (1993). What moves policy sentiment?. *American Political Science Review*, 87(1): 158-170.

Derpmann, S. (2009). Solidarity and cosmopolitanism. *Ethical theory and moral practice*, 12(3), 303-315.

Furåker, B., & Blomsterberg, M. (2003). Attitudes towards the unemployed. An analysis of Swedish survey data. *International Journal of Social Welfare*, 12(3), 193-203.

Gelissen, J. (2000). Popular support for institutionalised solidarity: a comparison between European welfare states.

International Journal of Social Welfare, 9(4), 285-300.

Gonthier, C. D. (2000). Liberty, equality, fraternity: the forgotten leg of the trilogy, or fraternity: the unspoken third pillar of democracy. *McGill Law Journal* (45), 567-589.

Habermas, J. (1995). Reconciliation through the public use of reason: Remarks on John Rawls's political liberalism. *The Journal of Philosophy*, 92(3), 109-131.

Halvorsen, K. (2002) *Solidarity and the Legitimacy of the Welfare State: Attitudes to Abuse of Welfare Benefits in Scandinavian Countries*. Florence: COST13 Working Group II meeting.

Holmes, S. M., & Castañeda, H. (2016). Representing the "European refugee crisis" in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *American Ethnologist*, 43(1), 12-24.

Iversen, T. & Soskice, D. (2001). An asset theory of social policy preferences. *American Political Science Review* 95(4): 875–893.

Jæger, M. M. (2008). Does left–right orientation have a causal effect on support for redistribution? Causal analysis with cross-sectional data using instrumental variables. *International Journal of Public Opinion Research*, 20(3), 363-374.

Kootstra, A. (2016). Deserving and undeserving welfare claimants in Britain and the Netherlands: Examining the role of ethnicity and migration status using a vignette experiment. *European Sociological Review*, 32(3), 325-338.

Koster, F. (2009). *Sticking together or*

falling apart?: Solidarity in an era of individualization and globalization. Amsterdam University Press.

Likki, T., & Staerklé, C. (2014). A typology of ideological attitudes towards social solidarity and social control. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 24(5), 406-421.

Paskov, M., & Dewilde, C. (2012). Income inequality and solidarity in Europe. *Research in Social Stratification and Mobility*, 30(4), 415-432.

Reeskens, T., & van der Meer, T. (2019). The inevitable deservingness gap: A study into the insurmountable immigrant penalty in perceived welfare deservingness. *Journal of European Social Policy*, 29(2), 166-181.

Rowntree, B. S. (1902) *Poverty. A Study of Town Life*, London: Thomas Nelson and Sons

Rothstein, B. (2011). *The quality of government: Corruption, social trust, and inequality in international perspective*. Chicago: University of Chicago Press.

Scheepers, P., & Grotenhuis, M. T. (2005). Who cares for the poor in Europe? Micro and macro determinants for alleviating poverty in 15 European countries. *European Sociological Review*, 21(5), 453-465.

Staerklé, C. (2021) Social Psychological Aspects of a Cultural Approach to Welfare Attitudes. Pp 203-215 in Laenen, T., Meuleman, B., Otto, A., Roosma, F., & Van

Lancker, W. (Eds.). *Leading Social Policy Analysis from the Front*. KU Leuven: Centre for Sociological Research.

Van Oorschot, W. (2002). Individual motives for contributing to welfare benefits in the Netherlands. *Policy & Politics*, 30(1), 31-46.

Van Oorschot, W. (2005). *Immigrants, Welfare and Deservingness: Opinions in European Welfare States*. Aalborg Universitet: Centre for Comparative Welfare Studies, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

Van Oorschot, W. (2006). Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16(1), 23-42.

Van Oorschot, W. (2014). Solidarity. Pp 6216-6218 in Michaelos (Ed.) *Encyclopedia of quality of life and well-being research*. Dordrecht, the Netherlands: Springer.

Van Oorschot, W., Arts, W., & Halman, L. (2005). Welfare state effects on social capital and informal solidarity in the European Union: evidence from the 1999/2000 European Values Study. *Policy & Politics*, 33(1), 33-54

Van Oorschot, W., Roosma, F., Meuleman, B., & Reeskens, T. (Eds.). (2017). *The social legitimacy of targeted welfare: Attitudes to welfare deservingness*. Edward Elgar Publishing.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het theoretische achtergrondrapport over solidariteit dat beschikbaar is op <https://www.atlasofeuropeanvalues.eu>. We hebben nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. Bovendien is ChatGPT gebruikt met de prompt: "Kunt u deze tekst verbeteren zodat hij toegankelijker wordt voor democratie en burgerschapseducatie in het voortgezet onderwijs?".

Rechtvaardig-

Hoofdstuk 8

Samenvatting

Rechtvaardigheid gaat over eerlijkheid in de manier waarop mensen worden behandeld door wet en overheid. Het is nauw verbonden met het concept van de rechtsstaat: rechtvaardigheid wordt gezien als een middel om vrijheid en gelijkheid te beschermen, machtsmisbruik te voorkomen, en mensen een manier te bieden om conflicten op te lossen en politieke betrokkenheid te tonen. Rechtvaardigheid is daarom verbonden met democratie en een fundamenteel doel van de EU.

Rechtvaardigheidswaarden zijn nauw verbonden met burgerrechten. Eerlijke en gelijke behandeling door de overheid is vastgelegd in wetten die worden gehandhaafd door een onafhankelijk rechtssysteem; dit vraagt van burgers dat zij vertrouwen stellen in justitiële instellingen. Tegelijkertijd gaan rechtvaardigheidswaarden ook samen met burgerplichten: handelen zonder schade toe te brengen aan het collectief. Rechtvaardigheidswaarden kunnen worden verklaard door een instrumentele benadering in plaats van een morele, aangezien deze waarden nauw verbonden zijn met de ervaringen van mensen in het verleden en heden, en met hun evaluaties van de manier waarop zowel justitiële instellingen als het collectief effectief functioneren.

Rechtvaardigheid wordt meer gewaardeerd in landen zonder erfenis van communistische heerschappij, met langere tradities van democratisering, een beter functionerende democratie en lagere niveaus van corruptie.

Rechtvaardigheid wordt meer gewaardeerd door individuen met een hoger inkomen en opleidingsniveau, die religieus zijn, die vrouwen zijn, en die ouder zijn.

Implementatie in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs kan worden bereikt door te focussen op tastbare meetpunten zoals:

- *Vertrouwen in het rechtssysteem, het beleid en de publieke diensten (vertrouwen in justitiële instellingen)*
- Rechtvaardiging van schadelijke publieke acties (acceptatie van schendingen van het algemeen belang):
 - Het opeisen van uitkeringen waarop je geen recht hebt
 - Belasting ontduiken als je de kans krijgt
 - Omkoping tijdens de uitoefening van hun taken
 - Zwart rijden in het openbaar vervoer

>> Voorbeeld van een onderwijsmethode: “Waardenkompas”

8.1 Introductie

Rechtvaardigheid gaat over eerlijkheid in de manier waarop mensen worden behandeld door wet en overheid: burgers moeten op een redelijke en onbevooroordeelde manier worden behandeld, ongeacht wie ze zijn. Het principe van rechtvaardigheid is nauw verbonden met het idee van de rechtsstaat. Dit betekent dat een land een sterk en eerlijk rechtssysteem moet hebben dat voor iedereen geldt. De rechtsstaat is gebaseerd op vier belangrijke ideeën (World Justice Project, z.d.). Ten eerste zijn instellingen (inclusief de overheid) en burgers verantwoordelijk voor (dezelfde) wetten. Ten tweede moeten wetten rechtvaardig zijn, dat wil zeggen eerlijk

en duidelijk. Ten derde moet de overheid open zijn en moeten wetten transparant zijn. Ten slotte moet er toegankelijke en onpartijdige rechtspraak zijn, wat betekent dat iedereen toegang moet hebben tot rechtvaardigheid en eerlijke behandeling. Deze ideeën helpen vrijheid en gelijkheid te beschermen, machtsmisbruik te voorkomen, en geven mensen een manier om conflicten op te lossen en politieke betrokkenheid te tonen. Rechtvaardigheid is daarom ook nauw verbonden met democratie (Valentini, 2013).

Rechtvaardigheid staat centraal in de Europese Unie, aangezien het één van haar fundamentele doelstellingen is. Het is nauw verbonden met het leidende principe van de EU: de rechtsstaat.

Rechten die verband houden met rechtvaardigheid worden beschermd in het Handvest van de Grondrechten van de EU (Hoofdstuk VI). https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en

Rechtvaardigheid, zoals we die hierboven hebben gedefinieerd, is nauw verbonden met de rechten van burgers. Rechtvaardigheid houdt in dat mensen eerlijk en rechtvaardig worden behandeld door de overheid en haar instellingen. Alles wat de overheid doet, is verankerd in grondwetten, wetten en verdragen, die worden gehandhaafd door een onafhankelijk rechtssysteem. Tegelijkertijd brengt rechtvaardigheid ook plichten voor burgers met zich mee. Dit komt doordat rechtvaardigheid een ethisch idee is: we kunnen een “rechtvaardig” persoon definiëren als iemand die doorgaans doet wat moreel juist is en geneigd is iedereen te geven wat hem of haar toekomt. Vanuit maatschappelijk perspectief gaat rechtvaardigheid over burgerlijk gedrag, gedrag dat de wet naleeft en het collectief geen schade toebrengt. Rechtvaardigheidswaarden gaan daarom zowel over rechtvaardigheid als systeem (rechtsstaat) als over respect voor het algemeen belang. Onderzoek toont aan dat rechtvaardigheid in Europa hoog wordt gewaardeerd, maar dat er verschillen bestaan tussen landen (Hough, Jackson & Bradford, 2013; Schaap & Scheepers, 2014; Sieben & Halman, 2015), zoals we hieronder ook zullen laten zien.

8.2 Rechtvaardigheidswaarden: vertrouwen in instellingen en acceptatie van schendingen van het algemeen belang

De eerder genoemde burgerrechten en -plichten kunnen dienen als uitgangspunt voor de beschrijving van rechtvaardigheidswaarden en voor de verklaring van verschillen in deze waarden tussen landen en tussen groepen binnen landen. Burgerrechten met betrekking tot rechtvaardigheid gaan over het functioneren van het rechtssysteem: het moet goed en eerlijk werken voor alle burgers. Om dit te laten slagen, hebben justitiële instellingen het vertrouwen van de burgers nodig. Tegelijkertijd moeten deze burgers zelfhandelen in overeenstemming met hun burgerplichten: hun handelingen moeten de wetten naleven en het collectief geen schade toebrengen. Beide aspecten (burgerrechten en -plichten) zijn met elkaar verweven: wanneer mensen vertrouwen hebben in het rechtssysteem, zijn zij eerder geneigd te geloven dat de rechtbanken en juridische instellingen eerlijk zijn en respect verdienen. Dit vertrouwen geeft deze instellingen echte autoriteit. Daardoor zijn mensen meer bereid de regels te volgen en samen te werken met het systeem (Hough, Jackson & Bradford, 2013).

Sommige mensen zijn geneigd rechtvaardigheid meer te ondersteunen: zij zijn eerder bereid vertrouwen te stellen in justitiële instellingen en vertonen meer wettig gedrag dat het algemeen belang geen schade toebrengt. Omdat we spreken over rechtvaardigheidswaarden, die ethische normen zijn van wat juist en onjuist wordt beschouwd wanneer het om rechtvaardigheid gaat, kunnen we deze

verschillen verklaren door een moreel perspectief te hanteren. Traditioneel hebben religieuze instellingen en hun leerstellingen en voorschriften een belangrijke rol gespeeld in het bevorderen van respect en gehoorzaamheid aan autoriteiten en het voorkomen van onwettig gedrag. Een voorbeeld hiervan is de bekende 'hellfire-hypothese' van Hirschi en Stark (1969). Deze hypothese stelt dat religieuze leerstellingen, die worden versterkt door religieuze instellingen, zondaars waarschuwen voor eeuwige straf door te verwijzen. Daarom wijst de literatuur op een tweede, en waarschijnlijk meer passende, benadering om rechtvaardigheidswaarden te verklaren: een meer pragmatische en instrumentele benadering (Hough, Jackson & Bradford, 2013). Mensen stellen vertrouwen in justitiële instellingen wanneer zij deze instellingen positief beoordelen, wanneer zij denken dat het systeem effectief werkt. We zagen een vergelijkbaar mechanisme bij (specifieke) politieke steun in hoofdstuk 4: mensen hebben meer vertrouwen in de overheid wanneer het positief wordt beoordeeld. Dergelijke beoordelingen zijn gebaseerd op eerdere en huidige persoonlijke ervaringen met justitiële instellingen, hetzij direct (door het individu zelf), hetzij indirect (door de ervaringen van anderen, in de media, enz.). Hetzelfde instrumentele perspec-

tief geldt voor de (niet-)acceptatie van handelingen die het collectief schaden. Mensen kunnen opmerken dat onwettig gedrag "loont", bijvoorbeeld omdat het rechtssysteem niet goed en eerlijk functioneert, of omdat de beloning hoog is en de sanctie laag. Dit impliceert dat individuen acties die het algemeen belang schaden eerder ondersteunen wanneer zij zien dat "er iets voor hen in zit". Ook dit is verbonden met persoonlijke (directe en indirecte) ervaringen.

8.2.1. Toepassing van rechtvaardigheidswaarden: vertrouwen in justitiële instellingen

Zoals hierboven vermeld, is rechtvaardigheid het idee dat individuen eerlijk worden behandeld door de overheid en haar wetten. Om dit te laten werken, moeten burgers kunnen vertrouwen op justitiële instellingen en hun vertrouwen in deze instellingen stellen. Publiek vertrouwen in rechtvaardigheid helpt bij het opbouwen van publieke overtuigingen over de legitimiteit van de justitiële instellingen. Dit verleent deze instellingen gezag, en uit dit legitieme gezag vloeien samenwerking en naleving voort.

Allereerst in het rechtssysteem: rechtbanken op regionaal, nationaal en supranationaal niveau, hun rechters, de aanklagers en advocaten, maar ook rechtshandavingsinstanties zoals de

politie. Daarnaast gaat het om vertrouwen in ambtenaren die werken in organisaties die overheidswetten en -beleid uitvoeren, zoals ambtenaren diensten op nationaal en regionaal niveau. Van deze overheidsinstanties wordt eveneens eerlijkheid en onpartijdigheid verwacht.

We kunnen het concept van vertrouwen in justitiële instellingen implementeren in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs door middel van een tastbare meting, zoals deze vraag (EVS, 2017):

Hoeveel vertrouwen heeft u in:

- **Het justitiële apparaat**
- **De politie**
- **Ambtenaren**

Is het (1) heel veel, (2) tamelijk veel, (3) niet zo veel of (4) helemaal geen?

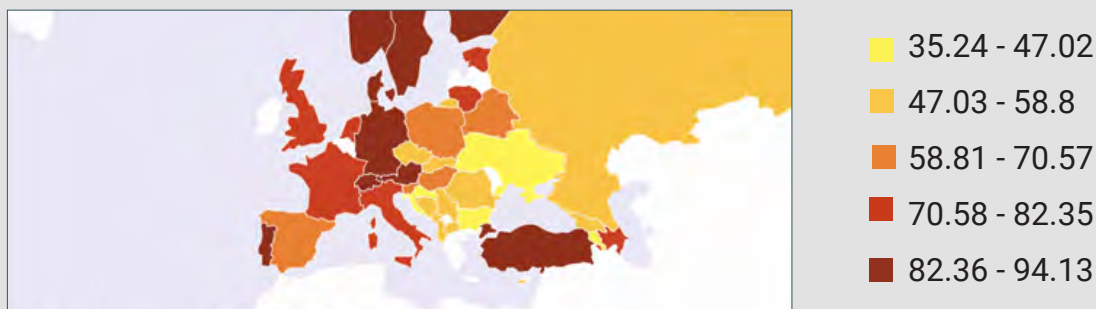
Figuur 8.1 tot en met 8.3 laten verschillen zien in vertrouwen in justitiële instellingen tussen landen in Europa.

Figuur 8.1 Percentage van mensen dat heel veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in het justitiële apparaat

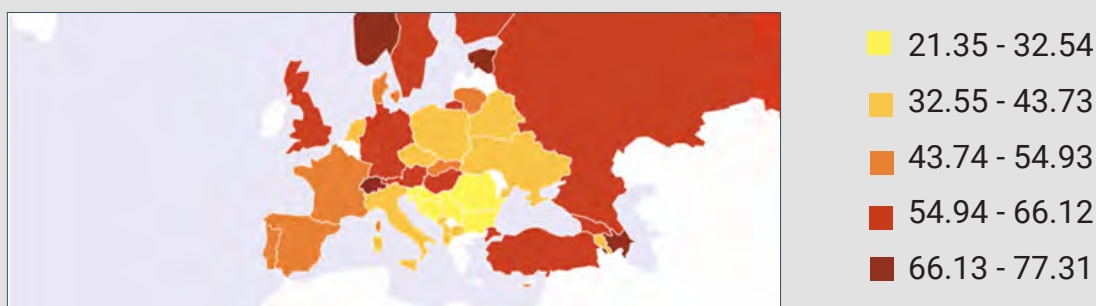
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 8.2 Percentage van mensen dat heel veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in de politie

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 8.3 Percentage van mensen dat heel veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in ambtenaren

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

8.2.2. Toepassing van rechtvaardigheidswaarden: acceptatie van schendingen van het algemeen belang

Zoals hierboven vermeld, is een andere manier om rechtvaardigheidswaarden te begrijpen door te kijken naar hun morele component. Burgers hebben niet alleen burgerrechten, maar ook burgerplichten, en dat betekent dat zij zich moeten gedragen op een manier die het collectief geen schade toebrengt. Daarom kijken we ook naar de acceptatie van schendingen van het algemeen belang. Dit kunnen we tastbaar meten als

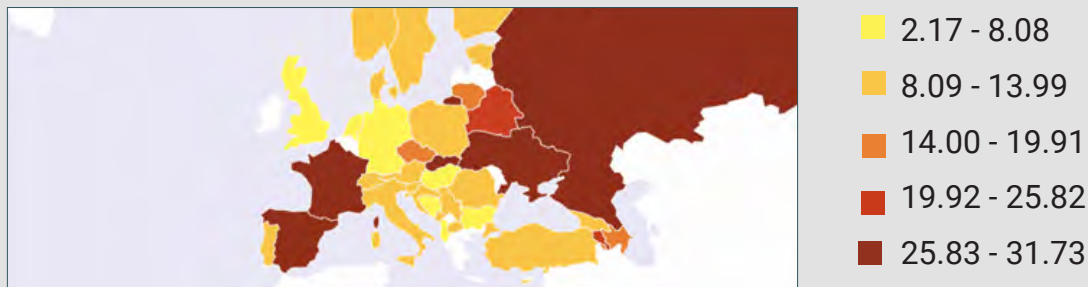
volgt (EVS, 2017):

Wilt u voor elke handelingen zeggen wat u ervan vindt, of het altijd gerechtvaardigd is, of nooit gerechtvaardigd of iets er tussenin:

- ***Sociale uitkering aanvragen waar je geen recht op hebt***
 - ***Belasting ontduiken als de kans zich voordoet***
 - ***Steekpenning aannemen bij je werk***
 - ***Proberen gratis mee te rijden in het openbaar vervoer***
- Geef uw antwoord op een schaal van 1 'nooit gerechtvaardigd' tot 10 'altijd gerechtvaardigd'.***

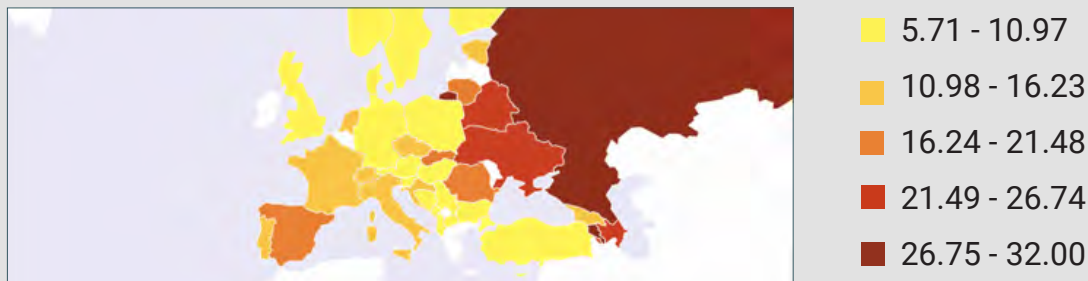
Figuur 8.4 tot en met 8.7 laten verschillen zien in de mate van acceptatie tussen landen in Europa. In het algemeen zien we vrij lage niveaus van acceptatie van handelingen die het algemeen belang schaden in Europa. De hoogste niveaus worden gevonden in landen die vroeger deel uitmaakten van de voormalige Sovjet-Unie

Figuur 8.4 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): sociale uitkering aanvragen waar je geen recht op hebt

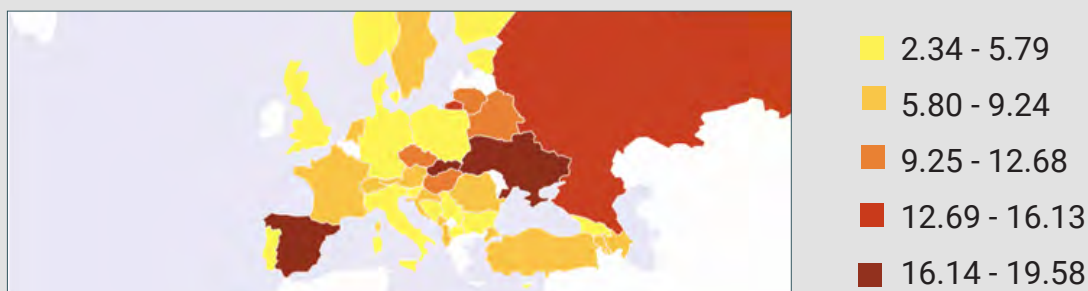
Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 8.5 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): belasting ontduiken

Quelle: www.atlasofeuropeanvalues.eu

Figuur 8.6 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'): het aannemen van een steekpenning

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

⁸ Opinies op de oorspronkelijke schaal (1-10) zijn getransformeerd naar een schaal van 0-100.

Figuur 8.7 Gemiddelde opinie op een schaal van 0 ('nooit gerechtvaardigd') tot 100 ('altijd gerechtvaardigd'); proberen gratis mee te rijden met het openbaar vervoer

Bron: www.atlasofeuropeanvalues.eu

8.3 Verschillen in rechtvaardigheidswaarden tussen landen in Europa

We kunnen het theoretische kader van de instrumentele benadering gebruiken (dat zich richt op evaluaties en persoonlijke ervaringen met het functioneren van justitiële instituties en het collectief), zoals eerder beschreven, om verschillen in rechtvaardigheidswaarden tussen landen in Europa te verklaren.

Ten eerste wijst de literatuur op de erfenis van het communistische regime. Onderzoek laat zien dat het vertrouwen in justitiële instituties lager is in Oost-Europese landen dan in West-Europese landen (Hough, Jackson & Bradford, 2013; Schaap & Scheepers, 2014). Bovendien is de acceptatie van schendingen van het algemeen belang relatief hoog in postsocialistische staten, vooral in landen die vroeger deel uitmaakten van de voormalige Sovjet-Unie (Listhaug & Ringdal, 2004; Frey & Torgler, 2007; Halman & Sieben, 2014). Deze bevindingen worden verklaard door het historische verleden van de landen (zie ook Trüdinger & Hildebrandt, 2012; Sieben & Halman,

2015): tijdens de Sovjettijd gebruikte de communistische regering strikte en harde controle, waardoor veel mensen de staat gingen wantrouwen. In landen die ooit onder dit soort regime vielen, voelen mensen zich vaak nog steeds afstandelijk ten opzichte van de overheid. Hierdoor voelen zij zich mogelijk minder verantwoordelijk om hun burgerplichten na te komen, zoals het eerlijk betalen van belastingen. Zij zijn wellicht eerder geneigd gedrag te accepteren zoals uitkeringsfraude of belastingontduiking, ook al schaden deze handelingen het algemeen belang en de staat.

Het bovenstaande impliceert ook dat de manier waarop een land wordt bestuurd invloed heeft op hoe mensen over rechtvaardigheid denken. In democratische landen gebruikt de overheid geen angst of dwang zoals totalitaire regimes dat doen. In plaats daarvan vertrouwen democratieën erop dat burgers er zelf voor kiezen de wet na te leven en respect te tonen voor de overheid en rechtvaardigheidsinstituties (Inglehart & Welzel, 2005). Hierdoor zijn individuen die wonen in landen met langere democratische tradities, of waar de democratie beter functioneert, eerder geneigd eerlijk te

handelen bij het vervullen van hun burgerplichten en zorg te dragen voor het gemeenschappelijk (publiek) belang.

Door het theoretische kader van ervaren percepties van het functioneren van justitiële instituties en het collectief toe te passen, kunnen we ook zien dat het niveau van corruptie een belangrijke rol speelt wanneer het gaat om rechtvaardigheidswaarden. Corruptie is een kernaspect van de eerlijkheid en onpartijdigheid van de overheid en kan worden beschouwd als de belangrijkste maatschappelijke ongelijkheden (Kääriäinen, 2007). Onderzoek laat inderdaad zien dat in landen met hogere niveaus van (waargenomen) corruptie het vertrouwen in rechtvaardigheidsinstituties, zoals de politie, lager is (Kääriäinen, 2007). Bovendien tonen mensen in deze landen meer acceptatie van schendingen van het algemeen belang (Halman & Sieben, 2015).

Tot slot kijken we naar collectivistische culturen. Sommige samenlevingen herbergen culturen die zich meer richten op de groep en de gemeenschap; dit worden collectivistische culturen genoemd. Individualistische culturen daarentegen richten zich meer op persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid. In collectivistische culturen leren mensen vaak om groepsnormen te volgen en de behoeften van de gemeenschap voorop te stellen (Hofstede, 2001). Dit zou kunnen suggereren dat mensen in collectivistische culturen meer zorg dragen over publiek gedrag en regels. Onderzoek laat echter zien dat er geen sterke relatie bestaat tussen de cultuur van een land, of deze nu collectivistisch of individualistisch is,

en de mate waarin mensen tolerant zijn ten aanzien van handelingen die het algemeen belang schaden (Halman & Sieben, 2015).

8.4 Individuele verschillen in rechtvaardigheidswaarden: groepen in de samenleving

Tot dusver hebben we gekeken naar verschillen in rechtvaardigheidswaarden tussen landen en daarbij gebruikgemaakt van het theoretische kader van de instrumentele benadering (gericht op evaluaties en persoonlijke ervaringen met rechtvaardigheidsinstituties en het collectief) om deze verschillen te verklaren. Dit kader kan ook inzichten bieden bij het verklaren van verschillen tussen individuen binnen landen. Daarnaast baseren we ons op de tweede theoretische benadering (het morele perspectief) die we eerder hebben genoemd, aangezien deze hier eveneens waardevol is. We beschouwen inkomen, opleiding, religie, gender en leeftijd als belangrijke factoren.

Ten eerste laat onderzoek zien dat individuen met hogere inkomens meer vertrouwen hebben in justitiële instituties zoals de politie (Kääriäinen, 2007). Tegelijkertijd zijn zij ook meer geneigd om handelingen te accepteren die het collectief schaden (Marriott, 2017; Sieben & Halman, 2015). De instrumentele verklaring voor deze laatste bevinding is dat illegale handelingen tegen het algemeen belang, zoals belastingontduiking en het aannemen van steekpenningen, mogelijk meer voordelen opleveren voor welgestelde individuen, omdat zij over meer middelen beschikken om te gebruiken en te manipuleren.

Mensen met een hoger opleidingsniveau zijn daarentegen doorgaans minder geneigd om handelingen te accepteren die het algemeen belang schaden (Sieben & Halman, 2013). Onderwijs helpt mensen denkvaardigheden te ontwikkelen die hen in staat stellen complexe vraagstukken te begrijpen en weloverwogen beslissingen te nemen (Vogt, 1997). Het helpt hen ook in te zien waarom betrokkenheid bij de samenleving en werken aan het algemeen belang belangrijk is. Hierdoor zijn hoger opgeleide individuen eerder geneigd afkeurend te staan tegenover gedrag dat het collectief schaden.

Als we het morele perspectief toepassen op rechtvaardigheidswaarden zien we dat religie een belangrijk aspect vormt wanneer het gaat om wettelijk nalevingsgedrag – zie de beroemde hellfire hypothesis van Hirschi en Stark (1969). Religieuze individuen worden daarom geacht minder acceptatie te tonen voor handelingen die het collectief schaden dan niet-religieuze individuen. Kerkbezoek speelt hierbij een belangrijke rol: mensen die regelmatig religieuze diensten bijwonen, worden vaker herinnerd aan morele lessen en brengen tijd door met anderen die dezelfde waarden delen. Dit suggereert dat zij strengere normen internaliseren dan individuen die (zelden) religieuze diensten bijwonen (Moore & Vanneman, 2003).

Verschillen tussen vrouwen en mannen met betrekking tot private en publieke tolerantie zijn vrij klein. In het algemeen zijn vrouwen iets meer geneigd om handelingen te accepteren die het algemeen belang schaden (Sieben & Halman, 2015), maar er is geen duidelijke verklaring voor dit genderverschil.

Tot slot hebben jongere individuen de

neiging minder vertrouwen te hebben in het rechtssysteem en zijn zij eerder geneigd handelingen te accepteren die het collectief schaden (Halman & Sieben, 2014; Halman, 2011). De belangrijkste reden lijkt te zijn dat oudere mensen vaak meer traditionele en religieuze overtuigingen hebben dan jongere mensen, omdat zij vaker zijn opgegroeid in tijden van onzekerheid en overleven (Inglehart, 1997). Onderzoek lijkt bovendien aan te geven dat naarmate mensen een oudere leeftijd hebben, zij zich meer aan de wet houden en zich sterker bekommeren om de bescherming van het algemeen belang (Halman, 2011). Let wel: in de sociale wetenschappen kijken we naar algemene patronen wanneer Bij het verklaren van verschillen in steun voor rechtvaardigheid tussen landen en tussen individuen binnen landen is het belangrijk te weten dat deze patronen probabilistisch zijn, niet deterministisch. Probabilistisch betekent dat iets waarschijnlijker gebeurt wanneer een bepaalde factor aanwezig is. Deterministisch zou betekenen dat wanneer een bepaalde factor aanwezig is, een bepaalde uitkomst altijd en zonder uitzondering optreedt. In de sociale wetenschappen is dit soort strikte oorzaak gevolgrelaties zeldzaam. Mensen zijn complex, en wat zij waarderen hangt af van vele factoren. Wanneer we dus stellen: “Individuele die wonen in landen met een communistische erfenis hechten minder waarde aan rechtvaardigheid”, betekent dit niet dat iedereen in die samenlevingen altijd minder waarde hecht aan rechtvaardigheid, maar dat de kans groter is dat dit voorkomt. Dit inzicht is belangrijk omdat het ons eraan herinnert dat we kijken naar algemene neigingen en patronen, niet naar absolute regels. Uitzonderingen kunnen bestaan, zowel op individueel als op landelijk niveau.

8.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we rechtvaardigheid gedefinieerd als eerlijkheid in de manier waarop mensen door de wet en de overheid worden behandeld. Rechtvaardigheid is verbonden met het concept van de rechtsstaat en wordt geacht vrijheid en gelijkheid te beschermen, machtsmisbruik te voorkomen en mensen een manier te bieden om conflicten op te lossen en politieke betrokkenheid te tonen. Rechtvaardigheid is daarom nauw verbonden met democratie. Het is een fundamenteel doel van de EU. Rechtvaardigheidswaarden kunnen worden gekoppeld aan burgerrechten, omdat eerlijke en gelijke behandeling door de overheid is vastgelegd in wetten die worden gehandhaafd door een onafhankelijk rechtssysteem. Dit vraagt van burgers dat zij vertrouwen stellen in justitiële instituties. Tegelijkertijd gaat rechtvaardigheid ook gepaard met burgerplichten: handelen zonder het collectief te schaden. Rechtvaardigheidswaarden kunnen worden verklaard door een instrumentele benadering in plaats van een morele benadering, aangezien deze waarden nauw verbonden zijn met de ervaringen van mensen in het verleden en heden, en met hun evaluaties van de manier waarop zowel justitiële instituties als het collectief effectief functioneren. Verschillen in steun voor rechtvaardigheid tussen landen worden beïnvloed door factoren zoals de erfenis van het communistische regime, democratie en niveaus van corruptie. Individuele verschillen in rechtvaardigheidswaarden binnen landen kunnen worden gekoppeld aan inkomen, opleiding, religie, gender en leeftijd.

Tot slot is het belangrijk om de wissel-

werking tussen macroniveau (land) en individueel (groep) niveau te benadrukken. Deze voorwaarden werken niet los van elkaar; zij beïnvloeden elkaar. Zo zagen we eerder dat religie kan helpen om oneerlijk gedrag te voorkomen (Stack & Kposowa, 2006). Religieuze mensen hechten vaak sterk aan rechtvaardigheid en zijn minder geneigd handelingen te accepteren die het collectief schaden, zoals belastingontduiking of omkoping. Maar dit is niet overal in Europa het geval. In Oost-Europa is de relatie tussen religie en steun voor rechtvaardigheid zwakker (Halman & Van Ingen, 2013). Dit komt deels doordat communistische regeringen in het verleden probeerden religie te controleren of zelfs te verbieden (Tomka, 2005). In sommige plaatsen nam de staat de rol over die religie normaal gesproken speelt bij het aanleren van wettelijk nalevingsgedrag. Als gevolg daarvan werd religie minder invloedrijk in het vormen van waarden omtrent rechtvaardigheid in deze landen (vgl. Stark, 2001).

Voorbeeld van een onderwijsstrategie:

“Waardenkompass”

Controversiële onderwerpen voor discussie: “In hoeverre vind jij de volgende dingen oké (te rechtvaardigen)? Homoseksualiteit; Abortus; Echtscheiding; Euthanasie; Sociale uitkeringen ontvangen waar je geen recht op hebt; Belasting-ontduiken; Een steekpenning aannemen (omkoping); proberen gratis meereizen in het openbaar vervoer

Waarden:
0 = absoluut niet;
10 = absoluut wel;

Verklarende theorieën: Privé- en publieke tolerantie/Moraliteits-theorie; Moderniseringstheorie

Zie: <https://atlasofeuropeanvalues.eu>

Dit hoofdstuk is deels gebaseerd op het theoretische achtergronddocument over tolerantie, beschikbaar op www.atlasofeuropeanvalues.eu. We hebben nieuwe elementen toegevoegd en de literatuur geactualiseerd. Daarnaast is ChatGPT gebruikt met de prompt: “kunt u deze tekst verbeteren zodat hij beter geschikt is voor democratie- en burgerschapseducatie in het

Literatuurlijst

Frey, B.S. & Torgler B. (2007). Tax morale and conditional cooperation. *Journal of comparative economics*, 35(1), 136-159.

Halman, L. (2011). ‘Moet kunnen’, toch? Pp 39-50 in Halman, L. & Sieben, I. (Eds). *Respect man! Tolerantie, solidariteit en andere moderne waarden*. Tilburg: Celcus

Halman, L., Reeskens, T., Sieben, I., & Van Zundert, M. (2022). *Atlas of European Values: Change and continuity in turbulent times* (p. 96). Open Press Tilburg University.

Halman, L., & Sieben, I. (2014). 13. Public Good Morality in Europe: An Impact of Communist Rule?. PP 277-309 in W. Arts & L. Halman (Eds.) *Value Contrasts and Consensus in Present-Day Europe*. Leiden, the Netherlands: Brill Publishers.

Halman, L., & Van Ingen, E. (2013). Secularization and the sources of morality: Religion and morality in contemporary Europe. In *Religion and civil society in Europe* (pp. 87-107). Springer, Dordrecht.

Hirschi, T., & Stark, R. (1969). Hellfire and delinquency. *Social Problems*, 17(2), 202-213.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage publications.

Hough, M., Jackson, J., & Bradford, B. (2013). Trust in justice and the legitimacy of legal authorities: topline findings from a European comparative study. In *The Routledge handbook of European criminology* (pp. 243-265). Routledge.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization in 43 societies*. Princeton university press.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge university press.

Kääriäinen, J. T. (2007). Trust in the police in 16 European countries: A multilevel analysis. *European journal of criminology*, 4(4), 409-435.

Listhaug, O., & Ringdal, K. (2004). Civic Morality in Stable, New, and Half-hearted Democracies. Pp. 341-362 in: W. Arts, & L. Halman (Eds.), *European Values at the Turn of the Millennium*. Leiden: Brill.

Marriott, L. (2017). An investigation of attitudes towards tax evasion and welfare fraud in New Zealand. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 50(1), 123-145.

Rubin, E.L. (2015). *Soul, Self, and Society: The New Morality and the Modern State*. Oxford: Oxford University Press.

Schaap, D., & Scheepers, P. (2014). Comparing citizens' trust in the police across European countries: An assessment of cross-country measurement equivalence. *International Criminal Justice Review*, 24(1), 82-98.

Sieben, I., & Halman, L. (2015). Morality and the public good in post-socialist European states. *Studies of Transition States and Societies*, 7(1): 7-26.

Stack, S., & Kposowa, A. (2006). The effect of religiosity on tax fraud acceptability: A cross-national analysis. *Journal for the scientific study of religion*, 45(3), 325-351.

Stark, R. (2001). Gods, rituals, and the moral order. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40 (4), 619-636.

Storm, I. (2016). *Morality in Context: A Multilevel Analysis of the Relationship between Religion and Values in Europe*. *Politics and Religion* 9(2016), 111-138.

Tomka, M. (2005). *Church, state and society in Eastern Europe*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy.

Trüdinger, E. M., & Hildebrandt, A. (2013). Causes and contexts of tax morale: rational considerations, community orientations, and communist rule. *International Political Science Review*, 34(2), 191-209.

Uslaner, E. M. (2017). Political trust, corruption, and inequality. In *Handbook on political trust* (pp. 302-315). Edward Elgar Publishing.

Valentini, L. (2013). Justice, disagreement and democracy. *British Journal of Political Science*, 43(1), 177-199.

Vogt, W. P. (1997). *Tolerance and Education: Learning to live with diversity and difference*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Widdows, H. (2004). Religion as a Moral Source: Can Religion Function as a Shared Source of Moral Authority and Values in a Liberal Democracy? *The Heythrop Journal* 45(2), 197-208.

World Justice Project (n.d.). Our definition: Rule of Law. World Justice project. Retrieved from <https://worldjusticeproject.org/about-us/overview/what-rule-law>

Het Implementeren van Europese Waarden in Democratieonderwijs: een Samenvatting in Drie Overzichten

Hoofdstuk 9

Samenvatting

In dit laatste hoofdstuk presenteren wij een korte samenvatting van het rapport in drie overzichten. Deze overzichten tonen de relevantie van Europese waarden voor de implementatie in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs.

Overzicht 1: Europese waarden – definities, concepten voor implementatie in het onderwijs, en tastbare meetinstrumenten

Overzicht 2: Macro-omstandigheden die invloed hebben op Europese waarden

Overzicht 3: Individuele omstandigheden die invloed hebben op Europese waarden

9.1 Overzicht 1: Europese waarden

Het eerste overzicht geeft korte definities van de zes Europese waarden die centraal staan in dit rapport: democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid. Elke waarde wordt gekoppeld aan twee kernbegrippen die theoretisch kunnen worden geïmplementeerd in het onderwijs voor democratisch burgerschap in het voortgezet onderwijs. Ten slotte worden tastbare meetinstrumenten voor deze begrippen gepresenteerd. Gezamenlijk vormen deze gegevens input voor de onderwijsstrategieën, waarvan wij voor elke waarde een voorbeeld geven.

Democratie

Steun voor een politiek systeem waarin burgers de macht hebben om beslissingen te nemen

>> *Voorbeeld van een onderwijsstrategie: "INSERT"*

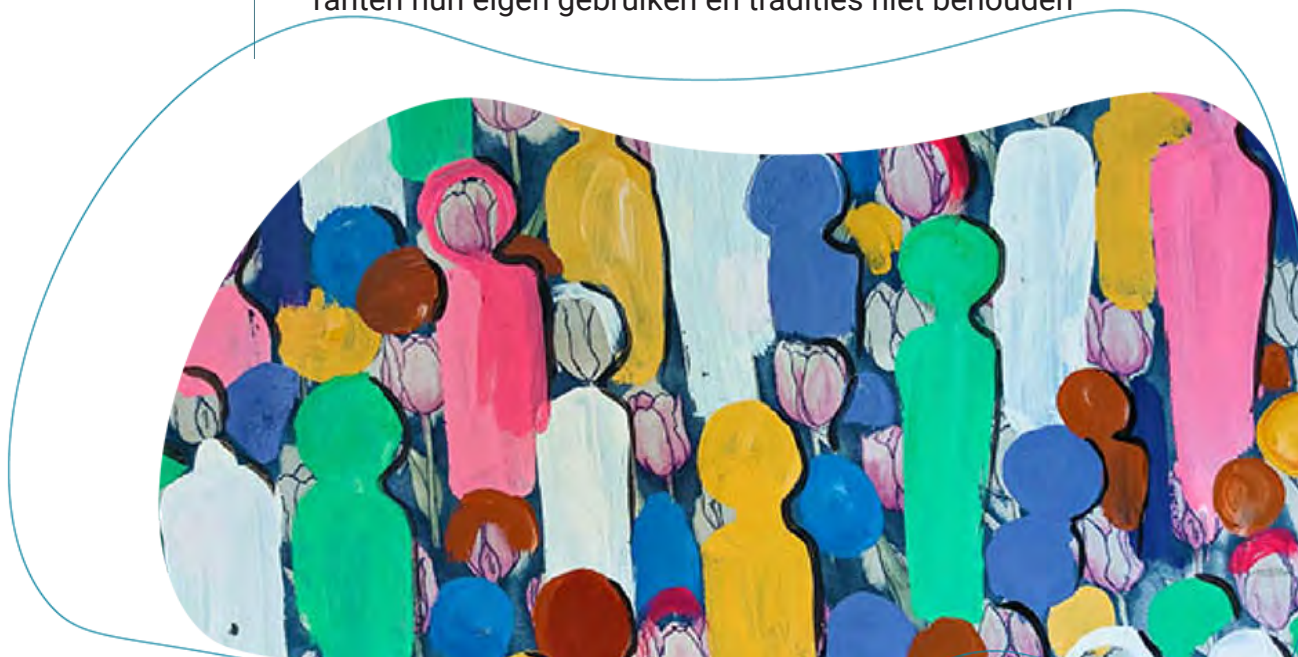
Concept voor implementatie in het onderwijs	Tastbare meting
Diffuus politiek draagvlak (algemene overtuigingen over het politieke systeem: democratie)	1. Hoe belangrijk is het voor je dat je in een land leeft dat democratisch wordt bestuurd? Antwoord op een schaal van (1) helemaal niet belangrijk – (10) absoluut belangrijk 2. Ik ga een aantal politieke systemen beschrijven en vragen wat je van elk vindt als een manier om dit land te besturen. Geef aan in hoeverre het volgens u een goede of slechte manier is om dit land te besturen. Is het een (1) zeer goed, (2) behoorlijk goed, (3) behoorlijk slecht of (4) zeer slecht • Een sterke leider hebben die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen • Experts en niet de regering nemen besluiten op basis van wat hen het beste lijkt voor het land • Het leger het land laten besturen • Een democratisch politiek systeem hebben
Specifiek politiek draagvlak (positieve beoordeling van regering en parlement)	Wilt je mij voor elk van de instellingen vertellen of je er (1) heel veel, (2) tamelijk veel, (3) niet zo veel of (4) helemaal geen vertrouwen in heeft?: • Het parlement • Politieke partijen • Overheid

Pluralisme

Steun voor het idee dat individuen met verschillende achtergronden, culturen, overtuigingen en meningen samen kunnen leven in een democratische samenleving.

>> *Voorbeeld van een onderwijsstrategie: "Schaak Bord"*

Concept voor implementatie in het onderwijs	Tastbare meting
Sociale afstand ten opzichte van religieuze en etnische out-groups (acceptatie van out-groups als burens)	Op deze lijst staan diverse groepen van mensen. Wil je daar alle groepen opnoemen die u liever niet als burens zou hebben? • Joden • Roma • Moslims • Christenen • Mensen van een ander ras • Migranten
Waargenomen etnische dreiging (gevoelens van culturele of economische concurrentie met immigranten)	Geef bij de volgende uitspraken aan waar je jouw mening op de schaal zou willen plaatsen (1-10)? • Immigranten nemen banen weg van Nederlanders TOT immigranten nemen geen banen weg van Nederlanders • Immigranten maken de criminaliteitsproblemen erger TOT immigranten maken de criminaliteitsproblemen niet erger • Immigranten zetten de verzorgingsstaat in een ander land onder druk TOT immigranten zetten de verzorgingsstaat niet onder druk • Het is beter wanneer immigranten hun eigen gebruiken en tradities behouden TOT het is beter wanneer immigranten hun eigen gebruiken en tradities niet behouden

Vrijheid

Steun voor het idee dat iedereen zijn leven kan leiden zoals hij of zij dat wil, zonder druk of dwang van autoriteiten of andere mensen

>> *Voorbeeld van een onderwijsstrategie: "Opinielijn"*

Concept voor implementatie in het onderwijs	Tastbare meting
Gevoel van vrije keuze (het gevoel volledig vrije keuze en controle over het eigen leven te hebben)	Sommige mensen vinden dat zij zelf bepalen hoe hun leven verloopt, terwijl anderen denken dat zij daar weinig invloed op hebben. In hoeverre vind jij dat je zelf kunt bepalen hoe je leven verloopt? Geef een cijfer van 1 (helemaal niet) tot 10 (in hoge mate).
Permissiviteit (rechtvaardiging van homoseksualiteit, abortus, echtscheiding en euthanasie)	Wilt u me voor elke handeling zeggen wat u ervan vindt, of het altijd gerechtvaardigd is, of nooit gerechtvaardigd of iets er tussenin: • Homoseksualiteit • Abortus • Echtscheiding • Euthanasie Geef uw antwoord op een schaal van 1 'nooit gerechtvaardigd' tot 10 'altijd gerechtvaardigd'

Gelijkheid

Steun voor het idee dat alle individuen gelijke rechten hebben voor de wet

>> *Voorbeeld van een onderwijsstrategie: "Vier Hoeken"*

Concept voor implementatie in het onderwijs	Tastbare meting
Houdingen ten aanzien van gendergelijkheid in het openbare leven (beoordeling van de capaciteiten van mannen vergeleken met vrouwen in publieke functies)	Wilt u van elke van de volgende uitspraken zeggen in hoeverre je het er mee eens of oneens bent? Ben je het helemaal eens, mee eens, niet mee eens of helemaal niet mee eens? • Over het geheel zijn mannen betere politieke leiders dan vrouwen • Een universitaire opleiding is belangrijker voor een jongen dan voor een meisje • Over het geheel genomen zijn mannen betere topmanagers dan vrouwen
Houdingen ten aanzien van gendergelijkheid in het privéleven (beoordeling van de werk- en gezinsverplichtingen van moeders)	Wil je van elke van de volgende uitspraken zeggen in hoeverre je het er mee eens of oneens bent? Ben je het helemaal eens, mee eens, niet mee eens of helemaal niet mee eens? • Wanneer een moeder betaald werk verricht, gaat dit ten koste van de kinderen • Een baan is prima maar wat de meeste vrouwen eigenlijk willen is een huis en kinderen • Over het algemeen lijdt het gezinsleven eronder wanneer de vrouw fulltime werkt • De man hoort het geld te verdienen, de vrouw hoort thuis

Solidariteit

De bereidheid om anderen te helpen of de groep waartoe men behoort te steunen, zonder daar direct iets voor terug te krijgen

>> *Voorbeeld van een onderwijsstrategie: "Hoofd Hart Handen"*

Concept voor implementatie in het onderwijs	Tastbare meting
Ruimtelijke solidariteit (bezorgdheid over de leefomstandigheden van mensen in de nabijheid)	In hoeverre voel je jezelf betrokken bij de levensomstandigheden van: • Mensen in uw buurt/omgeving • Mensen in de regio waar u woont • Uw landgenoten • Europeanen • Alle mensen over de hele wereld Is dit (1) Zeer sterk; (2) Sterk; (3) Tot een zekere hoogte; (4) Niet zo sterk (5) Helemaal niet?
Sociale solidariteit (bezorgdheid over de leefomstandigheden van mensen in nood)	In hoeverre voel je jezelf betrokken bij de levensomstandigheden van de volgende groepen in uw land: • De bejaarden • Werklozen • Immigranten • Zieken en gehandicapten Is dit (1) Zeer sterk; (2) Sterk; (3) Tot op zekere hoogte; (4) Niet zo sterk; (5) Helemaal niet?

Rechtvaardigheid

Steun voor het idee van rechtvaardigheid in de manier waarop mensen door wet en overheid worden behandeld

>> **Voorbeeld van een onderwijsstrategie: "Waardenk-ompas"**

Concept voor implementatie in het onderwijs	Tastbare meting
Vertrouwen in justitiële instellingen (vertrouwen in het rechtssysteem, het beleid en de publieke diensten)	Hoeveel vertrouwen heb je in: • Het justitiële apparaat • De politie • Ambtenaren Is het (1) Heel veel, (2) Tamelijk veel, (3) niet zo veel of (4) Helemaal geen
Acceptatie van schendingen van het publieke goed (rechtvaardiging van schadelijke publieke handelingen)	Wilt u voor elke handelingen zeggen wat je ervan vindt, of het altijd gerechtvaardigd is, of nooit gerechtvaardigd of iets er tussenin: • Sociale uitkering aanvragen waar je geen recht op hebt • Belasting ontduiken als de kans zich voordoet • Steekpenning aannemen bij je werk • Proberen gratis mee te rijden in het openbaar vervoer Geef je antwoord op een schaal van 1 'nooit gerechtvaardigd' tot 10 'altijd gerechtvaardigd'.

9.2 Overzicht 2: Macrocondities die Europese waarden beïnvloeden

Het tweede overzicht geeft de belangrijkste macrocondities weer die invloed hebben op de Europese waarden van democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid. Deze macrocondities (landkenmerken) kunnen worden gegroepeerd in economische condities, historische en culturele condities en overige condities. Het overzicht laat zien hoe zij verbonden zijn met de steun van bevolkingen voor de zes waarden en geeft enkele voorbeelden van hoe deze landkenmerken gemeten kunnen worden.

Macrocondities	Hogere (+) of lagere (–) steun voor Europese waarden
Economische condities	
Economische welvaart (bijv. bbp per hoofd van de bevolking)	Democratie (+) Pluralisme (+) Vrijheid (+) Gelijkheid (+) Solidariteit (+)
Economische groei (bijv. groei van het bbp per hoofd van de bevolking)	Pluralisme (+)
Pluralisme (+)	Pluralisme (–) Solidariteit (–)
Inkomensongelijkheid (bijv. GINI-coëfficiënt)	Solidariteit (–)
Historische en culturele condities	
Democratische traditie (bijv. jaren in democratie)	Democratie (+) Rechtvaardigheid (+)
Communistisch erfgoed (bijv. deel van de Sovjet-Unie)	Rechtvaardigheid (–)
Säkularisierung (z. B. Anteil nichtreligiöser Menschen in der Bevölkerung)	Vrijheid (+) Gelijkheid (+)

Religieuze diversiteit (bijv. PEW-index voor religieuze diversiteit)	Pluralisme (-)
Overige condities	
Functioneren van de democratie (bijv. EIU-democratie-index)	Democratie (+) Rechtvaardigheid (+)
Niveau van corruptie (bijv. Transparency Corruption Index)	Democratie (-) Rechtvaardigheid (-)
Grote outgroups in de samenleving (bijv. aandeel migranten)	Pluralisme (-) Solidariteit (-)
Vrouwelijke arbeidsparticipatie (bijv. arbeidsparticipatiegraad van vrouwen)	Gelijkheid (+)
Sociaaldemocratische welvaartsstaat (bijv. SE, NO, DK, IS, FI)	Solidariteit(-)

9.3 Overzicht 3: Individuele condities die Europese waarden beïnvloeden

Ten slotte biedt het derde overzicht de belangrijkste individuele condities die invloed hebben op de Europese waarden van democratie, pluralisme, vrijheid, gelijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid. Het laat zien hoe kenmerken van mensen samenhangen met individuele steun voor deze waarden. Bovendien toont het aggregeren van deze individuele condities hoe de samenstelling van de bevolking van een land de steun voor deze waarden kan beïnvloeden, bijvoorbeeld hoe een bevolking met een hoger opleidingsniveau verband houdt met hogere steun voor democratie in dat land.

Individuele Bedingen	Hogere (+) of lagere (–) steun voor Europese waarden
Individuele condities	Democratie (+) Pluralisme (+) Vrijheid (+) Solidariteit (–) Rechtvaardigheid (+)
Inkomensniveau	Democratie (+) Pluralisme (+) Vrijheid (+) Gelijkheid (+) Solidariteit (+) Rechtvaardigheid (+)
Opleidingsniveau	Pluralisme (–) Solidariteit (+)
Werkloos (vergeleken met werkend)	Vrijheid (+) Gelijkheid (+)
Wonen in stedelijke gebieden (vergeleken met wonen in landelijke gebieden)	Vrijheid (+) Gelijkheid (+)

Religieus (vergeleken met niet religieus)	Democratie (+) Pluralisme (-) Vrijheid (-) Gelijkheid (-) Solidariteit (+) Rechtvaardigheid (-)
Ouder (vergeleken met jonger)	Democratie (-) Pluralisme (+) Vrijheid (-) Gelijkheid (-) Solidariteit (+) Rechtvaardigheid (+)
Vrouwen (vergeleken met mannen)	Democratie (-) Pluralisme (+) Gelijkheid (+) Solidariteit (+) Rechtvaardigheid (-)
Getrouwd (vergeleken met niet getrouwd)	Solidariteit (+)

Colofon

Deze publicatie is ontwikkeld binnen het kader van het Erasmus+ project VAL-YOU – Het bevorderen van Europese waarden en veerkracht in het schoolonderwijs (Projectnummer: 2024-1-DE03-KA220-SCH-000253176).

Dit document is opgesteld

door Inge Sieben en Quita Muis

Departement Sociologie

Jean Monnet Centre of Excellence for European Values

Tilburg University

Bewerking & layout

Wisamar Bildungsgesellschaft gemeinnützige GmbH

Haftungsausschluss

**Medegefinancierd door
de Europese Unie**

Gefinancierd door de Europese Unie. De opvattingen en meningen die in deze publicatie worden geuit, zijn uitsluitend die van de auteurs en weerspiegelen niet noodzakelijkerwijs die van de Europese Unie of het Europees Uitvoerend Agentschap onderwijs en cultuur (EACEA). Noch de Europese Unie, noch het EACEA kan hiervoor verantwoordelijk worden gehouden.

Dit werk is gelicentieerd onder de Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen 4.0 Internationale Licentie (CC BY-NC-SA 4.0).

Om een kopie van deze licentie te bekijken, ga naar: [https://creativecommons.org/licenses/by-](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/)